

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

PŘÍČINY A MECHANISMY PŘIJÍMÁNÍ CIZÍCH KULTŮ V ANTICKÉM
ŘÍMĚ

Bc. Jana Blahová

DIPLOMOVÁ PRÁCE
2010

UNIVERSITY OF PARDUBICE

FACULTY OF PHILOSOPHY

REASONS AND PROCESSES OF FOREIGN CULT ACCEPTANCE IN
ANCIENT ROME

Bc. Jana Blahová

DIPLOMA WORK
2010

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Jana BLAHOVÁ**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Příčiny a mechanismy přijímání cizích kultů v antickém Římě**
Zadávající katedra: **Katedra religionistiky a filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Studentka u zadaného tématu pečlivě zváží dostupné prameny písemné i hmotné prameny, charakterizuje je a přiblíží současný stav bádání na tomto poli. Stejně tak nastíní metodu zpracování své práce. V úvodní kapitole autorka obšírně charakterizuje příslušné historické prostředí a římské náboženství tak, aby byl zřejmý historický, kulturní i náboženský rámec, v němž se bude pohybovat. Dále pojedná o jednotlivých prostředích v okolí ?Říma?, která jsou vnímána jako neřímská a jejichž některé kulty později nějakým způsobem pronikly do Říma a jeho náboženství. Následně vylíčí s oporou v antických písemných pramenech ty momenty, kdy k proniknutí cizích kultů do Říma dochází a poté analyzuje i způsoby, jakými k tomu dochází. V závěru se pak autorka pokusí vystihnout klíčové příčiny vedoucí k proniknutí původně neřímských kultů do Říma a také specifikuje způsoby přijetí těchto cizích prvků. S ohledem na povahu tématu bude významnou součástí práce obrazová příloha.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

**Appianos, T. Livius, M. T. Cicero, L. A. Seneca, Tacitus? Beard, M.,
Notrh, J., Price, S.: Religions of Rome I., II., Cambridge 1998. Bednaří-
ková, J.: Podzimní čas mocné říše, Brno 2004. Grant, M.: Židé v římském
světě, Praha 2003. Rüpkke, J.: Náboženství Římanů, Praha 2007. Turcan,
R.: Mitra a mithraismus, Praha 2004.**

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Pavel Titz, Ph.D.
Katedra religionistiky a filosofie

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2009**

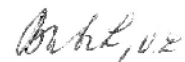
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2010**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

doc. ThDr. Ivan Štampach
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2009

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 25. 6. 2010

Jana Blahová

Mé poděkování patří PhDr. Pavlovi Titzovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky k této práci.
Děkuji mé rodině za pomoc a dlouholetou podporu během studií.
V neposlední řadě děkuji také milé kolegyni Martině Šarmové za pomoc a morální podporu při psaní této práce.

Souhrn:

Práce se zaměřuje na popis římského náboženství v antickém Římě. Římské náboženství absorbovalo cizí náboženské kultury. Poukazuje na jejich historii a postupné pronikání těchto kultů do Říma a na jejich přijetí.

Klíčová slova:

Římské náboženství, Řekové, Etruskové, cizí kultury, polyteismus

Summary:

The Work focuses on the Description of the Roman religion in the antique Rome. The Roman Religion absorbed foreign religious Cults. It Points on their History, as well as the consecutive penetrating of these Cults into Rome and their Acceptance.

Keywords:

Roman religion, Greeks, Etruscans, Foreign Cults, Polytheism

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Etruský vliv v náboženství Římanů	3
2.1. Počátky náboženství.....	3
2.2. Sibylliny knihy.....	9
3. Původ a charakteristika neřímských kultů	11
3.1. Řeční bohové a bohyně v Římě	11
3.1.1. Asklépios.....	14
3.1.2. Dionýsos	20
3.1.3. Kastor a Polydeukés.....	23
3.2. Maloasijská bohyně v Římě.....	24
3.2.1. Kybelé v římském světě.....	24
3.3. Egyptští bohové a bohyně v Římě	30
3.3.1. Bůh Osiris	30
3.3.2. Bůh Osiris, helénistické a římské období	33
3.3.3. Bohyně Ísis.....	35
3.4. Indo-iránské božstvo v Římě	40
3.4.1. Mithra a mithraismus	40
4. Židovství a křesťanství v římské říši	49
5. Vnitřní a vnější příčiny pronikání cizích vlivů a kultů do Říma.....	55
6. Způsoby přijímání cizích kultů v Římě	58
7. Závěr	61
8. Literatura.....	63
9. Obrazová příloha.....	67

1. Úvod

Tato diplomová práce se věnuje náboženství v antickém Římě s přihlédnutím k cizím kultům, které do této společnosti pronikly v určité historické době.

S památkami z doby antického Říma jsem se setkávala nejen v Římě a Pompejích, ale i na dalších místech, jako byl Londýn (British Museum), Avenches (Aventicum) ve Švýcarsku a Jeruzalém (Aelia Capitolina) v Izraeli. Informace z literatury i zážitky z cest se podílely na výběru zvoleného tématu. Toto téma mě oslovilo natolik, že jsem se rozhodla dovědět se o této problematice více.

Metoda zpracování práce spočívá v popisu náboženství antického Říma, zakotveném v konkrétním dějinném rámci. Jde o dobu prvních etruských králů, přes období republiky, císařství až po počátky křesťanství.

Cílem práce je sledovat příčiny pronikání cizích kultů do Říma a jejich způsoby přijímání. Pokusím se stanovit odlišnosti jednotlivých kultů i to, s jakými problémy se v Římě musely potýkat.

Po úvodní kapitole následuje zastavení u počátků náboženství Římanů, kde je zřetelný impakt etruský a také skrze Etrusky vliv řecký. Římané viděli Řeky jako zdroj inspirace a moudrosti. Uvidíme, že Etruskové silně ovlivnili římské náboženství. Další vývoj byl ovlivněn římskou expanzí, díky níž bylo odstartováno setkávání s jinými kulturami a cizími zvyky, kulty a rituály. Budeme sledovat, jak se nakonec Řím stal multikulturním prostředím s tolerancí k různým božstvům. Dočteme se, proč Římané i přes existenci státního kultu hledali jiné alternativy pro zlepšení jejich života.

Dále se věnuji neřímským kultům, nejdříve řeckým bohům a bohyním. Vybírám jen některé příklady, na kterých ukazují, jak jejich historii, tak situaci, ve které se kulty do Říma dostávaly a způsoby jejich přijetí. Totéž platí pro maloasijskou bohyni Kybelé, pro egyptské bohy a bohyně a také pro boha Mithru.

Následně jsou uvedena dvě významná náboženství, která formovala Římskou říši a jejichž vliv přetrvává až do současnosti - židovství a křesťanství. Křesťanství nakonec zvítězilo nad všemi ostatními kulty. Dočteme se o významných politických počinech, které zastavily existenci cizích kultů a následně jejich ústup do pozadí. Závěrečné kapitoly sledují příčiny pronikání cizích kultů do Říma a způsoby přijímání těchto kultů v Římě.

Vědecké bádání v religionistice je jistě závislé i na dalších oborech, jako je historie, archeologie a na poznatcích z písemných památek. Např. informace o Etruscích, kteří byli významným přínosem pro římské náboženství, by byly úplnější, kdybychom uměli jejich nápisy v hrobkách a na dalších památkách dokonale přečíst.

Použitou literaturu jsem rozdělila na primární a sekundární zdroje. Pokud se týká primární literatury, vycházela jsem z latinských děl v překladu z pozice religionisty, který se zabývá zejména studiem náboženství a ne studiem pramenných jazyků. Citovala jsem např. Liviovy Dějiny, Ovidiův Kalendář či Apuleiova Zlatého osla.

V našem prostředí bohužel nevyšla monografie zabývající se cizími kulty v Římě, proto jsem čerpala důležité poznatky také z angloamerických zdrojů, z Religions of Rome I., II., M., Beard, J., North, S., Price., z Encyclopedie of Religion, která mi pomohla také v získání informací o cizích kultech. Dále jsem čerpala z The Matter of the Gods a z knihy Roman religion od autora Clifforda Ando.

Významným zdrojem je J. Rüpkeho Náboženství Římanů, který vykresluje plasticky svět římského náboženství, dále Antická mystéria od R. Dostálové a R. Hoška. Kniha L. Vidmana je sice staršího data, vyšla v nakladatelství Vyšehrad v roce 1986, přesto zde lze najít mnoho zajímavých postřehů.

Ke sjednocení jmen a názvů jsem čerpala z Encyklopedie antiky, kterou zpracoval autorský kolektiv pod vedením profesora Svobody v roce 1973.

Vzhledem k charakteru tématu významnou částí práce je obrazová příloha, která je propojená s textem.

2. Etruský vliv v náboženství Římanů

2.1. Počátky náboženství

Podle legendy byl Řím založen roku 753 př. n. l. Zakladateli Říma byli podle tradice Romulus a Remus. Staří Římané neuváděli po dlouhá staletí rok založení svého města přesně. Teprve v posledním století starého letopočtu přijali odhad historika a spisovatele Marca Terentia Varrona, že Řím byl založen „třetího roku šesté olympiády“ (první olympiáda se konala podle řecké tradice roku 776 př. n. l.). Z tohoto údaje vypočítal v šestém století n. l. římský opat Dionisus Exiguus, že k založení Říma došlo roku 753 př. n. l. Otcem Romula a Rema byl bůh války Mars, syn nejvyššího boha Jova a jeho manželky Junony; matkou pak vestálka Rhea Silvia. Po matce, jež byla dcerou albského krále Numitora, byli rovněž božského původu: jejich předkem byl hrdina Aeneas, syn bohyně lásky Venuše a vnuk Jova. Římané byli na tento vznešený původ zakladatelů svého města hrdí a používali ho jako jeden z argumentů ke zdůvodnění své světovlády.¹

Od 11. století do 5. století př. n. l. byla Etrurie² dominantní silou Itálie. Řím byl pod vládou etruských králů dle tradice mezi roky 616 až 509 př. n. l. Tato doba ještě není obrazem vojenské a politické síly, kterou si Římané udrželi vztah se svými severními sousedy. Podle historika Tita Livie byli Etruskové za vlády Augusta vnímáni jako „lidé, kteří byli oddáni náboženství“ (Livius 5. 1. 6.). Tak Římané viděli etruskou silnou náboženskou povahu jako rys, který je charakterizoval.³

Máme k dispozici některé archeologické nálezy, které potvrdily existenci mnoha etruských chrámů. Římský architekt Vitruvius tvrdil, že Etruskové byli zodpovědní za rozšíření „toskánských chrámů“, které na rozdíl od řeckých chrámů byly na vyvýšeném pódiu. Takové chrámy se staly dominantou města. Latinští autoři tvrdí, že mnoho městských chrámů bylo určeno božské triádě. V chrámech ve Vejích nebo v Orvietu se tato boží triáda vyskytovala. Myšlenka božské triády

¹ Grant, M.: Dějiny antického Říma. BB art. Praha. 1999. ISBN 80-7257-009-9. s. 23.

² Etrurie název krajiny, pojmenovaný po Etruscích. Lat. Etruria, též Toscana, Toskánsko. Vnitrozemí Etrurie bylo hornaté, pokryté rozsáhlými lesy i pastvinami.

³ Dominique, B. Briel. Etruscan Religion. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.) Vol. 5., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 2870-2876.

byla odvozena od římského Kapitolu (obr. 26), který byl postaven etruskými králi. Bůh Jupiter (obr. 17) byl doprovázen bohyněmi Junou a Minervou. (obr. 11)⁴

„Etruské umění reprezentují dochované obrazy v hrobkách, malované vázy, sochy, kamenné a terakotové reliéfy. Etruskové byli ovlivněni Řeckem, což dokládají nálezy zobrazovaných scén z řecké mytologie. Také jména etruských bohů často korespondují s jejich řeckým ekvivalentem. Etruský panteon se vyznačoval jedním hlavním bohem, který se jmenoval Tinia, což znamená sluneční den. Řecký Zeus nebo latinský Jupiter byl podobný etruskému Tiniovi. Řecký bůh Zeus byl zobrazen jako vousatý, ozbrojený muž s bleskem. Tinia byl často zpodobněn s manželkou Uni, která byla identifikována s řeckou Hérrou nebo latinskou Junonou. Ostatní ženská božstva jako např. Phersipnai, která má ekvivalent v řecké Persefoné, se objevuje vedle svého manžela Aity. Aita je etruská transkripce řeckého boha podsvětí Háda. Nalezneme mnoho božstev s latinským ekvivalentem, což je ukázka toho, že etruské náboženství bylo formováno na stejném základu jako náboženství poloostrova prehistorické Itálie konce druhého a začátku prvního tisíciletí př. n. l.“⁵

Etruskové vytvořili svůj vlastní náboženský systém, který Římané nazývali Etrusca disciplina. Latinské slovo disciplina znamená nauku, soubor znalostí. V tomto významu byla náboženská věda centralizována kolem věštění a rituálů. Základem etruského náboženství byly etruské posvátné knihy. Podle Tarquinia byla Etrusca disciplina spojena s bohem jménem Tagétem⁶, o kterém se zmiňuje Cicero ve svém díle O věštění (*De divinatione*). Ve svém dalším díle *Předtuchy a výstrahy* vede Cicero dialog se svým bratrem Quintem na své vile v Tuskulu:

*„Řekl jsi totiž, že je dvojí předvídaní budoucnosti, přirozené a umělé. Umělé, že se zakládá dílem na dohadu, dílem na trvalé zkušenosti. Přirozené na tom, co duch uchvátí nebo přijímá zvenčí, z boží podstaty, odkud prý byly všechny duše vyčerpány, přijaty nebo vzaty. Druhy umělého zkoumání budoucnosti uvedl jsi tuším tyto: hádání z vnitřností, předpovídání z blesků a podivných úkazů, dále výroky augurů a vykladačů nápadných znamení a hlasů; a všeliké jiné dohady jsi zařadil do tohoto druhu...Všechno předvídaní jsi však odvozoval ze tří zdrojů: z boha, z osudu a z přírody.“ (Marcus Tullius Cicero: *Předtuchy a výstrahy*. Votobia. Praha. 1996. ISBN 80-7198-056-0. II.11. přeložil Josef Hruša)*

Jako dobrý Říman Cicero nevěřil bohům, že by přímo zasahovali do lidských záležitostí a odmítl mytologii jako dětské příběhy.

⁴ Dominique, B. Briquel. Etruscan Religion. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.) Vol. 5., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 2870-2876.

⁵ Dominique, B. Briquel. Etruscan Religion. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.) Vol. 5., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 2870-2876.

⁶ Tages měl podobu malého chlapce s šedivými vousy jako stařec a všechny jeho rady byly zaznamenány do svatých knih (libri Tagetici), které se staly základem etruské moudrosti (Etrusca disciplina).

Jde o autochtonní mýtus, ve kterém je bytí popsáno jako stvoření Země, která je přirovnána k rostlině. Tento motiv je původně athenský a je spojen s kombinací starého muže a dítěte, ničící v jedné osobě psychické charakteristiky dětství a moudrost stáří. To jsou standardní legendární motivy. U Etrusků nenajdeme příběhy hrdinů, ale ustanovení základní mytologie vlastní náboženské nauky.⁷

Následující vývoj byl podmíněn římskou expansí mimo vlastní území. Město absorbovalo sousední komunity a kmeny. Změna politických vztahů se projevila také v náboženství. Stará trojice bohů Jupiter, Mars, Quirinus ustoupila do pozadí a přežívala jen v kněžských formulích. Poté přišla nová skupina božstev - Jupiter, Juno, Minerva a byla umístěna v Kapitolském chrámu. Založení tohoto chrámu bylo připsáno Tarquiniovi.⁸

O stavbě chrámu se zmiňuje Livius: „Když Tarquinius dostal Gabie pod svou moc, uzavřel mír s kmenem Aequů a obnovil smlouvu s Tusky. Potom obrátil zájem k záležitostem městským: z nich první byla, aby Jovův chrám na Tarpejské hoře zůstavil jako pomník svého kralování a svého jména. Na stavbě prý se podíleli oba králové Tarquiniové: otec jej zaslíbil, syn dokončil. Aby celý prostor zůstal volný, věnován jen Jovovi a jeho chrámu, který měl být vystavěn, nařídil král, aby byly odsvěceny svatyně a kapličky, jichž tam bylo několik.“ (Livius, Dějiny I. Svoboda. Praha. 1979. I.55.1. přeložili Pavel Kucharský a Čestmír Vránek)

Původ této skupiny bohů je nejasný. Stará triáda byla tlačena do pozadí pronikáním nových elementů. Uctívání Juno Reginy jako městské bohyně mimo Latium je doloženo v jižní Etrurii a italské uctívání Minervy mělo své centrum ve Falerii. V etruské disciplíně se lze dočíst o třech svatyních Jupitera, Junony a Minervy, které byly založeny během zakládání města. Minerva měla svůj řecký ekvivalent v řecké Athéně. Etruský vliv dokládají terakotové reliéfy a keramické ornamenty. Každý rok se zde konaly římské hry *ludi magni* nebo *ludi votivi*, které Římanům připomínaly den založení chrámu. Toto zahájení her se stalo jedním z důsledků inovací pod etrusko - řeckým vlivem.⁹

„Na konci Republiky byl obraz bohů všudypřítomný a měl vlastní ceremoniál: bohové se objevili před chrámem na sedátkách (*pulvinaria*). Po té byli nesení v průvodu na speciálních nosítkách...během her (*ludi*) měli vlastní místo, ze kterého pozorovali závody v cirku. Starší hry římské a plebejské, byly slavnostmi,

⁷ Dominique, B. Briel. Etruscan Religion. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.) Vol. 5., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 2870-2876.

⁸ Ando, C.: Roman religion. Edinburg University Press. 2003. ISBN 0 7486 1566 0. s. 333-334.

⁹ Ando, C.: Roman religion. Edinburg University Press. 2003. ISBN 0 7486 1566 0. s. 333-334.

kteřé se nazývaly epulum Iovis, svátek Jupitera, během kterého se pravděpodobně nabízelo a sdílelo jídlo v přítomnosti obrazu Jupitera Kapitolského.¹⁰

Římané byli ohromeni praktickými výhodami etruské náboženské nauky. Řím zaměstnával etruské specialisty ve věcech rituálů a věštění. Za těchto okolností integrace Etrurie do římské sféry umožňovalo novou expanzi. Individuálně využívali také znalostí etruských věstců pro své potřeby. Např. Spurinna byl Caesarův haruspik, který ho varoval před nebezpečím. Mnoho generálů bylo doprovázeno haruspiky a následující císařové měli vlastní specializovaný personál pro etruské věštění. Etruské náboženství bylo plně integrováno do římského náboženství. Pro císaře Claudia, který reorganizoval starověké kolegium haruspiků v roce 47 n. l., bylo etruské náboženství význačnou částí tradičního římského náboženství. V posledních dnech Římské říše bylo etruské náboženství oživeno. Obhajoba tradičního římského náboženství senátorem Symmachem ve čtvrtém století se nachází v dopise pohanského kněze Longiniána Augustovi, který s ním mluvil o jeho víře. Tato obhajoba se nachází v dopise biskupa z Hippo. V dopise Longiniánus navrhl teorii odkrytí, která vysvětluje, že každá část světa má vlastního speciálního proroka. Pro Itálii je tímto prorokem bůh Tágés. S Tágem a svatými etruskými knihami nepotřebovali Římané bibli ani proroky, narozené ve vzdálené Judeji. Římský spisovatel druhé poloviny třetího století Cornelius Labeo napsal pojednání s názvem Kniha Acheronu, které obsahovaly doktrínu, ve které byly transformovány duše mrtvých v bohy. Toto dílo nepřežilo, ale mělo určitý vliv na etruskou nauku, jelikož je jednou z pohanských doktrín, vztahujících se na posmrtný život.¹¹

V letech 396 až 264 př. n. l. bylo dobyté Římany první etruské město Veje. Dále následovalo zbývajících nezávislých měst Volsinie, které také padlo. Etruská náboženská kontinuita se přiblížila ke svému konci ve světě, kde se na první místo nyní dostal Řím. Římané využívali etruskou nauku. Velice důležitý byl pro ně dobrý vztah mezi městem a bohy. Pokud se lidé dopustili nějakého přestupku nebo omylu, tak byl porušen *pax deorum*, mír s bohy¹².

¹⁰ Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I., Cambridge. 1998. ISBN 0-521-31682-0. s. 40.

¹¹ Dominique, B. Briquel. Etruscan Religion. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.) Vol. 5., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 2870-2876.

¹² Podřízení se božstvům. Zosobnění míru (Pax) se objevuje od doby Caesarovy. Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973.

Říman uzavírá s božstvem jakousi osobní smlouvu, která spojuje obě strany: člověk se radí s bohy dřív, než něco vykoná a výměnou mu je za to boží ochrana a zajištění úspěchu. Tak je nastolen boží mír, *pax deorum*.¹³

Římské náboženství rané etapy před 5. st. př. n. l. se vyznačuje směsí italských a etruských elementů s jádrem, které tvoří římský kalendář (obr. 13), archeologie a srovnávací religionistika. Rekonstrukce raného římského náboženství vyzdvihuje zejména římský kalendář. Římské náboženství mělo převážně zemědělský charakter. Pozdější kalendáře ještě zdůrazňovaly zemědělský cyklus svátků a rituál.¹⁴

Latinské slovo *religio* je nejlépe vysvětleno jako pocit úzkosti, nebo pocit bázně z nadpřirozených sil (obr. 12) (*numina*). Tato *numina* měla rozhodující vliv na každou sféru lidského bytí. Primárně byla *numina* vnímána jako duchové. Tento animistický charakter pomáhá vysvětlit pozoruhodný fakt, že Římané nikdy nevytvořili svoji vlastní mytologii. Hlavním zájmem římského náboženství bylo obětování, které obstarávali kněží a podstatné bylo také dodržování rituálu. Mnoho *numin* a duchů bylo přítomno v rodinném náboženství římského občana. Např. *penates* hlídali spižírnu a *Ianus* brány a dveře. *Vesta* byla bohyně ohně. Všichni duchové byli objektem kultu. *Pater familias*¹⁵ byl knězem domácnosti. Speciální svátek *Terminália* byl oslavou hraničního kamene a v květnu se konala *Ambarvalia*, agrární slavnost, která měla zajistit úrodnost polí. Ostatní svátky spojené se zemědělstvím se konaly během celého roku.¹⁶

O svátku *Termináliích* 23. února se dovídáme od Ovidia:

„Den když po noci svitne, bůh slaven bud' obvykle poctou
ten, jenž mezníky svými polím všem určuje mez!
Termine, na polích tkvící jak vražený kůl nebo kámen,
tobě i od dávných předků božská se vzdávala čest.
Dva tě vždy rolníci věncí a každý z opačné strany,
po dvou dostáváš věncích, po dvou koláčích máš.
Selka oltář ti staví a v rozbité nádobě na něj
oheň ti nese, jež dal jí teplý domácí krb...
Jiní víno ti nesou. Vše porůznu vhazují v oheň,
mlčky v bělostném šatě do ohně upřevše zrak.“

¹³ Robert, J.-N.: Řím. Lidové noviny. Praha. 2001. s. 140.

¹⁴ New Catholic Encyclopedia. Vol. 12. 2 n. ed. Detriod: Gall, 2003. s. 323-327.

¹⁵ Starořímská rodina zahrnovala otce (*pater familias*) a matku (*mater familias*) s dětmi. Děti byli nazýváni (*liberi*) svobodní. Hlavou rodiny byl otec, jenž měl právo nad životem a smrtí členů rodiny. Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 190.

¹⁶ New Catholic Encyclopedia. Vol. 12. 2 n. ed. Detriod: Gall, 2003. s. 323-327.

(Publius Ovidius Naso: *Kalendář. Fasti. Nakladatelství J. Otta. 1942. II. 639-660, přeložil Ivan Bureš*)

Podle římské tradice král Numa ustanovil římský kalendář s cykly svátků. Král byl považován za hlavního kněze. Asistoval v kněžském kolegiu pontifiků, které se staralo o kalendář a v kolegiu augurů, které věštilo z letu ptáků.¹⁷ Také uspořádal kulty bohů.

*„Když Numa nabyt takto královské moci, chystá se nové město založené moci a zbraněmi, znovu založit ještě právem, zákony a mravy. Viděl, že jim není možno přivyknout uprostřed válek, neboť vojenskou službou lidé hrubnou. Usoudil, že drsný lid je třeba zjemnit tím, že odvykne zbraním; proto dal v nejdolejší části Argileta vystavět chrám Ianovi, aby naznačoval mír či válku: otevřen, aby byl znamením, že obec je ve zbraní, zavřen, že všechny okolní kmeny žijí v míru...Numa odvrátil všechny lid od násilí a zbraní k tomu, aby se radili o těchto mírových opatřeních a hleděli je zavést. Tak byli pořád zaměstnání činností a ustavičně měli mít také na mysli péči o bohy; vždyť uznávali, že nebeské božstvo má zájem o osudy lidské; a tak zbožnost naplnila srdce všech, takže poctivost a věrnost přísaze a vedle toho také úcta k zákonům i obava před tresty řídila obec.“ (Livius, *Dějiny I. Svoboda. Praha. 1979. I.19.20.21., přeložili Pavel Kucharský a Čestmír Vránek,*)*

Po ustanovení republiky roku 509 př. n. l. se kněžská kolegia stala velice důležitou částí státu. V čele pontifiků byl pontifex maximus, hlava státního náboženství. Hlavním zaměstnáním pontifiků bylo udržení *pax deorum*, řádný vztah mezi božskými silami a státem. Kolegium *flaminů*, kněží obětníků vykonávalo obřady ke slávě Jupitera, Marta a Quirina. *Rex sacrorum*, „král obětníků“ byl Ianovým knězem, který konal oběti při některých svátcích (kalendy, nóny).¹⁸

¹⁷ New Catholic Encyclopedia. Vol. 12. 2 n. ed. Detriod: Gall, 2003. s. 323-327.

¹⁸ New Catholic Encyclopedia. Vol. 12. 2 n. ed. Detriod: Gall, 2003. s. 323-327.

2.2. Sibylliny knihy

Sibylina věštba je synonymem pro hádanku nebo rébus. Věštyně Sibylla často preferovala poskytovat nezřetelnou odpověď nebo odpověď s dvojím významem. Podle populární etymologie znamená její jméno „ta, která oznamuje rady, nebo zná plány bohů“. Původem je Sibylla z Malé Asie, jméno patří celé řadě ženských věstkyň, z nichž je nejznámější Sibylla z Delf a z Kýmy. Na těchto dvou místech byl uctíván Apollón. Sybilla v Delfách měla soupeře v Pýthii.¹⁹

Pýthia byla věštyně v chrámu Apollóna v Delfách. Při věštění seděla na trojnožce a v nejstarších dobách vytahovala jako odpověď na dotazy, které ji tlumočili kněží, kaménky. V historické době věštila v extázi, do níž upadala buď působením omamných výparů vody z posvátného pramene, nebo žvýkáním vavřínových listů. Kněží zaznamenávali zvuky, jež Pýthie na jejich dotazy vyřážela, a sestavovali je v odpovědi, zpravidla dvojsmyslné. V klasické době bývaly Pýthie dvě i tři, ale od helénismu, kdy upadl politický význam věštek a dotazy byly vznášeny jen v soukromých záležitostech, byla opět jen Pýthie jedna.²⁰

Sibylla z Kýmy byla identifikována se Sibyllou z Eryther. Sbírka jejích věštek byla oficiálně uznána v Římě královským. Byla jednou z mnoha efektivních nástrojů v helenizovaném římském světě. Sibylliny knihy byly ztraceny, když Kapitol roku 83 př. n. l. vyhořel.²¹

Podle pověsti nabídla Sibylla devět svitků proroctví poslednímu římskému králi Tarquiniu Superbovi za vysokou cenu. Král odmítl a Sibylla pak spálila tři svitky a zbytek mu nabídla za stejnou cenu. Když opět odmítl, spálila další tři. Král požádal o radu kolegium pontifiků a augury, a ti pak schválili koupi knih. On musel za zbylé tři zaplatit původně nabídnutou cenu. Prý potom svěřil knihy dvěma patricijům. Byly uloženy v chrámu Iovově na Kapitolu v truhle ve sklepě, ale roku 83 př. n. l. tam shořely, jak je uvedeno výše. Jejich obnovenou verzi, na

¹⁹ Sibylline oracles." *New Catholic Encyclopedia*. Vol. 13. 2nd ed. Detroit: Gale, 2003. s. 100. 15 vols.

²⁰ Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 516

²¹ Sibylline oracles." *New Catholic Encyclopedia*. Vol. 13. 2nd ed. Detroit: Gale, 2003. s. 100. 15 vols.

základě podobných proroctví jiných Sibyll, dal roku 12 př. n. l. Augustus jako představený kolegia (*quindecimviri sacris faciundis*) přenést do Apollónova chrámu (obr. 24) na Palatinu. Zde se knihy uchovávaly až do roku 405 n. l., kdy je dal spálit Stilicho. Poslední známé využití těchto textů k věštbě je z roku 363 n. l. Díky křesťanským dodatkům do sibyllských proroctví byly Sibylly na počátku křesťanství považovány za rovné starozákonním prorokům a často s nimi vystupují v křesťanské literatuře a umění.²²

„Sibyllské knihy byly souborem řeckých věštek, psaných v hexamtru. V Římě sloužily státu, který je dal do správy kolegia, nejprve o dvou, pak o deseti, a posléze od doby L. Cornelia Sully o patnácti členech. Z pověření senátu tito kněží nahlíželi do Sibylliných knih v případě, že se ukázalo neblahé znamení, nebo v době ohrožení, a hledali v nich radu, jak nastolenou situaci řešit. Za hladomoru roku 496 př. n. l. doporučili zřízení nového kultu Libera, Libery a Cerery. Roku 461 př. n. l. poté, co bylo spatřeno mnoho neblahých úkazů, doporučily určité rituály a varovaly před nepokoji. Na radu Sibylliných knih mohla být přijata i božstva orientální, neřecká (Kybelé). Božstvo uvedené na základě Sibyllských knih bylo v Římě uctíváno řeckým způsobem (Graeco ritu²³).“²⁴

Kolegium *quindecimviri sacris faciundis* bylo prostředníkem mezi lidmi a cizími bohy. V praxi bylo čtení knih velkou měrou omezeno tím, že měly cizí původ a cizí jazyk. Kontakt s cizími kulturami byl obecně základním impulzem k inovacím římské kultury. Charakteristické pro Římany bylo zejména rozhodnutí senátu, zda některý cizí kult zdomácní či ne.²⁵

²² Neškudla, B.: Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova. Libri. Praha. 2004. ISBN 80-7277-264-3. s. 179-180.

²³ V římské sakrální terminologii se setkáváme s rozlišením mezi ritem řeckým a tradičním. Při řeckém ritu byli účastníci ověnceni, což bylo viditelné znamení, které zdánlivě odlišovalo vlastní a cizí náboženství. Rüpke, J.: Náboženství Římanů. Vyšehrad. Praha. 2007. ISBN 978-80-7021-807-5.

²⁴ Neškudla, B.: Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova. Libri. Praha. 2004. ISBN 80-7277-264-3. s. 180.

²⁵ Ando, C.: Roman religion. Edinburg University Press. 2003. ISBN 0 7486 1566 0. s. 197-198.

3. Původ a charakteristika neřímských kultů

3.1. Řečtí bohové a bohyně v Římě

Náboženství v Římské říši bylo důležitou součástí veřejného života. S výjimkou židovského národa a posléze křesťanů, šlo o polyteistický náboženský systém, který měl do značné míry i synkretický charakter. Proto nebylo obtížné zapojit bohy jiného národa do řecko-římského náboženského panteonu. Víra v bohy byla sice součástí každodenního života, měla však velmi odlišný charakter od židovsko-křesťanského monoteismu. Pokud jde o uctívání různých bohů, vládla poměrně značná svoboda. Každý mohl uctívat takového boha, jakého chtěl, a to zcela veřejně, mohl mu postavit chrám a přinášet dary. Přesto tato svoboda nebyla neomezená a v případě mystérií (zejména těch, která přicházela z Egypta a východních částí říše) a křesťanského a manichejského kultu byla omezována zákazy, pronásledováním až násilnou likvidací. To souviselo snad především s jejich vlivem, utajeným charakterem a náboženskou výlučností.²⁶ Změněná struktura římské společnosti a zastaralost původního náboženství vedla mj. k šíření cizích kultů.

„Skutečné náboženské naplnění měla většina obyvatel tehdejšího světa nacházet právě v kultech orientálních božstev, které nabízely, v porovnání s převážně ritualistickou a emočně chladnou římskou náboženskou tradicí, živou a kvalitativně vyšší formu religiozity. Především svým důrazem na intenzivní vnitřní prožitek, morálku a spásu měly orientální kulty rovněž přivodit radikální zlom v dosavadním chápání religiozity a nastartovat tak proces hluboké proměny náboženské prostředí, která o několik století vyvrcholila konečnou christianizací Římské říše.“²⁷

V období od druhé punské války²⁸ do konce republiky v letech 218-231 př. n. l. se v Římě začaly objevovat tyto kulty: Italický kult Diany, Fortuny, Venuše a Minervy. Uctívání triády Jupiter, Juno a Minerva mělo původ u Etrusků. Díky Etruskům se do Říma dostal také řecký vliv. Mezi řecká božstva uvedená do Říma před druhou punskou válkou patří Apollón, Herkules, Kastór a Polydeukés, Ceres,

²⁶ Ryšková, M.: Doba Ježíše Nazaretského. Karolinum. Praha. 2008. ISBN 978-80-246-1465-6. s. 109.

²⁷ Chalupa, A.: Římské náboženství a příchod principátu. Změna nebo kontinuita? : disertační práce (online). Brno 2008. s. 102.

²⁸ Punské války vedl Řím se severoafrickým městem Kartágem ve 2.-3. stol. př. n. l. o nadvládu nad západním středomořím. Punské války byly v dějinách tři a po nich ovládl římský stát tuto oblast hospodářsky i politicky. Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 514.

Liber, Libera (řecká Déméter, Dyonýsos a Persefoné), Merkur (Hermés), Neptun (Poseidón) a Aesculapius. Nošení bohů v procesí byl původně řecký zvyk.²⁹

„V obci znepokojené tak vzrušujícím válečným nebezpečím – i proto, že příčiny všech šťastných i nešťastných událostí přičítali působení bohů – byla hlášena mnohá neblahá věštná znamení: V Tarracině prý byl zasažen bleskem chrám Jovův, v Satriku Matky Matuty. Obyvatele Satrika poděsilo neméně, že se do chrámu Jovova přímo dveřmi připlazili dva hadi; z Antia bylo oznámeno, že ženci spatřili krvavé klasy; v Caere přišel na svět dvouhlavý vepř a jehně – samec i samice. Vykládalo se, že v Albě uviděli lidé dvě slunce a ve Fregellách v noci najednou nastalo denní světlo. Také se říkalo, že promluvil býk v okolí římském a že na oltáři Neptunově v cirku Flaminiové vyrazil hojný pot; rovněž tak do chrámu Cereřina, bohyně Spáasy a Quirinova uhodil blesk. Konsulům bylo nařízeno, aby usmířili tato věštná znamení obětmi větších zvířat, a aby uspořádali prosebnou slavnost v trvání jednoho dne. To se také stalo na základě usnesení senátu.“ (Livius. Dějiny V. Svoboda. Praha. 1975. XXVIII. 11. přeložil Pavel Kucharský)

V pozdním 3. století př. n. l. zažil antropomorfismus velký posun. Stará římská *numina* získala lidské formy a byly jim připsány atributy jejich řeckého protějšku. Bohyni Vestu antropomorfismus neovlivnil a její chrám neobsahoval sochu.³⁰

„Ludi magni byly slaveny za velké slávy v roce 217 př. n. l. Ludi Apollinares byly založeny v roce 212 př. n. l. a Ludi megalenses v roce 204 př. n. l. Tyto hry se konaly za účelem oslavy bohů, ale také sloužily k zábavě občanů a ke snížení stresu ve společnosti.“³¹

Pozdější nařízené *supplicatio*³² a *lectisternium*³³, ve kterém dvanáct řeckých a římských bohů bylo neseno jeden vedle druhého, bylo znamením, že římské náboženství se stalo opravdu řecko-římským. V roce 205 př. n. l. byl uveden do Říma, na základě oznámení Sibylliných knih, kult bohyně Kybelé (obr. 3) i s její modlou černým kamenem z Pessinuntu.³⁴

S velkou vážností byla bohyně umístěna v chrámu Viktorie na Palatinu (obr. 25). Římané omezili kult Kybelé, jak to jen bylo možné, ale i přesto se vžil do povědomí římských občanů. Orgiastický kult Diany nebo Bakcha se rozšířil do

²⁹ New Catholic Encyclopedia. Vol. 12. 2 n. ed. Detriod: Gall, 2003. s. 323-327. 15. vols

³⁰ New Catholic Encyclopedia. Vol. 12. 2 n. ed. Detriod: Gall, 2003. s. 323-327. 15. vols.

³¹ New Catholic Encyclopedia. Vol. 12. 2 n. ed. Detriod: Gall, 2003. s. 323-327. 15. vols.

³² Supplicatio (lat.) v římském náboženství prosebné procesí všech dospělých mužů a žen, jež obcházelo, octla-li se obec v mimořádné tísní, všechny římské chrámy. Protože se věřilo, že se zvýšením počtu dní, po které se *supplicatio* konalo, zvýší účinek proseb, prodlužovala se stále na více dní, později se měnila v děkovné slavnosti. Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 594.

³³ Lectisternium (lat. prostírání lehátek), v Římě hostění bohů, kdy se před jejich sochy uložené na poduškách, předkládala jídla. Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 333

³⁴ New Catholic Encyclopedia. Vol. 12. 2 n. ed. Detriod: Gall, 2003. P 323-327. 15. vols.

Říma ze severní Itálie, ale v roce 186 př. n. l. byl potlačen římským senátem, který vydal dekret *Senatus consultum de Bacchanalibus*. Na druhou stranu se stát sám staral o kulty abstraktní personifikace. Navzdory neschopnosti státu, vzhledem k přijetí cizích kultů a dát jim uznání, vedl příliv Řeků a cizinců z východu do Říma, ve druhém a prvním století, k rozšíření nejen řeckých, ale zejména orientálních kultů. Tyto kulty měly propracovanou liturgii, profesionální kněžstvo a slibovaly svým věřícím posmrtný život. Díky tomu získaly také svoji popularitu. Např. mystéria Ísidy (obr. 5) a Osírida (obr. 4) se objevila v Římě v roce 100 př. n. l., století po začátku uctívání Velké matky Kybelé z Malé Asie. Orientální náboženství s sebou přinášela astrologii a další formy magie a pověřivosti. Oficiální kult státu přestal být přitažlivý pro lid, ale udržel se díky vládní mašinérii. Caesar např., ačkoliv potvrdil svůj agnosticismus, tak získal úřad *pontifika maxima*, což byl nejvyšší náboženský úřad ve státě.

„Římské náboženství bylo do jisté míry, především v oblasti státního kultu, náboženstvím velmi těsně spjatým s republikánským politickým systémem. Jakékoli pnutí nebo krize v politické oblasti se zákonitě musely promítnout do fungování veřejného kultu. Státní kult však vyplňoval pouze omezený, byť velmi významný a v mnoha ohledech zásadní segment náboženské reality. Rovněž praktické zaměření římského náboženství, usilujícího o zajištění bezpečí a prosperity zachováváním pax deorum, mohlo mezi Římany v době občanských válek a politických nepokojů způsobit jisté znepokojení. Zdůvodnění těchto pohrom, a stejně tak jejich řešení, ale mohly být nacházeny v tradiční náboženské oblasti. Zvyk vysvětlovat aktuální katastrofy laxností v dodržování náboženských povinností byl v římské mentalitě hluboce zakořeněným rysem.“³⁵

Vyvolání bohů *evocatio* se týkalo cizích kultů (*sacra peregrina*). Podle Festa bylo božstvo vyzváno, aby opustilo svoje dosavadní místo. Např. v době drancování měst, nebo také v době míru, kdy měli lidé nějaké pochybnosti, aby mohlo být zvoleno místo nové, na kterém božstvu měl být postaven chrám. Kybelé, Ceres a Aesculapius (obr.1) byli uctíváni podle zvyku, odkud byli přijati. Je příznačné, že Juno Regina, Vortumnus a Minerva dostali chrámy na Aventinu, mimo *pomerium* (mimo náboženskou hranici Říma). Uvnitř *pomeria* se nacházela např. Kybelé, Ceres, Aesculápios nebo Juno (obr. 24).³⁶

³⁵ Chalupa, A.: Římské náboženství a příchod principátu. Změna nebo kontinuita? : disertační práce (online). Brno 2008. s. 102.

³⁶ Ando, C.: The Matters of the Gods. University of Kalifornia Press. 2008. ISBN 978-0-520-25986-7. s. 134.

3.1.1. Asklépios

Asklépios byl řecký hrdina a bůh zdraví, který je znám také pod latinskou formou jména Aesculapius. Je zmíněn v Iliadě a píše o něm také největší představitel řecké sborové lyriky Pindaros. Město Epidaurus prohlásil svým rodištěm. Zde byl postaven také největší chrám, který mu byl zasvěcen. Další významná centra se nacházela na ostrově Kós, v Pergamu a Smyrně v Malé Asii (dnešní Izmir v Turecku). Kult byl přenesen do Říma roku 293 př. n. l. při velké morové epidemii.³⁷

Praxe uzdravování v chrámech Asklépie vyžadovala od pacientů zůstat v mezích posvátného území chrámu, kde by bůh mohl seslat sny předepisující způsob léčby. Léčba měla často neočekávaný charakter a zahrnovala i fyzickou námahu, bez ohledu na pacientovu kondici. K balzámům, teplým lázním, dietě a půstu bůh často předepisoval jízdu na koni, studené lázně, chůzi na boso, mazání těla bahnem a venkovní cvičení v nejchladnějším počasí.³⁸

Sen představuje psychologickou událost, je v něm možné vidět znamení, které se má v budoucnu stát. Dokonce ani dnes věštění ze snů neztratilo svoji popularitu. Důmyslnější způsob, jak se dívat na sen, je z pozice spícího. Můžeme odhalit jeho tělesný a duševní stav. Mnoho badatelů mělo snahu poukázat na zjištění duševních stavů ve snech. Touto problematikou se v minulém století začal zabývat také Sigmund Freud a jeho následovníci. Freudova teorie nevědomí je důležitá v psychiatrii.³⁹

Bylo nalezeno mnoho děkovných nápisů v chrámu Epidauru. Aristofanés, sofista Aelius Aristides a mnoho dalších psalo o různých druzích onemocnění a jejich léčbě. Z různých druhů nemocí se objevovala léčba neplodnosti, paralýza prstů, slepota, němota, ledvinové kameny, nádory, kožní nemoci, horečky, průdušková onemocnění a další. Moderní historici zastávají názor, že kněží v chrámech Asklépie vykonávali fiktivní operace často pomocí léků. Pacient věřil, že byl zákrok opravdu proveden, i když zatím jen spal. Tím se dával prostor bohu, aby vyřešil zdravotní stav nemocného. To je vskutku velká část lékařské tradice,

³⁷ Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I. Cambridge. 1998. s. 69.

³⁸ T. A. Brady. Aesculapius, cult of. In: *New Catholic Encyclopedia*. Vol. 1. 2nd ed. Detroit: Gale, 2003. s. 140-141.

³⁹ A. Maser. Dreams. In: *Encyclopedia of Philosophy*. Ed. Donald Borchert. Vol. 3. 2nd ed.. Detroit: Macmillan, 2006. s. 105-108.

kteřá je obsažena v Hippokratově souboru⁴⁰, kteřý byl asi pouříván v chrámech tohoto boha. Kult Asklépia byl velice populární a vzkvétal do doby, než byl potlačen křesťanskými císaři.⁴¹

Asklépiův kult začal v Trikkale. Ačkoli zde proběhly vykopávky, nemáme další informace o jeho kultu. Z Trikkaly cestoval Asklépios jako malé dítě k Titánům na Peloponés. Jeho sláva a umění léčitelství rostlo, až se nakonec usadil v Epidauru. Zde se stal bohem a byl také ve státním kultu (později se objevil také v dalších městech - Kós, Atény, Řím a Pergamon). Epidaurus udržoval kult a obřady s tím spojené. Město zalořilo četné svatyně, které byly darovány bohu. Je známo jeho dvě stě svatyň v celém řecko-římském světě. Stěhování kultu bylo vždy spojeno s přenesením posvátného hada ze svatyně v Epidauru. Had byl bůh ve zvířecí podobě. Asklépiovy atributy byla hůl, po níž se vine had. Zůstává symbolem moderní medicíny. Had symbolizuje schopnost omlazování a také věštění. Dalším atributem je pes, jehož spolehlivý čich představuje nezranitelnost iluzí. Asklépios zdědil pravděpodobně psí atribut od svého otce Apollóna.⁴²

V mytologii je Asklépios vykreslen jako úspěšný léčitel, oproti jiným smrtelným léčitelům jako byli Amfiaréos a Trofónios. Nicméně je znalost těchto dvou osobností důležitou součástí rekonstrukce Asklépiova kultu. Po tom, co zaznamenal Asklépios mimořádný úspěch, byl nazván geniem loci (dobřým duchem) ve věštírně v Trocca. Léčil mnoho beznadějných nemocí a protože dokázal vracet život zemřelým smrtelníkům, tak rozhněval Dia, až ho zasáhnul bleskem. Po té se stal bohem. Dějiny božského Asklépia se dají nalézt v Ovidiových Proměnách. Dodatečné poznatky o léčení jsou odvozeny částečně z historek o léčbách provedených procesem inkubace.⁴³

⁴⁰ Pod Hippokratovým jménem se zachovala sbírka 58 spisů Hippokratovský soubor. Kdy a jak se tato sbírka začala vytvářet, není přesně známo. Převážná její část vznikla v 5. a 4. stol. př. n. l., jsou v ní však i části značně pozdější. Není pochyby, že Hippokrates není autorem celého kompendia, ale je jisté, že mu vtiskl pečeť své osobnosti, ať už přímo nebo prostřednictvím svých žáků. Obsah i forma sbírky jsou pestré: fyziologie, anatomie, prognostika, dietetika. Jsou tu však i spisy obsahující učení konkurenční školy knidské, která kladla váhu na speciální patologii. Pozoruhodný svým racionalismem je zejm. spis *Peri áerón*, *hydatón*, *topen* (o vzduchu, vodách, místech), který pojednává o vlivu prostředí na zdravého i nemocného člověka. *Encyklopedie antiky*. Academia. Praha. 1973 s. 235.

⁴¹ T. A. Brady. Aesculapius, cult of. In: *New Catholic Encyclopedia*. Vol. 1. 2nd ed. Detroit: Gale, 2003. s. 140-141.

⁴² C. Meier. Asklepios. In: *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 1., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005, s. 550-553.

⁴³ C. Meier. Asklepios. In: *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 1., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005, s. 550-553.

Asklépiův kult je stěží doložitelný, ale literárních důkazů o léčbách se zachovalo mnoho. Existuje více než sedmdesát historických důkazů ze svatyn z Epidauru, Kósu a Říma. Texty byly vytesány kněžími na kamenných deskách nebo stélách. Obsahovaly totožnost pacientů, diagnosu a sen, který pacient zažil během inkubace. Sen byl chápán jako terapeutická zkušenost mající za následek vyléčení pacienta. Když pacient přijel do posvátného prostoru hieronu, byl posazen v hostujícím domě a dostal se do péče kněží. Po sérii očišťování následovala oběť, kterou vykonával pacient, jako přípravu k jeho vyléčení. Léčba probíhala především koupelemi v chladných lázních. V Asklépiových svatyních existovaly hojné prameny, které byly spíše studené a proto se nikdy nestaly lázněmi pro potěšení.⁴⁴

Preferovaným obětním zvířetem byl kohout. Jak píše Platón, když Sokrates vypil pohár s jedem, ptali se ho přátelé, jestli mají nabídnout kohouta Asklépiovi, aby ho vyléčil. Pacient ohlásil své sny kněžím a když měl příznivý sen, tak byl vzat následující noc do abatonu. Zde pacient ležel a vždy měl rozhodující sen, tzv. efektivní sen, který vedl k vyléčení. Po té musel pacient vzdát díky, jinak mohl bůh přivolat zpět recidivu.⁴⁵

Některé sny pacientů byly prorocké, např. spravování rozbitého objektu. Jsou případy, kdy bůh odmítnul provést okamžitou léčbu a místo toho předepsal specifickou terapii- navštěvování divadla, skládání hudby nebo psaní poezie. V jiných případech bůh předepsal léčbu šokem. Hippokrates se učil umění léčit pomocí snů v Asklépiovu okrsku v Kósu. Po Hippokratově smrti byl Asklépiův okrsek znám v celém okolí. Hippokratovi lékaři koexistovali dohromady s kněžími ve prospěch pacientů.⁴⁶

Kult Aesculápie, který se konal ve svatyních, byl znám také díky poutím. Věřící cestovali, aby se setkali s božstvem. Nebylo podstatné, zda byl dotyčný bohatý nebo ne, cestu si mohl dovolit každý. Otisky chodidel v chrámech dokládají plnění poutí v římském světě.⁴⁷

⁴⁴ C. Meier. Asklepios. In: *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 1., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005, s. 550-553.

⁴⁵ C. Meier. Asklepios. In: *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 1., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005, s. 550-553.

⁴⁶ C. Meier. Asklepios. In: *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 1., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005, s. 550-553.

⁴⁷ Ando, C.: Roman religion. Edinburg University Press. 2003. ISBN 0 7486 1566 0. s. 47- 48.

Díky svým úspěchům v léčení se stal Asklépios nejpopulárnějším božstvem v celém helenizovaném světě. Je známo mnoho jeho svatyň. Jeho odkaz je možné najít i v dnešní době např. jeho hady lze spatřit v německých lázních ve Schlangenbadu. V době vzestupu křesťanství se Asklépios dostal do vážné soutěže s Kristem, kvůli jeho snaze pomáhat trpícím lidem. Křesťanští biskupové se snažili odstranit jeho chrámy.⁴⁸

Asklépios se dostal také do Říma. V roce 291 př. n. l. postihl mor Latium a žádná oběť ani lék neměla účinek. Římské úřady poslaly delegaci do Epidauru, aby požádala Asklépia o pomoc. Bůh přijal jejich pozvání a nastoupil do loď v podobě obrovského hada. Když loď přijela po Tibeře do Říma, had doplaval na ostrov, kde se zabydlel. Zde byl postaven chrám bohu Asklépiu a mor začal ustupovat. Tento Asklépiův okrsek kvetl po staletí, později byl změněn na křesťanský kostel, San Bartolomeo. Před oltářem je hlubinný vrt, který obsahuje vodu života, tak nepostradatelnou pro Asklépia. Pozoruhodný je fakt, že ostrov v Tibeře dodnes zůstává místem uzdravování: nemocnice Milosrdných bratří, nejlepší ze všech klinik v Římě, je umístěna přímo naproti kostelu. V moderním Řecku a v balkánských státech navštěvují lidé kostely a uléhají tam ke spánku, aby měli příznivé sny.⁴⁹

Emma J. a Ludwig Edelstein (1945) zkusili rekonstruovat kult Asklépia z pečlivě sebraných dokladů. Jejich pokus zůstává ovšem neprůkazný, jelikož opomenuli srovnávací hledisko. Léčebné praktiky se prováděly v posvěcených hájích, kde se nacházela také studna pro očistné lázně. Obdobu můžeme vidět v uctívání boha Mithry (obr. 14), které se také konalo mezi háji a prameny.⁵⁰ Mithreum se mělo v souladu s tradicí zřizovat v blízkosti toku či pramenité vody. Toto pravidlo podporovalo např. v Gálii skutečnost, že zde byl kult zaveden do prostředí, kde se vyskytovaly místní svatyně léčivých vod. Voda hrála při rituálu zasvěcení důležitou úlohu.⁵¹

Existence kultů, které se snažily léčit nemoci, zaručovaly lidem starověku obnovení harmonie těla a duše. Následné uzdravení z nemoci pro ně bylo darem

⁴⁸ C. Meier. Asklepios. In: *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 1., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005, s. 550-553.

⁴⁹ C. Meier. Asklepios. In: *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 1., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005, s. 550-553.

⁵⁰ C. Meier. Asklepios. In: *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 1., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005, s. 550-553.

⁵¹ Turcan, R.: *Mithra a mithraismus*. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 61.

(pojem dar je již zmíněn v Platónově Symposiu /186d/). Ke svatyním byla přidružena divadla, rotundy a četné sochy. Několik soch Asklépia je uchováno v národním muzeu v Neapoli. Bývají doprovázeny zakrslou postavou, chlapcem v kapuci, který je spojován s tajemným eleusinským kultem. Asklépios se nakonec tomuto kultu přizpůsobil.⁵²

V prvních šesti staletích římské historie Římané žili bez léků a lékařů. Užívali přírodní léky dohromady s věštěním, které zdědili od Etrusků. *Pater familias* byl rodinným lékařem, např. podle Plútarcha byl takovým lékařem Cato Elder (234-149 př. n. l.). Cato sestavil knihu receptů pro případ, kdyby v jeho rodině někdo onemocněl. Nebylo nutné se postit, ale v nemoci jim doporučoval jíst byliny, kousky kachny, zajíce nebo holubů. Zastával názor, že tato dieta je vhodná pro nemocné lidi, a že udrží jeho rodinu v dokonalém zdraví. Byl proslulý používáním zeli v léčivých receptech.. (Plútarchos, Život Kato 23)⁵³

Římané zpočátku uctívali duchovní síly, které nazývali *numina*. Později pod vlivem Etrusků je nazývali bohy. Často je identifikovali s bohy řeckými, ale animistické základy si ponechali. Římské náboženství bylo státním kultem, který byl vybaven neprofesionálními kněžími. Ti udržovali mír s bohy tolik potřebný pro město a jeho osudy. Římané věřili, že pokud by neplnili formální náboženské závazky, tak by je bohové mohli potrestat pohromou. Tak bylo sucho, porážka v bitvě či epidemie vnímána jako vůle bohů. Snahou bylo bohy si naklonit na svoji stranu, usmířit a odvrátit jejich hněv. Nejranější Římané neměli bohy spojené s nemocí a léčbou. Občas, když modlitby k římským bohům selhávaly, obraceli se Římané k cizím božstvům. Roku 433 př. n. l., v období moru, postavili chrám řeckému bohu Apollónovi, kterého uctívali jako boha lékařství (viz.výše).⁵⁴ Oficiálně byl Apollón za římského boha přijat při *lectisterniu* r. 217 př. n. l. Jako dárci vítězství u Aktia dal mu Agustus r. 28 př. n. l. vystavět na Palatinu skvostný chrám (obr. 24), jenž se stal v té době oficiálním náboženským střediskem Říma.

⁵² C. Meier. Asklepios. In: *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 1., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005, s. 550-553.

⁵³ Gary, Ferngren, and Darrel Amundsen. Healing and Medicine: Healing and Medicine in Greece and Rome." . In: *Encyclopedia of Religion*. Vol. 6., 2nd ed.. Detroit: Macmillan, 2005. s. 3839-3842.

⁵⁴ Gary, Ferngren, and Darrel Amundsen. Healing and Medicine: Healing and Medicine in Greece and Rome." . In: *Encyclopedia of Religion*. Vol. 6., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 3839-3842.

V něm byly uloženy knihy Sibylliny. Za Aurelia byl Apollón ztotožněn se solárními božstvy, to však nezabránilo konečnému úpadku jeho kultu.⁵⁵

Římané často personifikovali síly. Např. horečka představovala bohyni, jejíž hněv vyléčil z nemoci. Římané věřili, že každá životní fáze, včetně početí, těhotenství a narození, podléhá vůli božstva.⁵⁶ Komplikované porody si vyžádaly životy mnoha rodiček. Proto římské ženy vyhledávaly pomoc u některé římské bohyně. Nejdůležitějšími bohyněmi pro tento úkol byly Iuno Lucina⁵⁷ a Diana. Magické formule byly často recitovány spolu s kladením rukou, kterými se přenášela síla božstva. Tím byl docílen bezpečný porod nebo hojení.

První lékař, který praktikoval praxi v Římě, byl Archagathus, Řek, který se usadil v Římě v roce 219 př. n. l. Ačkoli ho zpočátku Římané dobře přijali, prováděl také operace a vysloužil si titul popravčí. Mnoho dalších řeckých lékařů bylo přitahováno do Říma, kde se těšili popularitě, jelikož město doposud nemělo profesionální lékařskou praxi.⁵⁸

Mezi východními vlivy, které se staly významnými v císařské době, byla víra v demony. Ve starověkých kulturách Egypta a Malé Asie byli démoni důležitou částí náboženského rámce. Nemoci byly často přisuzovány jim. V řecké a římské kultuře byla víra v moc démonů přivolat nemoc ojedinělá, zvláště po příchodu racionálního lékařství s jeho přirozeným porozuměním nemoci. Ale v polovině 2. st. n. l. se nálada začala měnit. Rozrůstající se populace Říma začala přisuzovat své nemoci démonům. Následkem toho mohli být lidé vyléčeni jen nadpřirozeným způsobem. Např. gnostikové⁵⁹ věřili, že nemoci jsou démoni, které bylo možné

⁵⁵ Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 60.

⁵⁶ Numen (lat. pokyn, vůle, zvl. boha) původně neosobní síla, která se podle nejstarších představ projevovala jistými úkazy (prodigia), později však byla chápána jako výraz síly některého božstva. Pojem numina je dosvědčen v římském náboženství až do 2. st. př. n. l. Od doby Augustovy (27 př. n. l.- 14 n. l.) se rozšířila víra, že i člověk se může projevit některými svými činy jako bůh (odtud numen Augusti), že se tím však jeho lidská podstata nemění v božskou. Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 422

⁵⁷ Lucina byla starobylá snad sabinská bohyně porodu. Stála u každé rodičky. Později bylo přisouzeno toto jméno ochránkyni rodiček Iunoně jako Iuno Lucina. Když žádala rodička Lucinu o pomoc, musela mít rozpuštěné vlasy a nesměla mít na oděvu uzel. Neškudla, B.: Encyklopedie bohů a mýtů. s. 117.

⁵⁸ Gary, Ferngren, and Darrel Amundsen. Healing and Medicine: Healing and Medicine in Greece and Rome." . In: *Encyclopedia of Religion*. Vol. 6., 2nd ed.. Detroit: Macmillan, 2005. s. 3839-3842.

⁵⁹ Gnosticismus je myšlenkový směr rozšířený v prvních třech stol. n. l. především na předním východě. Jeho stoupenci gnostikové toužili po vysvobození z tohoto světa a po spáse. Byli přesvědčeni, že pouhá víra ke spasení nestačí, že je třeba vyššího kosmického poznání (gnóze). Gnosticismus je typický výplod náboženského synkretismu; vznikl sloučením náboženských myšlenek a představ z různých okruhů: egyptského, syrsko-babylonského, perského, židovského i helénistického a patrně i indického. Gnosticismus netvořil jednotný celek, nýbrž byl rozrůzněn do

vyhnat magickými formulemi (Plótinos, Enneady 2.9.14). Tento pohled je znám z pozdní říše. Rituální očista v těchto tajemných náboženstvích měla veliký význam pro vymítání zlých duchů. Dědictvím klasické kultury je vědecký základ medicíny. Bez ohledu na enormní změny a vývojové trendy v teoretických a praktických aspektech za posledních dva a půl tisíce let, je běžné se poradit spíše s lékařem než s alternativním léčitelem.⁶⁰

3.1.2. Dionýsos

Dionýsos (obr. 2) se vyskytoval v panteonech většiny řeckých měst. S jeho osobou je spojeno několik svátků: Apaturia, phratries a Anthesteria. Dionýsos je nejmladším olympským bohem. Jeho božský původ je poněkud nejistý, protože byl zrozen z lůna smrtelné ženy Semelé.⁶¹

Z návodu žárlivé Héry uprosila Semelé svého milence Dia, aby ho směla spatřit v jeho pravé podobě. Ten se objevil jako blesk a Semelu sežehl. Její plod pak donosil ve svém stehně.⁶²

Velký vliv měl Dionýsův kult v Delfách. Spolu s Apollónem, nejvíce ambiciózním bohem panteonu, Semelin syn ovládal shromáždění místních bohů. V Delfách se Dionýsos držel dál od svatyní, zatímco v ostatních svatyních byli s ním věštcí úzce spjati. Důvodem bylo, že v Delfách tvořil s Apollónem silnou dvojici, významnou pro tamní svatyně. Apollón měl Dionýsovy vlastnosti a naopak.⁶³

velkého množství směrů a sekt. Vznikl kolem počátku letopočtu, tedy před vznikem křesťanství, a to nejspíše rozvedením některých představ a idejí, vzniklých v heterodoxním (nepravověrném) židovstvu. S křesťanskými představami se nauky gnostiků zčásti silně prolínaly. Většinou však staří křesťanští theologové gnostické myšlenky potírali. Naopak zase gnosticismus přijal některé představy křesťanské. Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 216.

⁶⁰ Gary, Ferngren, and Darrel Amundsen. Healing and Medicine: Healing and Medicine in Greece and Rome." . In: *Encyclopedia of Religion*. Vol. 6., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 3839-3842.

⁶¹ Marcel Detienne. Dionysos. In: *Encyclopedia of Religion*. Lindsay Jones. (ed.) Vol. 4., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 2356-2360.

⁶² Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 148.

⁶³ Marcel Detienne. Dionysos. In: *Encyclopedia of Religion*. Lindsay Jones. (ed.) Vol. 4., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 2356-2360.

Mýty vypravují, jak byl Dionýsos lidem houfně přijímán, když přišel z Thrákie do Řecka v 9.-8. stol. Podle těchto mýtů věřící nečekal trpně, zda bude jeho modlitba božstvem vyslyšena, nýbrž dostával se v extázi sám do blízkosti boha. Kult Dionýsa se tehdy šířil mezi ženami, které slavily orgie jako bakchantky (obr.9 a 10). Tyto ženy sdružené v náboženském kolektivu ke konání dionýsovských orgií se odívaly do kolouší kůže (*nebris*), aby se podobaly Dionýsovi. Jejich odznakem byl thyrsos, delší dřevěná hůl ovinutá réвовím a břečťanem, s piniovou šiškou nasazenou na horním konci.⁶⁴

Dionýsos bůh plodnosti byl zobrazován jako dítě. Na jaře se probouzí, v létě dospívá, na podzim umírá nebo usíná a na jaře se opět objevuje jako dítě. Bůh plodnosti a extáze se stal také bohem vína, které prý do Řecka přivezl přes moře.⁶⁵

V helénistické a římské době se rozšířila orgiastická Dionýsova mystéria i mimo Řecko. Vystupovali proti nim Ptolemaios IV. i římský senát. Ráz těchto mystérií poznáváme i z maleb v Pompejích (obr. 21). Vedle toho byl však Dionýsos již od 5. st. př. n. l. ztotožněn se staroitalským bohem Liberem, jehož kult se Dionýsovu zcela přizpůsobil. Tvoří s Démétrou a Persefonou trojici, která má svou obdobu rovněž v Římě ve trojici Ceres, Liber⁶⁶, Libera.⁶⁷

Ve 2. století př. n. l. pronikla do Říma z Řecka přes Etrurii i dionýsovská mystéria, která však na rozdíl od obřadů spojených s kultem Velké Matky Kybelé nebyla nikdy státem přijata. To vyplývá z líčení historika Livia (Dějiny 39, 8 – 19). Roku 186 př. n. l. byli prozrazení přívrženci těchto mystérií pronásledováni a kult byl potom připuštěn jen ve velmi omezené míře.⁶⁸

Je s podivem, že senát vystoupil proti kultu, který byl přítomen v Itálii po několik let. Livius vypráví, že dva konsulové přikázali provádět vyšetřování „*de clandestinis coniurationibus*“ ohledně tajemného kultu. Bakchické rituály se rozšiřovaly, vyvíjely a postupně se staly více nebezpečnými.⁶⁹

„Nejdříve to byly zasvěcující tajemné obřady známé jen málo jednotlivcům; potom se však začaly rozšiřovat mezi muže i ženy obecně. K náboženskému úkonu bylo pak ještě přidáno rozmařilé pití vína. Noční tma a směsice žen s muži i mladistvých se staršími, nechala stranou všechnen rozdíl i stud. Tu se začaly dít svody všeho druhu.“ (Livius. Dějiny VI. XXXIX.8, přeložil Pavel Kucharský)

⁶⁴ Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 148- 150.

⁶⁵ Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 150.

⁶⁶ V římských textech označují jména Dionýsos, Bakchus a Liber pater stejné božstvo.

⁶⁷ Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 150.

⁶⁸ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 108.

⁶⁹ Ando, C.: The Matters of the Gods. University of California Press. 2008. s. 10-11.

V době císařského Říma byl Dionýsos vystaven synkretismu s dalšími orientálními kulty. Výsledkem tohoto procesu byl také kult fryžsko – thráckého boha plodnosti Sabazia⁷⁰, který je v Athénách doložen už v 5. st. př. n. l. Ve 3. st. n. l. se doklady tohoto kultu objevují po celém území římské říše. Etymologie tohoto božstva je nám nejasná.⁷¹

Mystéria představovala helénistickou strategii kulturní inkluze. Reagovala na sociální narušení a odcizení, které bylo vyvoláno internacionalizovanou kulturou. Pokud bylo jejich ritualizované formování jednice vnímáno jako společensky nevhodné, nebyla mystéria tolerována, jak dokazuje zákaz dionýsovských mystérií rozhodnutím římského senátu roku 186 př. n. l. (Livius, kniha 38).⁷²

„Rozhodnutí senátu o bakchanáliích se zachovalo v nápisné podobě na bronzové desce, jež byla nalezena r. 1640 ve vsi Tiriolo v Kalábrii. Dnes je uložena ve vídeňském muzeu.“⁷³

Dionýsos nejdéle odolával, v době uhasínajícího pohanství, nástupu křesťanství. Když se císař Julián pokoušel ve 4. st. n. l. reformovat pohanství a vytvořit jednotný státní kult, byla vzorem pro organizaci kultu už křesťanská církev. Vliv křesťanských představ se ve 4. a 5. st. projevuje také v pohanských výtvarných a literárních památkách.⁷⁴

„Polská archeologická expedice odkryla roku 1983 v kyperském Pafu mozaiky s motivy báji z dionýsovského cyklu, datované do poloviny 4. st. n. l., v nichž badatelé hledají hlubší symbolický význam, jak to uvedené době odpovídá. Je tu zobrazena scéna zrození Dionýsa, kterého ve strnulé sakrální poloze drží na kolenou Hermes (jemu jej podle báje svěřil Zeus, aby Dionýsa zachránil před hněvem Héry). Zobrazení připomíná ikony s Marií a s Ježíškem na klíně.“⁷⁵

⁷⁰ Sabazios byl Řeky často ztotožňován s bohem vína Dionýsem (v Římě Liber). Doklady o jeho uctívání máme z celé římské říše. Představoval kvetoucí živou přírodu, která umírá a zase se probouzí k životu, proto měl atribut hada. Během mystérií byl zasvěcencům protahován zlatý had pod oděvem. Jordan, M.: Encyklopedie bohů. Volvo globator. Praha. 1997. s. 172.

⁷¹ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 123.

⁷² Hazlett, I (ED.): Rané křesťanství. Počátky do roku 600. CDK. Brno. 2009. ISBN 978-80-7325-159-8. s. 61.

⁷³ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 111.

⁷⁴ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 137.

⁷⁵ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 137.

3.1.3. Kastor a Polydeukés

Římské náboženství je směsicí rozdílných tradic a bylo vždy multikulturní. Archeologické důkazy ze 6. století ukazují, že v kulturních a náboženských podmínkách Říma byla část civilizace ovládána Etrusky a byla ovlivněna Řeky a Kartáginci. Přijetí božských dvojčat Kastóra (obr. 27) a Polydeuka, nalezených v Laviniu, odkazuje k jejich řeckému ekvivalentu Dioskúrů a ke kontaktu s Řeky. Některé z těchto kontaktů byly zprostředkovány Etrusky, ostatní přišly přímo z Řecka. Je také možné, že spojení s Řeky probíhalo díky jejich osídlení jižní Itálie.⁷⁶

Kastór a Polydeukés se objevili v momentu ohrožení. Abychom získali některé znalosti, tak se musíme spoléhat na informace dochované u kněží v patricijské (šlechtické) tradici.⁷⁷

Podle řeckého mýtu byli Dioskúrové (řec. Synové Dia) dvojčata, jejichž matkou byla Léda. Otcem smrtelného Kastóra spartský král Tyndareos a nesmrtelného Polydeuka Zeus. Jejich sestry byly Helené a Klytaiméstra. Dioskúrové byla původně spartská božstva. Dioskúrové šli do boje proti Théseovi po té, co unesl jejich sestru Helenu, a osvobodili ji. Když je jejich messenští bratři Ídás a Lynkeus pozvali na svatbu, tak se zmocnili obou jejich nevěst, dcer Leukippových. Pak došlo k boji, ve kterém Ídás zabil Kastóra a Polydeukés Lynkea; Ída zabil bleskem Zeus. Polydeukés byl vzat na Olymp a prosil Dia, aby mohl zůstat se svým smrtelným bratrem. Od té doby tráví Dioskúrové jeden den na Olympu a druhý v podsvětí.⁷⁸

Dioskúrové byli spatřováni ve dvou hvězdách v souhvězdí blíženců. Původně byly ochránci domu a byli zobrazováni jako dva hadi. Později, zejména ve Spartě, se změnili v osobní ochránce za války. Proto byli zobrazováni jako pár jezdeckých bohů. V bitvě se objevovali jako zachránci. Později se k nim lidé obraceli také při jiných příležitostech např. plavci na moři, kteří v tzv. Eliášově světle spatřovali Dioskúry. Do Říma byla tato dvojce přijata ze sousedních obcí. Jejich chrám *aedes Castorum* byl zasvěcen v roce 484 př. n. l. Podle řeckého vzoru byli i zde

⁷⁶ Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I. Cambridge 1998. s. 12.

⁷⁷ Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I. Cambridge 1998. s. 66.

⁷⁸ Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 150.

uctívání jako spasitelé, zvláště v bitvě⁷⁹ nebo na moři. Jako jezdecká božstva se stali ochránci římských jezdců. Na jejich oslavu byl pořádán průvod (tzv. *transvectio equitum*) od Martova chrámu na Kapitol.⁸⁰

3.2. Maloasijská bohyně v Římě

3.2.1. Kybelé v římském světě

V maloasijské a syrské oblasti byla rozšířena bohyně, která byla v horách uctívána jako Velká Matka. Se vznikem představy božského panteonu měla tato bohyně vůdčí postavení jako Velká Matka bohů. K tomuto označení přistupovala bližší specifikace, když bohyně získala vlastní jméno Kybelé, takže její celkové označení bylo Velká Matka bohů Kybelé. Před její jméno bylo často přidáváno ještě označení Ídská, podle pohoří Ídy u Tróje, které obývala a v němž později stál její chrám. Také Thrákové měli v Evropě obdobnou Velikou Matku. Všechny Velké Matky mají původ v představě, že veškerý život je výsledkem oplodnění Země nebeským deštěm. Pokud jsou nebesa u nás gramaticky bezpohlavní, potom v řečtině je Úranos= Nebe mužského rodu. Tato dvojice Země – Gé a bůh Nebes – Úranos je párovou dvojicí – dnes častěji označovaná jako binární dvojice typu ženské / mužské -, která je původcem růstu a zániku života probíhajícího v nekonečně se opakujícím cyklu na zemi.⁸¹

„Leckteré kmeny ji po starém zvyku a ritu jmenují „Matka z Idy“ a po bok jí daly skupiny Frygů, prý proto, že z tamějších končin okrsek zemský se naučil obilí pěstít. Jsou i kleštěnci s ní – to znamená tolik: o kom se shledá že urazil majestát matky a není rodičům vděčen, už nebude hoden živoucí potomstvo přivádět na světlo světa. Okolo duní bubny a talíře řinčí v rukou, ostře a výhruzně vřeštějí trubky a píšťala frygickou stupnicí vzrušuje srdce.“ (Titus Lucretius Carus: O přírodě. Svoboda. Praha. 1971. II, 600nn. přeložila Julie Nováková)

Kult bohyně Kybelé, Velké matky, byl přenesen do Říma pravděpodobně z Pergamonu v roce 204 př. n. l. na konci druhé punské války. Tento krok udělala

⁷⁹ U jezera Regillu, podle tradice svedli zde Římané roku 496 př. n. l. vítěznou bitvu s Latiny.

⁸⁰ Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 150.

⁸¹ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 184.

římská vláda po poradě se Sibyllinými knihami a se schválením Apollónovy věštírny v Delfách. Bohyně byla spojena s trojskými počátky Říma. Členové prominentní senátorské rodiny, včetně Cornelia a Claudia, asistovali v přesunu sochy bohyně.⁸²

„Claudiovo uvolnění přístupu římských občanů do kněžského úřadu vedlo k rozšíření vulgárních forem kultu na veřejnosti, především k rozšíření pověrečné úcty ke Kybeliným kněžím, kteří toho – pokud můžeme věřit Juvenálovi (satira 6, 612n.) – zneužívají. Avšak na druhé straně proniknutí převážně aristokratického kultu (do Říma jej přijali členové nejvýznamnějších rodů Corneliů a Claudiů, k nimž až mnohem později přistoupil Augustus jako zástupce rodu Juliů) do širší veřejnosti vedlo i k jeho větší úctě, která se projevuje tím, že na Hadriánových mincích a na mincích i medailonku Faustiny Starší, manželky císaře Antonina Pia, se objevuje Kybelé sama, případně při příchodu do Říma.“⁸³

O příchodu Kybelé informuje také Ovidius:

*„Po letech mocných kdy Řím už patero století viděl,
nad kraji podrobenými vítězný zvedaje zrak,
jednou za časů zlých kněz v knihách Sibyly Kumské
hledaje pomocné rady toto prý čet’:
Matka tu chybí! Jdi, Římane, pospěš a vyhledej Matku,
která zde přijata musí čistýma rukama být!
Nad touto tajemnou věštbou stál senát v rozpacích velký,
která matka to chybí, v který kraj pro ni jest jít.
Věštírny v Delfách se ptají, jež poroučí: Matku všech bohů
přiveďte, která ted’ bydlí na svazích Frygijských hor!
(Publius Ovidius Naso: Kalendář. Fasti. Nakladatelství J. Otto. 1942 IV.255-282
přeložil Ivan Bureš)*

Její kult byl symbolizován černým kamenným obeliskem. Bohyni byl zasvěcen chrám na Palatinu v roce 191 př. n. l. Každoročně se konal svátek *Megalesia*. Kult Attida⁸⁴ byl představen v Římě ve stejnou dobu v prvním a druhém století př. n. l. na Palatinu. Gallové, vykleštění kněží bohyně, používali pestrobarevné kostýmy a při praktikování rituálu přitahovali svou jinakostí pozornost. Přišli s archetypem zženštlého muže, jak popisuje Catullus. Podle pasáží Dionýsa z Hallikarnasu,

⁸² Ando, C.: *The Matters of the Gods*. University of Kalifornia Press. 2008. ISBN 978-0-520-25986-7. s. 103.

⁸³ Dostálová R., Hošek R.: *Antická mystéria*. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 195.

⁸⁴ Attis byl bohem vegetace, původem z Frýgie. Byl uctíván v Anatolii a později v řecké a římské kultuře jako „umírající a znovuoživající“ bůh symbolizující věčný koloběh zrodu a zániku v přírodě. Attis byl krásný pastýř, do kterého se zamilovala bohyně Kybelé, jež se stala později i jeho manželkou. V mýtu se Attis sám vykastroval, aby nabídnul svoji plodivou sílu bohyni Kybelé. Tato báje se stala symbolem jarních rituálních oslav. Jordan, M.: *Encyklopedie bohů*. Volvo globator. Praha. 1997. s. 63.

Římské starožitnosti 2. 19. 5., z prvního století př. n. l., římský senát zakázal podíl římských cizinců na rituálech kultu bohyně.⁸⁵

Někdy ve 12. století př. n. l. došlo k velkému posunu kmenů v Evropě, jehož důsledkem byl i přechod Frýgů a některých thráckých kmenů do Malé Asie. Právě těmto kmenům je třeba přičíst proměnu v kultickém uctívání Velké Matky, které dostalo extaticko – orgiastický charakter. Znamená to, že uctívání probíhalo v uzavřených skupinách jako jakési kultovní konání vázané na tradiční, pro nás neznámé zásady, při němž se účastníci dostávali do extáze, vytržení. Prostředky pro dosažení tohoto stavu byly různé, zpravidla to byly divoké tance v doprovodu rychlé, pro náš sluch hodně monotónně znějící hudby, pití opojných nápojů, které byly různě namíchány – odtud pro něj název kykeón, tj. směs, atp. Nemáme zprávy, že by byla orgia doprovázena sexuálními výstřelky, ostatně samo slovo orgia se spojuje s výrazem ergon – práce, konání, čin. Není známo, odkud do tohoto kultu pronikl prvek kultovní kastrace, které podléhali nižší chrámoví kněží, zvaní řecky galloi a latinsky galli.⁸⁶

Slavnost Velké matky, *Megalesia*, se slavila od 4. do 10. dubna.

Ovidius píše: „*Tříkrát se nebeská klenba kol osy otočí věčné,
tříkráte vyjde a zajde Héliův sluneční vůz,
a již z Frýgie flétna se rozpláče pískáním lkavým:
ídské Veliké Matky slavnost se počíná již.
Kleštěnci v průvodu chodí a v dunivé bubínky tlukou,
cimbálem o cimbál bijí, kovu se ozývá třesk,
v hávu nachovém jdou a na šíji nemužné nesou
po městě Kybely sochu, ulice plní jich křik.
Cirkus i divadlo volá: „K nám na hry pojďte se dívat,
všedních dnes zanechte sporů, zbavte se starostí svých!“*

(*Publius Ovidius Naso: Kalendář. Fasti. Nakladatelství J. Otto. 1942.IV 163-180, 181-206. přeložil Ivan Bureš*)

Slavnost byla charakterizována procesím gallů, kteří šli ulicemi se sochou bohyně, posazené na křesle zdobeném lvy. Divadelní představení a hostina členů aristokracie formovaly část slavnosti. Její kult byl spravovaný kastrovanými gally pod kontrolou hlavního kněze archigalla. Během druhého století n. l. byly slavnosti spojené s Kybelé přístupny také cizincům. Liturgický jazyk kultu byl pravděpodobně řecký. Oživené sochy bohyně byly podobné řeckému modelu. Kult Velké Matky se rozšířil do celé západní římské říše. Svatyně Kybelé se

⁸⁵ Lynn Roller. Cybele. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.) Vol. 3., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 2108-2111.

⁸⁶ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 185.

rozšířily do Itálie, Německa, Španělska a severní Afriky. Kult pokračoval jako významné hnutí také ve východořímské říši.⁸⁷

„O tom, proč Římané ctí velice tuto bohyni, se dovídáme z pověsti... Socha sama je prý nebeského původu. Neví se, z jakého je materiálu, který umělec ji vytvořil a zda se jí dotkla lidská ruka. Podle pověsti prý byla kdysi dávno seslána z nebe na jisté místo ve Frygii, zvané Pessinús; to dostalo jméno podle sochy, která spadla z nebe. Tam ji prý lidé poprvé spatřili... V onom Pessinúntu konali Frygové odedávna divoké oběti u řeky Gallu, která teče kolem a podle níž se nazývají kleštěnci sloužící bohyni jako kněží. Když vzrostla římská říše, dostalo se prý Římanům od bohů věštby, že jejich moc bude trvalá a značně se rozšíří, přinesou – li bohyni z Pessinúnta do Říma. Vyslali tedy do Frýgie posly a žádali o sochu. Podařilo se jim to snadno, neboť poukazovali na vzájemné příbuzenství a odvolávali se na svůj původ od fryžského Aenea. Socha byla dopravena lodí, a když se dostala do ústí Tiberu, kterého Římané užívali jako přístavu, z boží vůle se zastavila. Dlouho se pokoušelo množství Římanů loď táhnout dále, ta však vězela v bahně a nedala se do pohybu dříve, než přivedli jednu z kněžek bohyně Vesty, které musí zůstat panny. Tuto kněžku však obviňovali, že ztratila nevinnost, a měla být proto postavena před soud. Prosila tedy lid, aby rozsudek přenechal pessinúntské bohyni, odepjala si pás, připevnila jej na přední loď a pronesla modlitbu, aby ji plavidlo poslechlo, je-li nevinná panna. Jakmile byl pás připevněn, loď pokračovala bez obtíží v cestě a Římané se divili nejenom zjevnému zásahu bohyně, nýbrž i důkazu o nevinnosti kněžky. (Héródianos. Řím po Marku Aureliovi. Svoboda. Praha. 1975. I, 11 přeložili Jan Burian a Bohumila Mouchová)

Později se role Attida v kultu zvětšovala. Jeho část kultu oficiálně uznal císař Claudius. Zmínka o pětidenním svátku ke slávě Attida se nachází v kalendářním kodexu z roku 354 př. n. l. Následovalo mytí v Almu, což byla malá řeka za Římem. Zvýšená účast Attida v kultu byla oslavována mysterijními obřady.⁸⁸

Gaius Valerius Catullus napsal ve své knize Básní o Attidovi: *„Vsed mladičský Attis na rychlou loď a přes širou plavil se pláň. Když ve fryžský chrám, kam hnala ho touha, vzrušenou nohou se vrh a na místo stoup, kde Bohyně sídlí... Již zaplašte z mysli únavu mdlou a pojdte a pospěšte tam, kde Kybelé fryžské tyčí se chrám, kde fryžský je bohyně ráj, kde cimbálů jasný zaznívá hlas, kde temně zní bubínků chřest a fryžský kde hráč si na křivé flétně hluboký loudívá tón, kde družině bakch kol třetících hlav vlas břečťanem věncený vlá, kde z úst se jim dere výskavý skřek, když svatý je obřadů čas, kde toulavý houf těch božčiných stád si věčně jen těkati zvyk – och, tam je náš cíl! Nuž zrychleme krok a v poskoku spějme až tam! Jak domluvil Attis, vábě své druhy, Attis, víc žena než muž, dav náhle se zdvih: všem chvěje se ret, z úst nadšený ozve se křik, hned lehounký tympán dunivě zní a cimbálů zařinčí hrud’ a k zelené Idě celičský sbor se v překotný rozbíhá let.“*

⁸⁷ Lynn Roller. Cybele. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.) Vol. 3., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 2108-2111.

⁸⁸ Lynn Roller. Cybele. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.) Vol. 3., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 2108-2111.

(Catullus, Gaius Valerius: *Básně. Mladá fronta. Praha. 1959. 63.přeložil Josef Stáhlík*)

Kult, který nabýval na rozmachu, se projevoval navenek březnovými slavnostmi, při nichž se věřícím připomínal návrat mrtvého boha do opětovného života. Nejvýznamnější svátek v tomto období se konal 25. března, byl svátkem veselí a nazýval se proto *Hilaria*. Archigallos v celonoční slavnosti sdělil věřícím radostnou zvěst, euangelion, o Attidově zmrtvýchvstání. Attis, který až dosud spočíval na marách, se zvedal v prudkém denním světle a archigallos pronášel slova, která ukončovala předchozí třídní smutek.⁸⁹

„Bylo to Lavatio, omývání posvátné sochy v potoku Almonu, které patří k nejstarším svátkům Velké Matky v Římě. Slavnost měla karnevalový charakter a její účastníci měli na sobě škrabošky.“⁹⁰

O tomto svátku se zmiňuje také Héródianos.

„Zjara Římané každoročně konají v určitý den slavnostní průvod na počest Matky bohů. V průvodu nesou před bohyní všechny cenné předměty, svědčící o bohatství jednotlivých účastníků, i vzácné věci z císařského majetku vynikající buď materiálem, nebo způsobem zpracování. Všichni se smejí bavit s naprostou volností a každý se přestrojí za osobu, za jakou chce. Vysoká a význačná hodnota není překážkou, aby se kdokoli nemohl podle libosti v masce vydávat za jejího nositele a zakrýt skutečný stav věcí, takže lze jen těžko rozeznat tuto osobnost od jejího dvojníka.“ (Héródianus. Řím po Marku Aureliovi. Svoboda. Praha. 1975. I,10,5 přeložil Jan Burian a Bohumila Mouchová)

Rituál zabíjení býka byl přidružený ke kultu Velké matky během 2. století př. n. l. Oběť býka bohyni byl často vnímán jako vykonaný slib císaři. Během pozdního třetího a čtvrtého století bylo zabíjení býka symbolem křtu krví obětovaného býka, jak to popisuje Prudentius⁹¹.

„Od počátku 2. století n. l. se šířil – asi z maloasijského Pergamu – nový obřad, který byl založen na víře, že krev je nositelem charakteristické vlastnosti zabitého nebo obětovaného zvířete...Tímto novým obřadem bylo taurobolium, tj. obětní zabití býka. Zprvu šlo při něm jen o oběť býka a jeho genitálii Kybelé, nejčastěji „pro blaho císaře“, pro salute imperatoris, později se však zachycovala krev oběti do nádobek upevněných na stojánku (tzv. kernos) a v této formě se podávala obětujícímu; konečně představuje taurobolium jakýsi křest krví, která dává podstupujícímu obřad sílu jak tělesnou, tak především duchovní, a svazuje ho s bohyní. Tím získával tauroboliatus, tj. ten kdo prošel tauroboliem, životní jistotu,

⁸⁹ Dostálová R., Hošek R.: *Antická mystéria*. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 192.

⁹⁰ Dostálová R., Hošek R.: *Antická mystéria*. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 192.

⁹¹ Prudentius Aurelius P. Clemens je latinský křesťanský básník v druhé polovině 4. a zač. 5. stol. n. l. Ve svých dílech, v nichž projevuje skutečné básnické nadání, zpracoval některá věroučná témata (o původu hříchu, o svaté Trojici), osudy křesťanských mučedníků i lyrické motivy. *Encyklopedie antiky*. Academia. Praha. 1973 s. 509.

*neboť Kybelé jako spasitelka mu dávala záchranu, spasení a bezpečnost, což vše vyjadřovalo jediné řecké slovo sótéria. Tento stav však nebyl trvalý a zdá se, že se musil po dvaceti letech obnovovat.*⁹²

Vedle taurobolia, oběti býka, známe i obdobnou oběť berana – kriobolium. Volba tohoto zvířete souvisí pravděpodobně s astrologickým nazíráním na svět. Beran zahajuje řadu dvanácti znamení na zvěrokruhu a teprve až za beranem je na druhém místě býk. Z nápisů víme, že mnozí prošli oběma stupni, krioboliem i tauroboliem, byli *crioboliatus* a *tauroboliatus*.

Jak jednotlivé stupně taurobolia probíhaly zůstává nejasné. Křest tauroboliem se rozšířil, zdá se, v reakci proti křesťanství ve 4. století, kdy je spojován s císařem Juliánem Odpadlíkem. Také přízeň z rodu Antoninů ke kultu vedla k jeho rozšíření mezi úředníky a funkcionáři různých provincií, především Galie, která se orientalizovala příchodem maloasijských přistěhovalců, prchajících před následky několika zemětřesení i před protikřesťanským pronásledováním. Po roce 160 n. l. byl v Lugdunu (Lyon) vystavěn Kybelin chrám, z něho na příkaz Marka Aurelia roku 177 n. l. vzešlo proslulé pronásledování křesťanů.⁹³

Ve čtvrtém století byl formován kult Kybelé a Attida jako shromáždění části římské aristokracie a byl přenesen do křesťanství. V polovině čtvrtého století byl kult atraktivní pro císaře Juliana, který napsal proslov ke slávě Velké Matky. Lidové slavnosti vymizely na konci čtvrtého století.⁹⁴

*„Novoplatónské pojetí mýtu o Velké Matce a o Attidovi nám představuje řeč císaře Juliana Apostaty k počtě Matky bohů, kterou císař napsal řecky o svátku těchto božstev za jarní noci mezi 22. a 25. březnem roku 362 n. l. Julianus tu uplatňuje metodu alegorického výkladu mýtu, který povznáší do filozofické roviny...Doba raného křesťanství pociťovala v Attidově zážitku určitou paralelu k utrpení a zmrtvýchvstání Krista, protože španělská liturgie někdy nazývá Velikonoce Hilaria Paschae – radosti utrpení. Na to, že mystéria Velké matky byla v pozornosti pohanských i křesťanských autorů císařské doby až do 5. století, ukazují četné zmínky v jejich dílech. Nejpozoruhodnější jsou ovšem ty, které se vztahují k zasvěcovacím obřadům a promlouvají o tom, co zasvěcovaný musil podstoupit, než se stal mystou, zasvěcencem. Je to především tzv. symbolon, vyznání víry, či přiznání se k zasvěcení. Firmicus Maternus říká, že účastníci zasvěcovacího obřadu mají svá vlastní znamení (signa) a své vlastní záslibné odpovědi (responsa), jak je známe i z Mithrova kultu.*⁹⁵

⁹² Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 195.

⁹³ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 196-199.

⁹⁴ Lynn Roller. Cybele. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.) Vol. 3., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 2108-2111.

⁹⁵ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 202.

3.3. Egyptští bohové a bohyně v Římě

3.3.1. Bůh Osíris

Osíris je řeckou formou jména egyptského boha Wsjr, krále podsvětí. Egyptský bůh byl často reprezentován trůnem a okem. Byl identifikován s řeckým Hádem⁹⁶, jak o tom píše Plútarchos v díle *Isis a Osiris*.⁹⁷

Z nápisů v pyramidách ze třetího tisíciletí se dozvídáme o Egyptanech, kteří žili za vlády krále Osírida, který vládl v jejich zemi a byl zabit svým bratrem Sétem. Jeho mrtvola byla uschována a oživena jeho sestrou-manželkou Ísis, jeho sestrou Nephthys a ostatními bohy. Osíridův život pokračoval na onom světě, kde se stal králem smrti. Tento mýtus byl počátkem rituálů uchování zesnulých faraónů. Podle řecké verze mýtu, který souvisí s dílem *Ísis a Osiris* od Plútarcha, Týfón (řecká forma Séta) udělal Osíridovi krásnou rakev na míru. Na slavnosti se sedmdesáti spiklenci Osírida donutil lehnout si do truhly. Jakmile to Osíris udělal, zavřel Sét pevně víko, zatloukl ho hřeby a spustil do Nilu. Zapečetěná rakev nakonec doplula do města Byblos, kde byla jeho žena Ísis, která ho všude hledala. Ísis poté odjela s tělem zpět do Egypta, kde ji objevil Sét a rozřezal tělo na kusy. Jeho části těla byly rozmístěny do celého kraje. Ísis našla všechny části těla kromě penisu, který nahradila. Dala tělo dohromady, provedla rituály, aby dala zpět Osíridovi věčný život a založila jeho kult. Verze příběhu od Plútarcha nepopisuje, jak se narodil syn Hóros, ale podle jedenácté dynastie hymnu k Osíridovi a podle ikonografie několika egyptských monumentů, stvořila Hóra oživením mrtvol

⁹⁶ Hádes (neviditelný) bůh smrti, patřil mezi nejstarší řecké bohy. Byl uctíván jako pán říše mrtvých, také však jako bůh bohatství, neboť všechny drahé kovy a kameny jsou pohřbeny v zemi, a též jako dárce rostlinstva. Jezdí v černém voze taženém čtyřmi černými oři. Je zobrazován jako muž s tmavým plnovousem a s harpunou se dvěma bodci nebo s kosou a svazkem klíčů, ve funkci božstva vegetace drží v ruce klasy a roj hojnosti. Jeho posvátným stromem je cypřiš, květinou narcis, z obětních zvířat mu patří černá ovce. Jordan, M.: *Encyklopedie bohů*. Volvo globator. Praha. 1997. s. 167.

⁹⁷ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: *Encyclopedia of Religion*. Lindsay Jones. (Ed.). Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

jejího manžela. Smrt boha je často popsána v egyptských textech jako utonutí na konci boje se Sétem.⁹⁸

Ačkoli chtěl mít Sét nárok na Ísidina syna, tak bohové rozhodli o vítězství Hóra. Boj Hóra a Séta byl popsán v pozdním novém královském papyru, ve fragmentu středního království. Signalizoval, že hlavní bůh Re podporoval Séta, a ostatní bohové podporovali Hóra. V zápase se ukázal Hóros jako chytřejší. V boji uspěl a poté jeho otec zničil Séta.⁹⁹

Osíris byl bohem úrody a hojnosti. Sucho a neplodnost pouště byla nevyhnutelná. Rituály ke slávě Osírída zajišťovaly návrat vody a plodnosti.¹⁰⁰

Rituály spojené s Osíridem zahrnovaly mumifikaci. „Otevírání úst“ a pohřeb faraónů spočíval v dobročinnosti bohů, kteří následovali Osíridův vzor. Pyramidové texty identifikovaly smrt faraónů s Osíridem a život s Hórem. Hlavním účelem rituálů bylo udržení bohů naživu. Ve středním královském období, mezi roky 2160 až 1580 př. n. l. byly pohřební rituály šlechticů spojovány s Osíridem. Během nového královského období v letech 1580 až 1090 př. n. l. se tyto praktiky dostaly také mezi lidi. Relativně chudí lidé si mohli koupit levné vydání pohřebních textů, ve kterých byla jejich jména spojena s Osíridem. Jméno mrtvého často zahrnovalo jméno Osírída před osobním jménem, protože on nebo ona byl jako bůh. Během středního království převažovalo zobrazení mumie s parukou, holí nebo korunou. V knize smrti je Osíris soudcem v soudním procesu nad zemřelým, kterému váží jeho srdce na miskách vah.¹⁰¹

Nejstarší centrum Osíridova kultu byl Abydos, kde králové nejranější dynastie byli pohřbíváni a znázorňováni tváří v tvář Osíridovi. Ramesse postavil mnoho monumentů k jeho slávě. Zde byl identifikován se šakalem. Osíris byl identifikován s bohem Anedjti¹⁰², ale je možné, že Anedjti bylo stejné místní jméno Osírída. Memphis, Philae a mnoho dalších míst chtělo mít nárok na

⁹⁸ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.). Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

⁹⁹ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.). Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

¹⁰⁰ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.). Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

¹⁰¹ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.). Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

¹⁰² Anedjti-Andžety byl chtonickým bohem podsvětí v Dolním Egyptě. Odpovídal za znovuzrození v posmrtném životě. V mýtech vystupoval také jako partner několika bohyní plodnosti. Byl uctíván v Pusire, kde zřetelně předznamenal kult boha Osirise. Jordan, M.: Encyklopedie bohů. Volvo globator. Praha. 1997. s. 37.

rozčleněné tělo Osírida. Ačkoli každá egyptská oblast měla vlastní specifický kult, tak rituály byly vykonávány všude pod kontrolou faraónů. Velice důležitý byl rituál sklizně. Mnoho mumií obsahovalo obilná zrna a ječmen, ta později zavlažovala a klíčila. Ve vykopávkách bylo objeveno mnoho takových mumií. Také obrazy ukazovaly Osírida jako mrtvého, jak mu z těla raší kukuřičné klasy. V Abidu ukládali kněží sochy bohů pokryté beraní kůží do zvláštních schránek. Osíridova socha byla vezena na lodi. Plútarchos znal svátek Pamyliá, ve kterém se oslavoval falus boha. Tento svátek se slavil v Alexandrii v srpnu, aby oslavil narození Osírida. Hérodotos poznamenal mezi roky 430 a 420 př. n. l., že některá mystéria se opravdu konala. Identifikoval Osírida s Dionýsem a názor, že falické oslavy řeckého Dionýsa mohly mít vliv na egyptské Osíridské slavnosti, se dnes uznává. Jak píše Diodoros, v době helénismu se stal Osiris také bohem vinařství.¹⁰³

Motiv Osíridova života mezi mrtvými měl později také solární charakter v době 1370-1325 př. n. l. Osiris byl spojen s Amonem-Ra. V Knize smrti byl Osiris nazván sluncem. Abydova stéla Ramsese IV. (12 st. př. n. l.) znala Osírida a Ra jako spojené duše v oblasti smrti. Smíšená ikonografie Osíridovy mumie a Ramsesovy hlavy z Amunu reprezentovala spojení přírody a bohů. Osiris byl vnímán jako slunce noci v podsvětí a jeho role byla vázána na těžké zkoušky slunce. V období 24. dynastie se Osiris stal králem a soudcem mrtvých. Podle Plútarchova díla Ísis a Osiris byl svátek ukončen, když se dny zkrátily a noci prodloužily a Nil začal stoupat. Úrodnost egyptské země záležela na povodních Nilu. Cyklus smrti a znovuoživení Osírida byl spojen s jeho fázemi. Papyrus Jumilhac nás informuje o lidech věřících v Osírida, jako boha, který ovlivňuje povodně Nilu a tak umožňuje pěstování obilnin.¹⁰⁴

James Frazer v díle *Adonis, Attis, Osiris* (1962) rozpoznal v Osíridovi ducha obilí a Osíridova mytologie mohla být interpretována jako obilný roční cyklus. Spojení se zemědělstvím je evidentní. Naopak řecký bůh nevypadal nikdy starší a nikdy nezemřel, zatímco věčnost Osírida spočívala v mysterijním cyklu života a

¹⁰³ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: *Encyclopedia of Religion*. Lindsay Jones. (Ed.). Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

¹⁰⁴ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: *Encyclopedia of Religion*. Lindsay Jones. (Ed.). Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

smrti. Nicméně v dochovaných pohřebních textech byl Osiris vnímán jako nesmrtelný.¹⁰⁵

3.3.2. Bůh Osiris, helénistické a římské období

Osiris byl spodobňován jako had, nebo měl atribut hada. Toto znázornění koresponduje s hieroglyfy znamenající věčnost. Býk Apis¹⁰⁶ byl považovaný za ducha Ptaha¹⁰⁷ a Osírida. Takto byl uctíván v Řecku na začátku pátého století. Základ řeckých měst v Alexandrii a vytvoření makedonského království v Egyptě za vlády Alexandra (356-323 př. n. l.) a později za vlády Ptolemaiovců vytvořilo významného boha smrti. Jména Osiris a Apis spojili a vzniklo jméno Sarápis (Obr. 8). Alexandr znal tohoto boha, ale kompletní transformace Osírida v Sarápidu byla zaznamenána Ptolemaiem I. Sotérem (323 - 283 př. n. l.) za egyptského kněze Manetha a eulesinského kněze Timotea (čtvrté století př. n. l.). Král měl sen o soše Háda. Jeho ministr Sosibios objevil tuto sochu v Sinopě, odtud ji Egypťané vzali do Alexandrie. Tak vzniklo nové vyobrazení Osírida s Hádem, Dionýsem a Asklepiem. Sarápidův chrám, Sarapeion, byl postaven Ptolemaiem III. (221 př. n. l.). Tento chrám se stal nejslavnějším v Alexandrii a nejdůležitějším ve starověku. Byl zničen roku 491 n. l. Ptolemaios připojil velkou knihovnu ke chrámu. Sarápis byl pokládán za mezinárodního boha. Byl uctíván v helénistickém a římském světě ve druhém století n. l. První fáze jeho kultu prošla očividnou helenizací (třetí až první století př. n. l.). Během prvního století př. n. l. začala římská fáze se značně silným egyptským stylem. Sarápis byl také ochránce Ptolemaiovské dynastie, proto šíření kultu probíhalo ve shodě se zahraniční politikou alexandrijského královského domu. Sarápis byl nejvyšší bůh, kterého uctívalo také

¹⁰⁵ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.). Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

¹⁰⁶ Apis je řecké a latinské jméno posvátného býka Hapiho. Jordan, M.: Encyklopedie bohů. Volvo globator. Praha. 1997. s. 43.

¹⁰⁷ Ptah byl egyptský bůh stvořitel, otec bohů a lidí, řemeslníků a umělců. Ptah byl ochráncem dolnoegyptského města Mennoferu, prvního hlavního města sjednoceného Egypta. Někdy jej symbolizuje posvátné zvíře býk. V helénistickém období splynul s řeckým bohem Héfaistem. Centrem jeho kultu, který zřejmě dosáhl svého vrcholu v období Nové říše (asi 1580-1090 př. n. l.), byl jeho chrám v Mennoferu, kde byl později korunován např. Alexandr Veliký nebo Kleopatra. Jordan, M.: Encyklopedie bohů. Volvo globator. Praha. 1997. s. 369.

mnoho křesťanů a židů. Řecký překlad bible byl držen v jeho chrámu. Sarápis byl identifikovaný s biblickým Josefem (Gn 41:34-57), neboť tento židovský hrdina zásoboval Egyptany obilím během sedmi let hladomoru. Sarápis sděloval věštby a zázraky během snu. Římská říše formuluje Sarápidu jako slunečního boha. Podle Erika Petersona byl často uznáván dohromady s Diem jako jediný bůh.¹⁰⁸

Plútarchos psal, že kult Osírida přežil díky mystériu. Pozdní mystéria helénistického a římského světa nejsou známa, pro jejich utajení. Byly praktikovány v chrámech Sarápidy a Ísidy. Nejdůležitější text, který popisuje obřady mimo chrám je jedenáctý svazek Apuleia Proměny. Průvod zasvěcenců neslo Osíridův obraz ve formě drahocenné lodi, holohlaví kněží napodobovali v chrámových nádržích záplavu Nilu.¹⁰⁹

„V průvodu kráčeli také pištci zasvěcení velkému Sarápidovi, hrající bez přestávky na šikmou pišťalu, která jim dosahovala až k pravému uchu, písňe obvykle hrané při obřadech v chrámu tohoto boha. Mnoho lidí také stále vyzývalo k uvolnění cesty pro svatý průvod...Hlavní kněží, řídící obřady, byli oblečeni do dlouhých bílých lněných říz, přiléhajících k hrudi a zahalujících je až k patám, a nesli vznešené odznaky nejmocnějších bohů...Hned za nimi se objevili bozi, jimž se uráčilo kráčet po lidských nohách. První ze všech šel Anubis, strašný posel bohů nebeských i podsvětních...v levé ruce držel berlu a jeho pravice mávala zelenou palmovou ratolestí. Jej v patách následovala kráva, zvednutá do vzpřímené polohy, kráva, symbol plodnosti vše plodící bohyně – nesl ji na ramenou jeden z kněží...“ (Apuleius: Zlatý osel. Euromedia Group, k. s. Ikar. Praha. 2002. ISBN 80-72202-860-X.kniha 11. s. 367-369. přeložil Václav Bahník)

Iulius Firmicus Maternus (4. stol. n. l.) v díle Blud pohanských náboženství (*De errore profanarum religionum*) píše, že rozhodující v mystériu Ísidy je pohřeb Osírida, smutek, objev jeho mrtvoly a následná radost shromáždění z jeho zmrtvýchvstání. Egypťští střihači drahokamů vyráběli série drahokamů s Osíridem zasvěcené zdraví rodiček. Osiris se objevil vedle dalších bohů úrodnosti jako Ísis, Chnumis, Hóros a Anúbis. Tito bohové ochraňovali těhotenství a porod.¹¹⁰

Popularitu egyptských kultů dokládají také četné nápisy např. nápis z Říma je věnován Isidě a Sarápidovi (rok 51 n. l.).

¹⁰⁸ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.).Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

¹⁰⁹ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.).Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

¹¹⁰ Leopard, Lesko and Attilio Mastrocinque: Osiris. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (Ed.).Vol. 10., 2nd ed. Detroit: Macmillian, 2005. s. 6919-6922.

„Za pátého konsulátu Tiberia Claudia Caesara Augusta Germánského a za Servia Kornelia Orfita (věnoval toto) nepřemožitelné Ísidě a Sarápidovi Markus Aedius Amerimnus, propuštěnec Servilie, (manželky) Aviolovy, podle vidění.“

3.3.3. Bohyně Ísis

Ísis byla jedna z důležitých bohyň egyptského panteonu. Hieroglyfy překládají její jméno jako trůn. Jméno Ísis se objevuje v páté dynastii (2465-2325 př. n. l.) a v pyramidových textech na konci starého království (2650-2152 př. n. l.). První spodobnění bohyně nastalo téměř tisíc let po první textové zmínce v osmnácté dynastii (1539-1295 př. n. l.).¹¹¹

Ísis patřila do skupiny bohů Devatera, jehož genealogii vytvořili kněží náboženského centra v Heliopoli. Podle ní byla dcerou bohyně nebe Nuty a boha země Geba, jejími sourozenci byli Sutech, Nebhet a Osíris, který se stal i jejím manželem. Osíris a Ísis měli syna Hóra. Egypťané ji přezdívali „největší z bohů a bohyní“ nebo „královna nebes“ a považovali ji za matku egyptských králů. Ztělesňovala tehdejší ideál ženy - půvab a krásu, věrnost, mateřský cit, odvalu a smysl pro spravedlnost. Byla uctívána jako ochránkyně mrtvých a později jako bohyně kouzel, měsíce nebo hojnosti.¹¹²

V novém království (1539-1069 př. n. l.) byla Ísis zobrazována jako patronka porodu. Řeckořímské překlady ukazují Ísis s uzlem na jejím oblečení (obr. 7). Tento uzel symbolizoval život a ochranu těhotných žen a jejich dětí. Bohyně byla také léčitelka. Když jejího syna Hóra kousnul a usmrtil škorpión, tak ho Ísis oživila. Řeční spisovatelé Diodorus Siculus a Plútarchos poskytovali mnoho mýtů o Ísis. Ísis byla spojená s bohyní Hathor. Nosila pokrývku hlavy této bohyně, parohy krávy. Poté, co Hórus uťal svojí matce hlavu, tak dostala hlavu krávy jako náhradu. Ísis byla přirovnávána k Selket¹¹³. Ísis byla spojená také s hrošicí, bílou

¹¹¹ Sarolta, Takács. Isis. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 7., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 4557-4560.

¹¹² Jordan, M.: Encyklopedie bohů. Volvo globator. Praha. 1997. s. 144.

¹¹³ Selket byla ochranná bohyně v Egyptě, známá z dob Staré říše. Byla uctívána v podobě škorpióna, v této podobě střežila také trůn egyptských králů. Uváděna jako dcera boha Rea, kterému svými kouzly a jedem pomáhala proti nepřítelům Chránila také před uškutím nebo

prasnicí a lvem. Ísis byla spojena také s Sopdet¹¹⁴, která přivolávala záplavy důležité pro egyptské zemědělství.¹¹⁵

Kult bohyně Ísis se dostal do Pompejí před rokem 88 př. n. l. a chrám jí byl postaven na konci druhého století př. n. l. Ve druhém století n. l. Apuleius napsal *Proměny*, známé pod názvem *Zlatý osel* (*Asinus aureus*)¹¹⁶, kde jsou první zmínky o založení kněžského kolegia v Římě v době vlády diktátora Sully (82-79 př. n. l.).¹¹⁷

„O několik dnů později bůh mocnější než velcí bohové, nejvyšší z těch vyšších, nejmocnější z těch nejvyšších a vládce těch nejmocnějších, Osiris, objevil se mi ve snu...Mám prý provozovat bez rozpaků dál svou slavnou činnost jako obhájce na soudech tak jako dosud a nemám se bát pomluv roztrušovaných o mně nepřáteli, k nimž dala podnět má učenost získaná pracným studiem. Abych mu nemusil při jeho obřadech sloužit jako jeden ze zástupců věřících, vybral mě do kolegia pastoforů, dokonce mezi decuriony, kteří je pět let řídí...S radostí jsem plnil své povinnosti v onom starobylém kolegiu založeném už za časů Sullových.“ (Apuleius: *Zlatý osel*. Euromedia Group, k. s. Ikar. Praha. 2002. ISBN 80-72202-860-X.kniha 11. s. 392-393, přeložil Václav Bahník)

Ladislav Vidman píše v díle *Ísis a Sarápis u Řeků a Římanů* (1970), že doba pozdní republiky byla příznivá pro egyptský kult. Reakce proti kultu v letech 58, 53, 48 př. n. l. byla politické povahy. Římský senát byl oslabený a nařídil vyhnání kultu. Vyhnání stejně jako přijetí a následné uvedení nového kultu byla záležitost senátu. Tyto akce zajišťovaly senátu politickou autoritu.

„V senátě se také jednalo o potlačení egyptské a židovské bohoslužby; bylo usneseno, aby čtyři tisíce propuštěnců nakažených tou pověrou, pokud se k tomu hodí věkem, bylo zavezeno na ostrov Sardinii, aby vyplenili tamější loupežnictví, a zahynou-li v tamním nezdravém podnebí, že jich nebude velká škoda. Ostatní měli opustit Itálii, nezřeknou – li se do určité lhůty bezbožných obřadů.“ (Tacitus, Publius, Cornelius: *Letopisy*. Svoboda. Praha. 1975. II.85. přeložil Antonín Minařík a Antonín Hartman)

kousnutím ostatních jedovatých zvířat. Jako mocná kouzelnice později téměř splynula s bohyní Ísis (Eset). Jordan, M.: *Encyklopedie bohů*. Volvo globator. Praha. 1997. s. 399.

¹¹⁴ Sopdet byla astrální, egyptskou bohyní. Ztělesňovala hvězdu Sírius, která vychází na ranní obloze v červenci. Proto byla také spojována s nilskými záplavami a uctívána jako jejich dárkyně. Později od Střední říše začala splývat s bohyní Ísis. Jordan, M.: *Encyklopedie bohů*. Volvo globator. Praha. 1997. s. 410.

¹¹⁵ Sarolta, Takács. Isis. In: *Encyclopedia of Religion*. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 7., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 4557-4560.

¹¹⁶ Hrdina románu Lucius vypráví v první osobě o svých osudech: byl kouzlem proměněn v osla, prožil v této podobě četná dobrodružství a posléze mu byla milostí bohyně Ísidy vrácena jeho pravá podoba. *Encyklopedie antiky*. Academia. Praha. 1973 s. 62.

¹¹⁷ Sarolta, Takács. Isis. In: *Encyclopedia of Religion*. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 7., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 4557-4560.

Ísis z Říma nezmizela, triumvirát¹¹⁸, který se staral o obnovení republiky, hlasoval ve prospěch chrámu v roce 43 př. n. l. (obr. 25) Dva pozdější předpisy v letech 28 a 21 př. n. l. odstranily kult z centra města Říma, Augustus (vládl 27 př. n. l. – 14 n. l.) vytvořil tyto předpisy, aby demonstroval svoji moc.¹¹⁹

V roce 19 n. l. za vlády Tiberia (vládl v letech 14-37 n. l.) byli vyhnáni Židé a Ísidini vyznavači z Říma. Snahou císaře bylo očistit hlavní město od cizích kultů. Germanicus, Tiberiův následovník, cestoval do Egypta, kde otevřel obilnice, aby si naklonil lid. Toto gesto velkorysosti nakonec vedlo k velkému nedostatku v Římě. Germanicus také navštívil bez císařského povolení kněze v Memphidě. V římském světě byla politika a náboženství provázáno. Z toho důvodu závisel úspěch politiky na bozích a bohové, kteří pomáhali lidu, byli na oplátku lidmi uctíváni. Když nastala římská politická krize a byl podkopán sociální řád, tak se hledal problém v náboženské sféře. Římané v takovém případě věřili, že se od nich bohové odvrátili. Ísis byla nejmocnější alexandrijská bohyně a město mělo největší počet židovských obyvatel v Římské říši. Vyhnání židů a Ísidiných uctíváčů z Říma demonstrovalo císařovu politickou sílu a obnovení tradičního pořádku.¹²⁰

S upevněním nového politického pořádku, který začal za císaře Augusta 27 př. n. l.-14 n. l. a integrací Egypta jako provincie Římské říše, Ísis a její kult (Obr. 6) nemohly existovat dále nelegálně. Kult byl oficiálně uznaný na konci vlády Caliguly nebo na začátku Claudiovy vlády. V době vlády Vespasiana, on a jeho syn Titus stáli v chrámu Ísis na poli boha Marta v Alexandrii, noc před vítězoslavným průvodem do Říma. Domitian, Vespasianův nejmladší syn, zrenovoval mnoho Ísidiných chrámů v letech 81-96 n. l. Po Vespasiánových ovacích v Alexandrii měla rodina spojení s bohyní Ísis a jejich pozdější činy demonstrovaly úctu k této bohyni.¹²¹

¹¹⁸ Triumvirát je obecné označení tříčlenného úředního kolegia, nebo mimořádné tříčlenné komise, pověřené konkrétním úkolem. První a druhý triumvirát byly přechodnou formou vzniku samovlády v Římě. Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 631-632.

¹¹⁹ Sarolta, Takács. Isis. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 7., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 4557-4560.

¹²⁰ Sarolta, Takács. Isis. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 7., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 4557-4560.

¹²¹ Sarolta, Takács. Isis. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 7., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 4557-4560.

Za vlády císaře Hadriana¹²² (114-141 n. l.) byl zvýšený zájem o Egypt. Císař Hadrianus byl milovníkem řecké kultury. Když byl císař na návštěvě Egypta, byl s ním jeho oblíbenec Antinoos¹²³, který utonul v roce 130 n. l. v Nilu. Smrt přítele a schraňované dědictví Egypta proměnilo Egypt v oblíbené místo Hadriana. Také Hadrianova vila byla inspirována Egyptem. Nápisy ptající se po zdraví a štěstí císařského domu Augustova ve jménu Ísidina manžela Sarápida se objevily v období po vítězství Marca Aurelia nad Kvády - Germány. Kvádové byli blízko vítězství v letních dnech. Arnouphis, člen doprovodu Marka Aurelia a kultický pisař, přivodil déšť a zmírnil římským legiím žízeň. Římané tak získali výhodu nad protivníky. Ísis a její manžel Sarápis byli plně přijati. Za časů vlády Severa (193-235 n. l.) odpovídala římská dynastická ideologie faraonsko-ptolemaiovskému modelu.¹²⁴

*„Chrámů bohyně Ísis byly nalezeny často vně náboženské hranice (pomeria), chrámů byly blízko řeky, mokřiny nebo přístavu...Niterná část chrámu Ísis, cella, byla otevřena jen dovnitř. Dveře chrámu byly otevřeny a zavřeny ve spojení s ranními a odpoledními obřady. Obětování bylo vykonáváno během těchto obřadů.“*¹²⁵

Ačkoli se Plútarchos zmínil o obětech bílých a žlutě zbarvených kohoutů Osíridovi a červeně zbarveném dobytku Sétovi, tak jeho pojednání neodkrylo, jaký druh oběti Ísis přijímala. Apuleius ve svém díle *Proměny* ukazoval, že existovaly tři iniciační rituály. Zda to byla vskutku pravda, není jisté. Stejný případ nastával s ostatními mysterijními kulty. Přípravy iniciace zahrnovaly abstinenci a očištění. Iniciační rituály zahrnovaly zážitek smrti a dosažení nového života. Ve srovnání s veřejnými kulty mysterijní kulty nebyly všem volně přístupny. Počátky mystérií Ísis nemají jednoduché vysvětlení. První chrám Ísis

¹²² Hadrianus byl římský císař (vládl 117-138), usiloval o upevnění říše a císařské moci. Procestoval téměř celou říši, jak z důvodů politických, tak pro osobní potěšení. Měl živý zájem o filosofii a umění, byl nadšeným ctitelem řecké kultury. Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 221-222.

¹²³ Miláček císaře, r. 122 n. l. bylo na jeho počest založeno město Antinoúpolis na jižní hranici středního Egypta. Po tom, co tragicky zemřel, byl prohlášen za boha. Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 57.

¹²⁴ Sarolta, Takács. Ísis. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 7., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 4557-4560.

¹²⁵ Sarolta, Takács. Ísis. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 7., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 4557-4560.

v Philae (ostrov na Nilu), byl zrušen během vlády císaře Justiniána I. (527-561 n. l.).¹²⁶

„Zvláštností Ísidina kultu byly četné aretálogie a hymny. Z jejího kultu přešla do křesťanství řada prvků nebo má v něm svou obdobu: božská trojce (Ísis, Osiris a jejich syn Hóros); Ísis jako milostivá matka a křesťanská bohorodička...Ísis jako vládkyně vesmíru, jež stojí v tmavomodrém plášti posetém hvězdami na srpku měsíce a v náruči drží Hóra, je předobrazem Panny Marie.¹²⁷

Od prvního století př. n. l., kdy se senátorům podezíravým vůči egyptským vlivům nepodařilo zabránit Ísidinu kultu v pronikání do Říma, až do konečného soumraku pohanství o mnoho století později, zůstala víra v Ísis nejrozšířenějším náboženstvím v celém římském impériu. Byla jediným spásitelským kultem, který měl reálnou naději stát se celosvětovým.¹²⁸

„Egyptské kulty v Římě zprvu narážely na tradiční odpor státu proti orientálním kultům, k němuž se od Augusta připojila i politická nenávist k poraženému Egyptu. Ovšem i Augustem poražený Antonius a s ním též Kleopatra měli v Římě nemálo příznivců, rovněž i mezi prvními císaři, kteří pocházeli z obou Antonii, dcer triumvira Marka Antonia. Tím lze vysvětlit, proč císař Gaius Caligula (37-41) přijal bohyni do státního kultu.... Z dalších ctitelů Ísidy uveďme císaře Commoda, Septima Severa a Caracallu, jehož dekret z roku 212 n. l. odstranil právní překážky mezi Římany a Neřímany – pokud byli právně svobodní – a tím i právní rozdíly mezi římskými a neřímskými bohy. Jsou tedy od tohoto roku nejen Ísis, ale i ostatní egyptská a další orientální božstva právoplatnými obyvateli Říma.¹²⁹

¹²⁶ Sarolta, Takács. Isis. In: Encyclopedia of Religion. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 7., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 4557-4560.

¹²⁷ Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973 s. 269.

¹²⁸ Grant, M.: Dějiny antického Říma. BB art, Praha. 1999. ISBN 80-7257-009-9. s. 282.

¹²⁹ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 182-183.

3. 4. *Indo-iránské božstvo v Římě*

3.4.1. Mithra a mithraismus

Orientální kulty mají za vrcholné doby císařské mnoho rysů, které je značně přibližují křesťanství. Tradiční řecké a římské kulty měly takových styčných bodů mnohem méně. Proto také byly tyto orientální kulty a nikoli staré náboženství největšími konkurenty křesťanství.¹³⁰

Mithraismus je moderní označení pro kult známý především křesťanskými spisovateli v pozdní antice jako mystéria Mithry, ale nejvíce neutrální termín je římský kult Mithry. Tento kult byl založen malými výlučně mužskými skupinami, které se scházely, aby konzumovaly obětní jídlo na počest indo-iránského božstva Mithry.¹³¹

O původním významu samotného jména Mithra se stále vedou spory. V jazyce véd znamená mitra v maskulinu „přítel“ a v neutru „spojenectví, přátelství“. Počínaje Meillem¹³² mnozí badatelé připouštějí, že Mithra je ztělesněním smlouvy. Proces, kdy se z abstraktního či zdánlivě abstraktního podstatného jména v neutru vyvinulo jméno boha, byl doložen i v mnoha jiných případech (v latině Venus, Fides, Cupido). Jiní badatelé spojují výraz mitra s kořenem mei-, jenž znamená „spojovat, vázat“, a je tedy významně velice blízko smyslu, který mu přisuzoval Meillet. Mithra nejspíš původně představoval záruku důvěry (*fides*), smlouvy, jež posvěcuje řád světa a společnosti, tedy jak vztahy mezi bohy a lidmi, tak také mezi lidmi navzájem. V římské době bude Mithra bohem důvěry, kterou si navzájem poskytují smluvní strany prostřednictvím dexiós, stiskem ruky, přísahou na oltářní oheň.¹³³

F. Cumont srovnával „iránskou diasporu“ s diasporou Izraelitů a tvrdil, že nejstarší mithraisté mohli v Římě zakotvit v době, kdy se v římské čtvrti Trastevere usadila první komunita Židů, přivezených Pompeiem po dobytí Jeruzaléma. Archeologické ani literární svědectví tuto domněnku nepotvrzuje. V Římě samotném uctíval Mithru dvojjazyčným nápisem císařský propuštěnec.

¹³⁰ Vidman, L.: *Od Olympu k Panteonu*. Vyšehrad. Praha. 1986. s. 46.

¹³¹ Richard, Gordon. Mithraism. In: *Encyclopedia of Religion*. Lindsay Jones. (ed.). Vol. 9., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 6088-6093.

¹³² *Journal asiatique*, 10, 1907, s. 144.

¹³³ Turcan, R.: *Mithra a mithraismus*. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 12.

Oficiálně vstupuje tento bůh do latinské literatury kolem roku 80 n. l. díky dvornímu básníkovi Papinioví Statiovi, jenž uzavírá první zpěv své Thebaidy vyličením obětování býka. V poslední čtvrtině 1. stol. n. l. se Mithra pevně usidluje v Římě a první svědectví nám ho ukazují v císařském prostředí. Nejstarším datovaným znázorněním boha obětujícího býka je mramorové sousoší vysvěcené Alcimem, otrokem Claudia Liviana. Od 2. do 4. stol. v Římě počet mithrejů vzrůstal (obr. 16). V současné době jich lze napočítat přibližně čtyřicet. V Ostii jich bylo identifikováno sedmnáct, ale město ještě nebylo zcela odkryto. Pocházejí ze 2. a 3. stol. n. l., nejstarší jsou nejspíše z doby vlády Antonina Pia (přibližně z let 150-160).¹³⁴

Za vlády Antoninů se perský kult šířil do Raetia a hlavně do Noriku a především také do Virunu (nedaleko Klagenfurtu v Rakousku). Od doby Hadriánovy vlády se Mithra usazuje v Germánii v Nidě a za Antonia Pia kolem roku 150 n. l. v Bockingenu na řece Neckar. Kult se dostává i do dalších vojenských měst na Rýnské hranici. Za Marka Aurelia (161-180), Commoda (180-192) a dynastie Severů (193-235) se svatyně množí v podunajských provinciích (Panonie, Dácie), kde se vyskytuje značný počet mithrejů. Poměrně málo byla zasažena Makedonie a ještě méně původní Řecko. Na sever od černého moře se Mithra vyskytuje na Krymu. Vykopávky nám odkryly také rozmach mithraismu v Sírui. Sporadické stopy mithraismu byly zaznamenány v Egyptě (Alexandrie, Memfis, Fajjúm) a v Libyi (Tripolis). Ostatní území severní Afriky (Maghreb) je mithraisováno mnohem víc. Perský kult se zde šířil od doby Commodovy vlády. Tertuliánovo svědectví prokazuje jeho význam také v Kartágu.¹³⁵

Mithra si udržel své věřící na Východě, v Arménii. Ve 3. stol. n. l. byl Mithra uctíván od Skotska po Indus. Podobný územní rozsah zaznamenalo jedině křesťanství.¹³⁶

Původ nauky je odvozen z perského dualismu dobra a zla, světla a tmy, jak se projevuje i v gnosti a manicheismu. Je to věčný zápas mezi Ahura Mazdou a Ahrimanem. Mithra je ztotožněn se sluncem-Héliem. Nemáme zachovány žádné posvátné knihy, které snad byly zničeny po vítězství křesťanství. O nauce

¹³⁴ Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 25.

¹³⁵ Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 27-28.

¹³⁶ Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I., Cambridge. 1998. s. 301.

mithraismu se dozvídáme ze zobrazených mýtů v podzemních kryptách, v níž se Mithra zrodil ze skály.¹³⁷

Vojenské legie napomohly nejen rozšíření perského kultu do Evropy, ale i jeho pronikání do západních provincií. Občas je vystřídali úředníci, obchodníci a řemeslníci-často napojení na armádu či daňové úřady. Mithra získává adepty v celé armádní hierarchii, od prostých vojáků přes centuriony až po prefekty. V Římě a v Ostii se mithrea často nacházejí uvnitř či blízko lázní. Mithraismus dopadal na všechny společenské vrstvy. Mithraistická společenství se nesnažila skrývat do soukromých obydlí, někdy se usídlovala přímo do veřejných budov. Ve třetí čtvrtině 2. století dospěl mithrův kult až k samým vrcholům vojenské hierarchie. Svědčí o tom příklad Valeria Maxima, který získal konzulskou hodnost. Commodus byl první, kdo byl zasvěcen do mithraické sekty. První jasný projev císařské podpory spadá do roku 307 n. l., kdy Dioklecián, Galerius a Licinius zrestaurovali mithreum a prohlásili boha za „ochránce své moci“. Také Julián byl jeho přesvědčivým vyznavačem. Mimo hranice se mithraismus usídlil v městském prostředí. Příležitostně se narouboval na jiné kulty, např. v Galii, kde se tento íránský bůh světla mohl vyskytovat po boku Apollóna, boha léčivých vod. Venkovské obyvatelstvo zůstalo zcela nezasaženo tímto kultem, jako bude dlouho odolávat christianizaci. Mithraistické liturgie byly také zapovězeny ženám.¹³⁸

Výjev obětování býka najdeme na reliéfech, malbách a keramice. Mladý muž se opírá kolenem o býka poraženého na zem. Levou rukou drží býka za roh nebo častěji za chřípí a zvedá mu hlavu a pravou rukou mu vráží nůž do šíje. Někdy mává Mithra nožem ve vzduchu, nebo místo toho, aby nůž zarazil do krku, zvíře podřezává. Mithra je obvykle oblečen do asijského oděvu, perských kalhot, na hlavě má frýžskou čapku a výjimečně má na sobě i vojenský pancíř. Může mít svatozář či být obklopen paprsky. Plášť je často poset hvězdami a jeho záhyby tvoří po vzoru nebeské klenby půlkruhy (Obr. 15).¹³⁹

Po obou stranách ústředního motivu se nacházejí dva chlapci oblečení stejně jako bůh, drží v ruce pochodně. Výjev se odehrává v jeskyni. Nad ní je umístěno slunce a měsíc. Na skalním výstupku sedí téměř vždy havran, posel slunce. Má se za to, že nařídilo obětování býka. Obětování býka se odehrává nad kráterem,

¹³⁷ Vidman, L.: *Od Olympu k Panteonu*. Vyšehrad. Praha. 1986. s. 47.

¹³⁸ Turcan, R.: *Mithra a mithraismus*. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 34-35.

¹³⁹ Beard, M., North, J., Price, S.: *Religions of Rome II.*, Cambridge. 1998. s. 307-308.

kolem něhož se ovíjí had a vedle něhož se nachází hrozivý lev. S obětováním býka souvisí rozmanitá společnost bytostí, zvířat a rostlin.¹⁴⁰

První datovaný exemplář mithrova obětování býka pochází z roku 102 n. l. Jedná se o sošku darovanou Alcimem, otrokem velitele pretoriánů. Cílem mithraického umění bylo informovat obyvatelstvo a utvrdit ve znalostech mithrových hrdinských činů. Mithraismus je dogmatické náboženství různorodého symbolického obrazu. Věřícím bylo třeba předložit stručnou a jasnou ikonografii, která by se dala snadno komentovat a vizuálně zapamatovat. Kromě čistě kultovní ikonografie popularizovala také mithrův obraz také méně významná umělecká díla. Zejména v Galii to byla keramika s výzdobou pečeti. Mithra byl také znázorňován na gemách nalezených v Egyptě a především v Itálii. Reliéf v Altieri v Římě znázorňuje boha stojícího na mrtvém býkovi s nožem v jedné ruce a zeměkouli ve druhé. Tato verze triumfálního Mithry byla srovnána s obrazy Jova Dolichena, Sabazia, nebo boha zvaného Men či Lunus (ti jsou často zobrazováni s nohou položenou na hlavě skoleného býka). Sochařské vyobrazení boha či bohyně kladoucí nohu na hlavu býka znalo i řecké umění.¹⁴¹

Ranné archeologické důkazy na západě potvrzují tři základní rysy kultu, které byly objeveny v římském světě. Mithrův kultický název (Deus) *Sol Invictus Mithras*, božské neporažené slunce, interpretuje akt zabití býka v kosmologickém a antropologickém smyslu. Mithreum je originálně pojato jako tajemné místo, chrám a zároveň obětní místnost, kde se pořádá hostina. Raný důkaz pro iniciační rituál spadá do let 140-160 n. l. Kult měl předepsanou přesnou disciplínu, nauku o vykoupení. Např. scéna zabití býka měla správně znamenat představení epifanického momentu. Stupeň lva mělo evidentně mystické spojení se zvířetem, které existovalo ve stejnou dobu na zemi i na nebi a jevílo se v číslech, ačkoli je to pro nás nesrozumitelné. Takový kontext je zaznamenán v ikonografii. Pater byl považován za boha přijímajícího iniciaci. Základní rituál byl založen na obětním jídle, které bylo známkou toho, že je býk poražen a jídlo je rozloženo na jeho stáhnuté kůži. V průběhu rituálu jedli bohové srdce a pili čisté víno. Mnoho reliéfů s tematikou hostiny, vína, hada a lva bylo nalezeno v Německu, další mithrea jsou známa v Tienen v Belgii. Syrské reliéfy v Izraelském muzeu zpodobňují Mithru

¹⁴⁰ Beard, M., North, J., Price, S.: *Religions of Rome II.*, Cambridge. 1998. s. 307.

¹⁴¹ Turcan, R.: *Mithra a mithraismus*. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 41.

jako narozeného ze skály. Protože neměl matku, od které by mohl pít mléko, tak pil šťávu z hroznového vína.¹⁴²

„Rituál kultu známe prakticky jen z vnější stránky, takže v tom se Mithrův kult neodlišuje od jiných mystérií. Vystupovala tu představa společné hostiny Héliá s Mithrou; zasvěcenci přijímali chléb a víno ředěné vodou, která rovněž měla svou vnitřní sílu. Protože všechny mysterijní kulty byly uzavřeny pro nezasvěcence, ale současně byly otevřeny pro uctívání dalších božstev, pronikaly některé prvky z takovýchto kultů do kultu výchozího. Zvláště často se v Mithrově kultu setkáváme s Mercuriem, Héraklem, Jovem, Minervou, Martem a Apollónem; nejvíce jsou tu však zastoupeni Luna, božstvo plynoucího věku Aión – Věk jako okřídlená postava se lví hlavou, obtočená hadem a stojící na kouli, a Ókeanos... Otevřenost kultu vůči jiným bohům připouštěla, aby byl zasvěcenec a funkcionář mithova kultu aktivní i v jiných kultech.“¹⁴³

Obětování býka, stejně jako hostina na mrtvém býkovi, spojovalo Sola a Mithru společné stolování, při němž docházelo ke kontaktu s božstvem. Mithraická oběť se podstatně lišila od tradičních řecko-římských obětí. Nebyl striktně určen druh oběti. Kosti, které odhalil archeologický průzkum, pocházejí z drůbeže i z ovcí, z koz a turů, či dokonce divokých prasat, lišek a vlků. Posvěcování masa se nekonalo „pod širým nebem“, na stupních či prostranstvích před chrámem, ale v kryptě samotné, kde se často nachází symbolický oltář. Toto přenesení kultu z exteriéru do interiéru představovalo úplnou novinku. Mithreum totiž není jako řecko-římský chrám domem božím, ale místem setkání člověka s bohy. Obětování býka není určeno bohům, uskutečňuje se pro lidi. Nejedná se oběť smírnou, oběť kvůli odčinění viny či věštění z vnitřností. V íránské tradici není obětování záležitostí lidí, ale bohů, a je aktem stvoření. Oběť zakládá svět. Mithrova oběť je především oběť spásná, posilující život a vzájemný svazek živých, kteří čelí smrti. Mithraisté považovali Mithru za spasitele.¹⁴⁴

Mithraismus v takto propracované, meritokratické formě se rozšířil v západní římské říši, kde si udržel soukromý charakter. Astrologie a astronomie byla věcí importovanou, ostatní byl řecko-římský vliv Persie. Statius¹⁴⁵, spisovatel 80. a 90.

¹⁴² Richard, Gordon. Mithraism. In: *Encyclopedia of Religion*. Vol. 9., 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 6088-6093.

¹⁴³ Dostálová R., Hošek R.: *Antická mystéria*. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 238.

¹⁴⁴ Turcan, R.: *Mithra a mithraismus*. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 82-83.

¹⁴⁵ Statius je římský básník, asi 45 n. l.-96 n. l. Byl chráněncem Domitiánovým. Napsal epos Thebain. Byl silně ovlivněn Vergiliem. Nedokončena zůstala Achilleis, líčící idylickým způsobem Achilleovo mládí na Skyru. Statius se stal vzorem Claudiovým a byl oblíben ve středověku, zvl. u Danta a Chaucera. *Encyklopedie antiky*. Academia. Praha. 1973 s. 586.

let n. l. už znal oběť býka uvnitř perské jeskyně. Kult pomohl nalézt perského proroka Zarathuštra.¹⁴⁶

Zarathuštra, jak píše Robert Turcan, jako první zasvětil Mithrovi v horách přírodní jeskyni, „svěží a prameny zavlažovanou“ podzemní dutinu. Vědělo se, že Mithra zabil býka v jakési sluji. Některá mithrea byla proto zřízena v jeskyních: v Sankt Urbanu (Korutany) a Tirgușoru (Rumunsko). Pokud to bylo možné, umisťovala se mithrea alespoň u skal. Tam, kde nebyl vhodný terén, mohlo mithreum zvěňčí vypadat jako malá křesťanská basilika (např. v Londýně). Strop byl často malovaný a štukovaný, byl jako obloha poset hvězdami. Na klenbě kultovní niky v mithreu v Ponze se nalézají zvěrokruh se souhvězdími Velkého vozu, Malého vozu a Draka, což by mělo odpovídat stavu oblohy z roku 212 n. l. Portirios nám podle Númeria vysvětluje, že mithraická jeskyně je „obrazem světa“.¹⁴⁷

Existence mithraického boha Arimaniuse (pravděpodobně odvozen od perského Ahrimana¹⁴⁸) známého z Říma a Aquinca. Perští kouzelníci byli zmíněni v mithreu v Dúra-Európos v Sýrii. Nejpozoruhodnější příklad o íránských myšlenkách je na fresce (370-380 n. l.) v mithreu Hawarti/Huarte blízko Apamea v Sýrii. Zde je vyobrazena skupina divochů, která stála člověka a démonické hlavy byly rozmístěny podél městských hradeb. Toto mělo sloužit k odstrašení nepřátel mithraistického kultu a zastrašit lidi a demony.¹⁴⁹

Struktura a funkce mithraistických krypt se liší od struktury a funkce tradičních řecko-římských chrámů. Není to už dům boha, ve kterém se uctívá jeho modla. Mithreum není vyvýšený jako italský chrám, ale je zapuštěn pod zem. Oltář není vztyčen před chrámem či na schodech vedoucích do chrámu a oběť se neprovádí pod širým nebem. Mithraistický obřad se koná uvnitř, za přítomnosti boha a s bohem. Pro řecko-římskou náboženskou mentalitu představuje tato změna opravdovou revoluci, srovnatelnou s radikální novostí křesťanského náboženství a

¹⁴⁶Gordon, Richard. Mithraism. *Encyclopedia of Religion*. Vol. 9. 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 6088-6093.

¹⁴⁷Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 60-61.

¹⁴⁸Ahriman byl bůh podsvětí protějšek Mithry. Ahriman se snažil přimět své služebníky, aby pili krev býka zabitého Mithrou. Pokud by ho poslechli, podařilo by se zabránit vzniku života na zemi. Jordan, M.: Encyklopedie bohů. Volvo globator. Praha. 1997. s. 20.

¹⁴⁹Richard, Gordon. Mithraism. In: *Encyclopedia of Religion*. Vol. 9. 2nd ed. Detroit: Macmillan, 2005. s. 6088-6093.

z architektonického hlediska ztělesněnou mithraickou kryptou jakožto společnou „jidelnou“.¹⁵⁰

I když se někteří autoři domnívají, že kulty Kybelé, Ísidy a Mithry jakožto „náboženství spásy“, lze postavit na stejnou úroveň, tak Turcan tento názor nesdílí. Mithra není mrtvý a vzkříšený bůh. S obětí se nijak neztotožňuje. Na rozdíl od výše zmiňovaných kultů nemá v mithraistickém mýtu ani obřadu významné postavení bohyně matka či manželka - s tím souvisí i fakt, že se liturgií neúčastní ženy. Stejně jako Attis a Osiris je Mithra přinejmenším původně spojován se zemědělským blahobytem. Spásou, kterou poskytuje, je fyzická ochrana živých tvorů. Mithraistické náboženství odpovídalo zájmům kruhů spojených s římským řádem (příznačná je sympatie pohana Kelsa, který prohlašuje křesťany za odpadlíky). Mithraismus nabízel soudržnou teologii a „posilující“ liturgii všem polytheistům, kteří mohli být demoralizováni úpadkem filosofických škol a oficiálními kulty. Mithraisté nejsou spaseni individuálně, mimo tento svět a na okraji římského života, se kterým jsou částečně spojeni, nezavrhují ho jako celek a ani jej neignorují jako někteří křesťané a novoplatonici. Jejich kult, který nebyl ani veřejný, ani oficiální, je z římské společnosti vyčleňoval, nestavil je však proti ní. Základní optimismus mithraismu však odmítal otázky těch, které trápila osobní spása duší, neorientoval se na jednotlivce – odtud také pramení jeho konečný neúspěch.¹⁵¹

Proti mithraismu hovořilo několik skutečností: zůstal uzavřen ženám a především neměl snahy stát se náboženstvím pro široké vrstvy. Bylo také možná na škodu, že si uchovával perský charakter. Na rozdíl od Egypta, Sýrie a Malé Asie, jež tvořily nedílnou součást římského císařství, představovala totiž Persie odvěkého, stálého nepřítele. Křesťané útočili na íránského boha, a především na některé analogie v oblasti kultu, jež považovali za ďábelské padělky.¹⁵²

V době Konstantinovy vlády byl perský kult předmětem vytrvalého nepřátelství, ne-li dokonce nemilosrdného stíhání. Polytheismus nebyl zakázán jako takový, ale edikty systematicky zapovídaly oběti a určitá obřadní jednání. Tyto zákony se opakovaně objevovaly po celé 4. století n. l. V roce 324 n. l. Konstantin zakázal obětovat modlám a provádět mysterijní obřady. Zákony

¹⁵⁰ Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 63.

¹⁵¹ Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 90-91.

¹⁵² Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I., Cambridge. 1998. s. 298.

Konstantina a jeho synů byly zaměřeny především proti krvavým obětem, o kterých se mělo za to, že posilují moc démonů. Mithraická teologie se ale na krvavých obětech zakládala. V Říme mithraismus přetrvává do roku 394 n. l. (nejmladší datovaný nápis pochází z roku 387 n. l. a zákon z roku 391 n. l. zakazuje jakékoli projevy pohanských kultů). Vláda Juliána Apostaty návratu tradičního i východního polytheismu přála, ovšem jen na krátkou dobu (361-363). Tento císař byl pokládán za přesvědčeného mithraistu, hovoří o Mithrovi jako o svém osobním ochránci. Ve skutečnosti se v té době Mithrovo jméno často používalo jako označení Slunce, což byl Juliánův ochranný bůh. Kromě Hélia uctíval Kybelé, Apida a Sarápida.¹⁵³

Mnoho mithreí utrpělo velké škody v průběhu třetího století. V případě potřeby odstraňovali křesťané poslední věřící násilím či hrozbami. V roce 376 n. l. římský prefekt Furius Maecius Gracchus zpustošil a zapálil mithreum. Mithraickou svatyni ve sv. Prisce stihnul stejný osud. Mithrea byla předmětem systematického násilí. Důkazem jsou obřadní reliéfy roztloučené kladivy a sekerami. Také v Římě samotném byl mithraismus zdiskreditován. Neoblíbenost plynula také z tajného či polotajného charakteru tohoto kultu, jehož obřady se konaly večer ve stínu krypt v malých skupinkách, které má stádní dav v nenávisti.¹⁵⁴

„V mithraismu nalezneme nepochybné shody jak s křesťanstvím, tak i s jinými mysterijními kulty starověku, ať už jde o čistotu proudem vody, společné přijímání pokrmu zasvěcenci, o pojmání účasti v kultu jako zastávání úlohy strážce a bránce vojáka atp. Většinou to jsou však pro toto časové období obecné rysy, některé z nich mohou mít velmi starou tradici, o níž sice víme ale jen pramálo. Mithru jsme poznali už ve 2. tisíciletí př. n. l., ale jakými cestami se kult utvářel, jak na něj zapůsobily představy semitské a arabské, co je v křesťanství ze staré hebrejské tradice, to všechno nám uniká. Za časového souběhu křesťanství a mithraismu byla perská víra největším nepřítelem křesťanství, a to proto, že křesťanství mělo za nejvyšší princip Dobro ve svém Bohu, kdežto zlo pocházelo od duchů, daimónů, kteří se postavili proti Bohu a byli jím zavrženi a svrženi jako padlí andělé do pekel, kdežto v mithraismu a později i dalších perských směrech, především v manicheismu, stály proti sobě dva rovnocenné principy, Dobro a Zlo. I když oba směry stály na straně Dobra a chtěly uskutečňovat jeho zásady, základní pojetí bylo pro křesťanství nepřijatelné. Přesto mithraismus zůstává zajímavou stránkou antického duchovního života s bohatou mytologií a se snahou proniknout stupňovitě k nejvyššímu poznání rozvíjením představ jak duchovních, tak i etických.“¹⁵⁵

¹⁵³ Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 94.

¹⁵⁴ Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 95.

¹⁵⁵ Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9. s. 248.

Relativní úspěch mithraismu lze vysvětlit několika příčinami. Pax Romana podporoval přemísťování a přesuny vojsk, správců, zaměstnanců a obchodníků. Tito lidé vytrženi ze svého domácího prostředí, nacházeli v perských jeskyních teplo, smysl života a smrti. Ať mithraisté odjeli nebo byli jmenováni, přiděleni či vysláni kamkoli, všude je mohla přijmout mithraistická komunita. Mithra nebyl místním bohem spojeným se zeměpisně určenou svatyní, jako tomu bylo u mnoha pohanských božstev. Byl podobně jako křesťanských bůh všude, kde se shromáždili jeho věřící. Tvořili také malé iniciační skupinky se svou hierarchií, obřady a učením o světě. Zejména ve 3. století se jednotlivci přestávají orientovat v obrovské kosmopolitní mase, kde postavení římského občana ztrácí jakýkoli význam. Zvláště od Caracalova ediktu (212 n. l.), jenž udělil římské občanství všem svobodným lidem římské říše, a tím občanství znehodnotil. Lidé hledali v liturgiích v mithraistických kryptách posilující pouto a důstojnost, která v římském společenství zmítaném krizí chyběla. Mithrovo náboženství poskytovalo svým věřícím vysvětlení podstaty člověka, světa a jeho dějin a také smyslu života. Málo se však zabýval obavami o spásu ve smrti jednotlivce i světa, jež trýznily lidi na sklonku římské říše.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 98-99.

4. Židovství a křesťanství v římské říši

Pojem cizí kulty (*sacra peregrina*) neoznačuje kulty židovské nebo křesťanské (Obr. 23), ale jsou tím myšleny kulty, které byly v Říme zavedeny na základě veřejné zakázky, jako např. výše zmíněné kulty Kybelé, Ísis, Osíris atd.¹⁵⁷

Ve spleti pohanských náboženství zaujímal po celé antické období výjimečné postavení judaismus, charakterizovaný jako věroučně i organizačně přesně profilovaný monoteistický náboženský směr. Židé vycházeli ve své víře z pravdy zjevené Bohem, která byla zachycena v rozsáhlém souboru Starého zákona. To bylo dále posilováno vírou v jediného Boha, který na rozdíl od antropomorfizovaných božstev pohanských kultů byl nehmotné podstaty, a tudíž nemohl a nesměl být nijak zobrazován. Jeho jméno nebylo Židům dovoleno ani vyslovit. Význačným rysem židovského náboženství byla víra v příchod vykupitele - mesiáše, který byl ohlašován řadou proroků. Na jeho příchod se Židé připravovali tím, že přísně dodržovali rituální i morální předpisy Starého zákona. Své výlučné náboženské postavení zdůrazňovali Židé i přesvědčením, že pouze oni jsou vyvoleným národem, jehož osudy jsou výrazem boží vůle. Z jejich hlediska to však neznamenal, že mohou automaticky počítat s boží podporou, nebo se dokonce z vlastního rozhodnutí protivit božím záměrům. Takové jednání vyvolávalo boží hněv, za nímž následoval boží trest.¹⁵⁸

Jahvův kult byl soustředěn v jeruzalémském chrámu; v jiných městech se náboženský život židovských pospolitostí soustřeďoval do synagog, kde se věřící scházeli, aby se účastnili čtení a výkladu biblických textů a společně se modlili. Třebaže se Židé Římanům ve většině případů jeví jako nábožensky jednolitý celek, neznamenal to, že římský pohled postihoval skutečný stav věci. Mezi Židy vznikly sekty, odlišující se některými teologickými názory, striktností při zachovávaní náboženských pravidel a postojem k okolnímu světu. V helénisticko-římské době nabyly na důležitosti zejména židovská sekta esejců, kteří rezignovali na možnost smírné dohody se světskou mocí, avšak odmítali násilnické metody. Proto se mezi nimi rozšířily apokalyptické a eschatologické představy o blížícím se zániku tohoto světa, jemuž budou předcházet děsivé

¹⁵⁷ Rüpke, J.: Římské náboženství. Vyšehrad. Praha. 2007. ISBN 978-80-7021-807-5. s. 42.

¹⁵⁸ Burian, J.: Římské impérium. Svoboda-libertas. Praha. 1994. ISBN 80-205-0391-9. s. 75-76.

události, kdy proběhne poslední měření sil dobra a zla a spravedlivá část lidstva bude zachráněna příchodem mesiáše. Cestou ke spáse byl pro esejce asketický pozemský život v uzavřených komunitách. Důležité poznatky o jedné z esenských skupin umožnily nálezy, učiněné v letech 1948-1956 v Kumránu u Mrtvého moře. Esejci zde žili v drsném skalnatém prostředí v dlouhém období od sklonku 2. stol. n. l. asi do roku 70 n. l. Kumránské nálezy představují unikátní soubor náboženských textů, psaných většinou hebrejsky a zčásti aramejsky, obsahující výklady Starého zákona, ale i díla vzešlá z prostředí sekty, kromě jiného její organizační řád. V podstatných rysech vykazuje život kumránských esejců zajímavé paralely s principy uplatňovanými v raných křesťanských komunitách. Je to důležité zjištění již proto, že sami Římané nedokázali v 1. stol. n. l. vést přesnou dělící čáru mezi judaismem a utvářejícím se křesťanstvím, jež chápali jako jednu z židovských sekt.¹⁵⁹

Obyvatelé Kumránu, možná autoři svitků od Mrtvého moře, netvořili bezvýznamnou židovskou skupinu, žijící izolovaně v Judské poušti. Byli konzervativním křídlem velkého a vlivného směru v raném judaismu. Filón a Iosephus Flavius uvádějí, že esejců žijících v Palestině bylo více než čtyři tisíce.¹⁶⁰

Židovská populace byla značně rozsáhlá. Pouze v římské říši tvořili Židé početnou minoritu, možná osm až devět procent, což je vyšší zastoupení v celkové populaci, než jaké měli Židé v Evropě před rokem 1939. Jejich síla se projevila v úctyhodné řadě povstání.¹⁶¹ Až do čtvrtého století n. l. byli Židé pravděpodobně početnější než křesťané a rozhodně je převyšovali svým významem a vlivem.¹⁶²

V římské říši byla značná židovská populace v Římě, Itálii a na Sicílii, v Řecku a na ostrovech a především ve východních provinciích: v Egyptě a Kyrenaice, Sýrii, Arábii, Kilikii a Malé Asii. Dále na západě vysvítá význam Židů v severní Africe ze spisů Tertulliana a Augusta a mezi první dokumenty španělského křesťanství patří elvirské kánony (kolem roku 306 n. l.), jež křesťanům zakazují jíst se Židy nebo uzavírat s nimi sňatek. V řecko-římském prostředí, „řecké diaspoře“, byly komunity organizovány podle řecko-římských spolků a každá

¹⁵⁹ Burian, J.: Římské impérium. Svoboda-libertas. Praha. 1994. ISBN 80-205-0391-9. s. 76-77.

¹⁶⁰ Charlesworth, J.: Ježíš a svitky od mrtvého moře. Vyšehrad. Praha. 2000. ISBN 80-7021-261-6. s. 27.

¹⁶¹ V letech 66-70 n. l. v Judei, v letech 115-118 n. l. v diaspoře a v letech 132-135 n. l. pod vedením Bar Kochby v Judei.

¹⁶² Hazlett, I (ED.): Rané křesťanství. Počátky do roku 600. CDK. Brno. 2009. ISBN 978-80-7325-159-8. s. 43.

z nich tvořila jakési město ve městě; zachovalo se mnoho nápisů připomínajících jejich mužské i ženské držitele úřadu klasického typu. Vnitřním centrem komunity byla synagoga, kde se četl a vysvětloval Zákon, probíhaly modlitby a společná jídla. V Tertullianově době bylo židovské náboženství zákonné (*religio licita*). V pátém a šestém století vzrostlo omezování osobních svobod a stavění nových synagog bylo zakázáno, avšak ochrana existujících synagog byla opakovaně potvrzována císaři a králi. Tato tolerance pravděpodobně vyjadřuje nejen respekt k zavedenému zákonu, ale i politický význam židovských komunit.¹⁶³

Židé zastávali širokou škálu zaměstnání ve městě i na venkově. Byli zemědělskými pracovníky, pachtýři, rejdaři atd. Židovské epitafy z Říma připomínají Alexandra, řezníka či prodavače uzenin, a Eudoxia, portrétního malíře. Ustanovení ze třetího století dovoluje Židům, aby se stali městskými radními a úředníky, aby tedy převzali veřejné finanční náklady, jimž se lidé zdaleka vyhýbali. Židé sdíleli do značné míry řecko-římský způsob života, jak je patrné z jejich povolání. Židovské zvyky si v různých stupních osvojili lidé smíšeného původu, jako Timoteus, nebo i nežidé, z nichž se někdy stávali prozelyté, ale mnohem častěji měli volnější vazbu na židovství jako „bohaborjní“ - příkladem může být Justus ze Skutků apoštolů.¹⁶⁴

Židovské náboženství mělo v římské říši zvláštní výsady. Bylo uznáváno za náboženství a s tím byl spojen např. sabat, na rozdíl od křesťanství, které zejména ke konci 1. století a ve 2. století získalo označení *superstitio* (pověra). I když Židé nebyli příliš oblíbeni, přesto jejich náboženství vzbuzovalo respekt a v určitých kruzích přitahovalo pozornost (sympatizanté a bohaborjní), takže se k nim i pohané přidávali. Oficiální kult 1. století n. l. byl sice provozován, ale nebyl brán – zejména vrstvou vzdělané části společnosti – příliš vážně.¹⁶⁵

Judaismus, jenž měl vliv na křesťany v římské říši, je obtížné rekonstruovat. Židovská literatura je z geografického hlediska zastoupena nerovnoměrně a představuje judaismus z naprosto rozdílných úhlů. Další, fragmentární doklady pocházejí z židovských nápisů a papyrů, z archeologických nálezů, ze zákonů a z nežidovských autorů včetně hojných patristických materiálů. Talmud a midraš

¹⁶³ Hazlett, I (ED.): Rané křesťanství. Počátky do roku 600. CDK. Brno. 2009. ISBN 978-80-7325-159-8. s. 46.

¹⁶⁴ Hazlett, I (ED.): Rané křesťanství. Počátky do roku 600. CDK. Brno. 2009. ISBN 978-80-7325-159-8. s. 46-47.

¹⁶⁵ Ryšková, M.: Doba Ježíše Nazaretského. Karolinum. Praha. 2008. ISBN 978-80-246-1465-6. s. 109.

v hebrejštině a aramejštině reprezentují rabínské hnutí v Palestině a Babylónii. Křesťané měli mnohem více společného se Židy než s pohany. Významným faktorem pro ně byla Septuaginta. Překlad pořízený ve třetím a druhém století př. n. l. získal mezi řecky mluvícími Židy status klasiky, byl čten v synagogách a stal se svatou knihou prvních křesťanů předtím, než do něj byly zahrnuty spisy později známé jako Starý zákon. Hlavní židovský vliv se uplatňoval na křesťanství prostřednictvím Septuaginty¹⁶⁶, jak ji interpretoval Filón, jemuž jsou zavázáni Kléméns z Alexandrie, Órigenés i Ambrosius z Milána; avšak přímý vliv Septuaginty byl všudypřítomný. Z toho vyplývá kulturní závislost křesťanství na židovské komunitě. Podobně závislé bylo pravděpodobně i křesťanské umění, jež je doloženo zhruba od roku 200 n. l. a jež je do značné míry založeno na starozákonních scénách. Ze stejného období pocházejí rozsáhlé doklady židovského výtvarného umění, zejména v Dúra Európos a v římských katakombách.¹⁶⁷

Římská říše do sebe absorbovala starou řeckou i římskou kulturu i všechny helénisticko orientální vlivy a smísila je dohromady. Jestliže dříve byla tendence vidět v křesťanství velmi mnoho prvků přejatých z různých orientálních kultů, nyní naopak se ukazuje, že i křesťanství mohlo působit na jiná antická náboženství. Doba dozrála k tomu, že křesťanství mohlo najednou zvítězit i oficiálně. V každém z různých kultů bylo už něco, co se podobalo křesťanským představám, a co bylo třeba modifikovat a doplnit. Lidé toužili po spáse hlavně od třetího století, nazývaného věkem úzkosti, a hledali k ní různé cesty, henoteistické, panteistické i filozofické. Prostý člověk hledal především přímý styk s božstvem, které mu zprostředkovaly různé orientální kulty mnohem víc než tradiční náboženství.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Septuaginta je řecký překlad SZ – nejstarší ze všech – pořízený v Alexandrii ve 3.- 2. stol. pro potřebu počtených Židů v diaspoře. Podle legendárního Listu Aristeiova král Ptolemaios II. (285-246 př. n. l.) prý shromáždil za tímto účelem 72 překladatelů (šest z každého izraelského kmene), kteří dílo dokončili za 70 dní (odtud název „Septuaginta“). Pentateuch byl jistě v této době přeložen, ostatní části SZ postupně později. Septuaginta je velmi zajímavá, neboť překládá hebrejský text, který je staršího data, než dnes známý, tzv. „masorétský text“ (masoréti byli palestínští a babylonští Židé, kteří mezi 5. a 10. stol. ustálili čtení hebrejského textu Bible, který doplnili poznámkami, přízvuky a samohláskami – hebrejské písmo do té doby zaznamenávalo pouze souhlásky). Septuaginta byla také od počátku Biblí užívanou církví a je často citována v NZ a u církevních otců. Foilloux, D., a kol. Slovník biblické kultury. Ewa edition. Praha. 1992. ISBN 2-204-04028-2. s. 204.

¹⁶⁷ Hazlett, I (ED.): Rané křesťanství. Počátky do roku 600. CDK. Brno. 2009. ISBN 978-80-7325-159-8. s. 50.

¹⁶⁸ Vidman, L.: Od Olympu k Panteonu. Vyšehrad. Praha. 1986. s. 53.

Křesťanství bylo uznáno oficiálně ediktem Milánským roku 313 n. l. Přesto pohanské představy a obřady přežívaly ještě dlouho potom. Boj trval nepřetržitě po celé čtvrté století a křesťané měli co činit i s tak význačnými protivníky, jako byli příslušníci senátorské aristokracie v Římě. Ti se drželi tradičních kultů, s nimiž spojovali i různá orientální božstva dávno zdomácnělá, jako Velkou matku bohů i egyptskou Ísidu. Dávali se zasvěcovat do mystérií a zastávali kněžské funkce nejrůznějších božstev. Aristokraté bojovali zároveň i za udržení starých římských kulturních tradic, které viděli ohroženy nástupem nového náboženství, bořícího zdánlivě starou slávu Říma. Snažili se o zachování děl nejstaršího písemnictví, které filologicky zpracovávali a nově vydávali, a tak je často zachránili pro budoucí věky. Hlavou této pohanské reakce byl řečník Quintus Aurelius Symmachus, který se stal roku 391 n. l. konzulem, ač byl pohan. Symmachus důrazně vystoupil proti odstranění sochy bohyně Victorie¹⁶⁹ ze senátu. Teprve zákaz pohanských kultů císařem Theodosiem roku 393 n. l. znamená oficiální konec římského pohanství, které se pak udržovalo jen ve skrytu na venkově.¹⁷⁰

„Křesťanství v Římě musíme zpočátku chápat jako jednu část spektra římských městských kultů, přičemž sama tato část se opět skládala z nejrůznějších skupin a osob – i o císaři Elagabalovi se říká, že přinesl Kristův kult na Palatin, kde byl prý pěstován spolu s kultem Kybelé, Vesty a syrského slunečního boha. Tato poslední informace je jasným dokladem převládající orientace na kulty, které samy sebe stále výrazněji chápaly jako výlučné: soustředění se na uctívání jednoho boha bylo pro jednotlivce v rámci náboženského obrazu světa, který byl „mnohobožstvím“ nazýván jen v polemické perspektivě zvenčí, zcela přijatelnou možností.“¹⁷¹

Ke konečnému řešení křesťanství došlo na schůzce císařů Konstantina a Licinia v Mediolanu v roce 313 n. l. Výsledkem byl Milánský edikt, již zmíněný výše. Tímto ediktem se v podstatě potvrzovaly zásady Galeriova tolerančního výnosu. Milánský edikt zrovnoprávňoval křesťanství s jinými náboženskými směry a dával mu stejné existenční možnosti. Rozhodnutí císaře Konstantina umožnit křesťanství a církvi svobodný růst, mělo důsledky pro celé pozdně antické období. Užší

¹⁶⁹ Victoria byla římská bohyně vítězství, původně numen přinášející úspěch, zejména v boji. Později byla ztotožněna s řeckou bohyní Niké jako dárkyně vítězství. První jistá zmínka o uctívání Victorie v Římě je z roku 296 př. n. l., roku 294 př. n. l. jí byl zasvěcen chrám na Palatinu. Roku 193 př. n. l. založil chrám Vítězné panně (Victoria virgo) M. Porcius Cato Censorius, který jej zaslibil během válečného tažení v Hispánii roku 195 př. n. l. Jordan, M.: Encyklopedie bohů. Volvo globator. Praha. 1997. s. 209.

¹⁷⁰ Vidman, L.: Od Olympu k Panteonu. Vyšehrad. Praha. 1986. s. 53.

¹⁷¹ Rüpke, J.: Římské náboženství. Vyšehrad. Praha. 2007. ISBN 978-80-7021-807-5. s. 237.

spolupráce státu a církve se měla stát jedním z hlavních garantů vnitřní stability říše, čímž se také změnilo i vnitropolitické postavení křesťanství. Jeho vyznavači později projevovali zájem o upevnění římského státu.¹⁷²

Julianus Flavius Claudius (Julianus Apostata) v knize Hostina císařů píše, že císař Konstantin nařídil roku 341 n. l. uzavřít pohanské chrámy a zakázal přinášet oběti pohanským bohům. Tím bylo mnoho pohanských chrámů zničeno a jejich majetek rozkraden. Výnos Juliánův z roku 362 n. l. zasáhl také křesťanství. Císař trval na tom, aby se helénistické spisy vykládaly helénsky a ne křesťansko-alegoricky. Křesťané se bránili.

„Juliánův poměr ke křesťanství jest vůbec plný rozporů a stejně tak se různé názory o jeho osobnosti. Především není správné tvrzení, že Juliánus se pokusil křísiti něco, co bylo již mrtvo, neboť žádným výnosem nelze zničití nějaké náboženství. Jestliže Juliánus přes všechno úsilí, které vyvíjel, nedovedl zničití křesťanství, které šlo do 4. století, nemohli jeho předchůdci zničití helénismus s tradicí více než tisíciletou, zvláště když byl značně oživen asijským kultem Velké matky a perským kultem Mithrovým. Staré náboženství bylo vyčerpáno, umdlávalo, ale nebylo mrtvé... Máme zprávy o tuhých bojích mezi křesťany a pohany v 6. století. Roku 359 přináší městský prefekt římský slavnostní oběť v chrámě Kastorově. Kolem roku 400 jest vestálka potrestána smrtí pro porušení povinností. Zvláště v Helladě se drží domácí kulty. Mystéria v Eleusině se slaví dále a Olympie končí teprve roku 393. Egypt, celá severní Afrika a Foinikie jest zaplavena uctíváním Osirida a Isidy. Hispánie a Gallie jsou převážně pohanské a na Sardinii a Korsiku proniká křesťanství pevně až v 6. století. (Julianus, Flavius, Claudius.: Hostina císařů. Praha. Samcovo knihkupectví. 1948. s. 121-122., přeložil Václav Prach)

Po celé druhé století neexistovaly opravdové církevní stavby ani ústřední vedení křesťanské komunity. Shromáždění se zřejmě konala v soukromých domech. Teprve od třetího století, je patrná snaha mít prostory, které by byly vyhrazeny pouze pro kultické účely, především pro rituál křtu a večere Páně. V této době dochází také ke stále více propracovanější centrální organizaci většinového křesťanství (mnohdy zpochybňovaným) vedením jediného biskupa (*episkopos*, funkce s řeckým označením). Biskupská elita se stala vrstvou, která byla po celé říši ve vzájemném kontaktu a která se stala partnerem a také konkurentem císaře či císařů.¹⁷³

Tento organizační rozvoj neznamenal, že by se křesťané a Římané stali nepřáteli. Křesťané byli také Římany, se svou výchovou, svým obrazem světa a

¹⁷² Burian, J.: Římské impérium. Svoboda-libertas. Praha. 1994. ISBN 80-205-0391-9. s. 164-165.

¹⁷³ Rüpke, J.: Římské náboženství. Vyšehrad. Praha. 2007. ISBN 978-80-7021-807-5. s. 239.

svými představami byli zpočátku stejně jako jejich ostatní současníci především Římany a teprve poté se stali křesťany.¹⁷⁴

5. Vnitřní a vnější příčiny pronikání cizích vlivů a kultů do Říma

Římané si uvědomovali, že do svého státního kultu musejí přijmout cizí bohy, které si přizpůsobili podle svých představ. Jedním z důvodů přijímání cizích božstev byly krizové situace. V době morové epidemie 293-291 př. n. l. to byl kult Aesculapia (řeckého Asklépia), který měl pomoci toto zlo a neštěstí překonat.

Dalším důvodem hledání pomoci u nových bohů bylo válečné ohrožení. Tak byl v roce 204 př. n. l. přijat kult Kybelé, aby paralyzoval Hannibalovu vojenskou hrozbu. Římská vláda tento krok udělala na základě Sibyllských knih a po schválení věštírny v Delfách. U přesunu sochy bohyně z Pergamonu asistovala římská společenská elita.

Do Říma bylo možno přinést cizí prvky nebo potlačit staré. Nové božstvo nesmělo ohrozit bezpečnost státu. Jako příklad lze uvést dionýzovská (bakchická) mystéria, která pronikla do Říma z Řecka přes Etrurii. Muži i ženy se soustřeďovali v jednom spolku, kde vládla odstupňovaná hierarchie. Bakchická sdružení rozšířená ve 2. století př. n. l. V Itálii byla často pláštíkem pro různé zločiny. Sem spadá rozhodnutí senátu o bakchanáliích (*senatus consultum de Bacanalibus*) roku 186 př. n. l. Kult nebyl přímo zakázán, ale byl nadále římskými úřady přísně střežen a byl omezen počet jejich účastníků.

Při bakchanáliích se mohli lidé osvobodit alkoholem a možná i halucinogeny od strastí života a dát volný průběh nevázanosti. To byl jeden z důvodů, proč úřady pohlížely na tento tajný rituál s takovou nedůvěrou.

Za import kultu Ísidy a Sarápida z Egypta do Říma jsou podle některých pramenů odpovědni veteráni občanských válek. Ísis zajišťovala po zasvěcení věčné blíženectví v zásvěetí. Kult vyžadoval obřízku a vyholení hlavy. Zasvěcenci se účastnili rituálních obřadů. Do Pompejí se dostal kult Ísidy koncem 2. století př.

¹⁷⁴ Rüpke, J.: Římské náboženství. Vyšehrad. Praha. 2007. ISBN 978-80-7021-807-5. s. 239.

n. l., kdy byl zde vystavěn její první chrám (Obr. 20). Na překladu nad vchodem je nápis (Obr. 19): *N/umerius/Popidius N/umeri/f/ilius Celsinus aedem Isidis terrae motu conlapsam a fundamento p/equinia/s/ua/ restituit. Hunc decuriones ob liberalitatem cum esset annorum sexs ordini/suo gratis adlegerunt/*.

Numerius Popidius Celsius, syn Numeria, obnovil na vlastní náklady Ísidin chrám, který se zřítíl při zemětřesení. Třebaže je stár pouhých šest roků, dekuriوني jej vzhledem k jeho štědrosti zvolili do své rady. Popidius se narodil jako otrok a neměl naději na získání veřejného úřadu. Rekonstrukci chrámu chtěl zajistit, aby jeho syn Celsius mohl najít své místo ve společnosti. Tato aktivita je chápána jako ilustrace rozmachu společenské třídy propuštěnců v období 1. století n. l. Kulty měly v římské společnosti svoje osudy. Tentýž kult mohl být úřady podporován, jindy zase odmítán, což lze ukázat právě na kultu bohyně Ísidy. V prvním století př. n. l. římský senát opakovaně nařídil vyhnání kultu. Tiberius v roce 19 n. l. chtěl očistit Řím od cizích kultů, vyhnal Židy a vyznavače Ísidy z Říma. Následně za císaře Caliguly byl kult Ísidy oficiálně uznán. Toto přijetí lze vysvětlit vnitřními důvody. Mohlo jít o rodinou tradici této římské elity, ve které měla Kleopatra nemálo příznivců.

Rozšíření kultu íránského boha slunce Mithry je přičítáno římským legionářům. Bez nich by nebylo možné, aby toto tajemné a komplikované náboženství proniklo do Říma, ale i do nejodlehlejších míst impéria. V poslední čtvrtině 1. století se pevně zakotvuje v Římě. Mithrea jsou podle archeologických nálezů uváděna v Anglii, Francii, Německu, Španělsku i v Africe. Tedy ve všech pohraničních oblastech, kde byly posádkou legie.

Rozhodnutím senátu byl Julius Caesar po atentátu v roce 44 př. n. l. zařazen mezi bohy. Následně se někteří raní císaři dostali také mezi bohy. Domitianus (81-96 n. l.) si osvojil status božstva ještě za života bez potvrzení senátu. Císař požadoval od obchodníků v provinciích přísahu, kde vystupuje jako syn boží a od Caligulovy korunovace je císař jmenován jako Deus Spasitel.

Výjimečné postavení mezi cizími kulty v antickém Římě zaujímal židovství. Ve 2. stol. n. l. bylo toto náboženství v Římě legalizováno (*religio licita*). Zřejmě neohrožovalo stát ani stávající kulty. V římském prostředí židovská populace vytvářela společenství. Každá komunita tvořila jakési město ve městě. Tolerance židovského kultu byla dána nejen zavedeným zákonem, ale i politickým významem židovských komunit. Až do 4. stol. n. l. byli Židé početnější než

křesťané a měli větší význam i vliv. Zpočátku Římané považovali křesťany za jednu z židovských sekt.

Křesťanský monoteismus vznikl v době kolem přelomu letopočtu. Trvalo však několik století, než se oficiálně prosadilo. Zejména na konci 1. století získalo označení *superstitio* – pověra. Toto označení pro kult vedlo k jeho nepřijetí, byl zavrženíhodný a jeho vyznavači mohli být trestáni. Křesťané při šíření svého náboženství mluvili o Ježíšovi, který byl odsouzen a popraven římskými úřady právě za to, že se prohlašoval králem. Vydával se za božího syna. Tyto tituly si přisvojili císařové, jak je výše uvedeno. Kromě toho křesťané věřili, že se Ježíš i se svým královstvím ještě vrátí. V modlitbě, kterou Ježíš své vyznavače naučil, je přímo prosba, aby to království již nastalo, podle Vulgáty Lc II, 1-4 „*adveniat regnum Tuum*“ – přijď království Tvé.

Takový kult mohl být považován za politicky nebezpečný právě z důvodu ohrožení státu. Kristovi vyznavači pak odpírali vzdávat božské počty císaři a za to byli čas od času pronásledováni. Nicméně se křesťanství šířilo téměř po celé říši i za jejími hranicemi. Snad k tomu přispívalo i to, že na rozdíl od jiných kultů římskou vládu nepodporovalo. K nejtěžšímu pronásledování došlo za císaře Decia 3. stol. a Diocletiana (zač. 4. stol.). Valerius vydal těsně před svou smrtí toleranční edikt (293-311 n. l.). Ke zrovnoprávnění křesťanství s pohanskými kulty došlo na schůzce císařů Konstantina a Licinia v Miláně roku 313 n. l. Milánským ediktem byly potvrzeny zásady Galeriova tolerančního výnosu. Křesťané tedy po téměř třech stoletích existence mohli svobodně žít, což mělo závažné důsledky pro celé pozdně antické období. Theodosius I. pak r. 380 n. l. prohlásil křesťanství jediným státním náboženstvím.

Podle Eusebia (260-340 n. l.) v boji o Řím mezi Konstantinem a Maxentiem u Mulvijského mostu spatřil Konstantin se svým vojskem kolem poledne světlý kříž nad sluncem a nápis: V tomto znamení měj vítězství. Za pomocníka v rozhodující bitvě považoval křesťanského Boha, jehož kult rok před tím Valerius uznal za legální. Galerius křesťany vyzval, aby se angažovali svým kultem pro stát a jeho blaho. Čtvrté století zažilo jednu z velkých revolucí světové historie. Římská říše uznala křesťanství.

6. Způsoby přijímání cizích kultů v Římě

Římské náboženství je charakteristické svým polyteismem a antropomorfismem. Bylo pevně svázáno s životem antické společnosti. Napomáhalo dodržování základních právních a morálních hodnot.

Bylo zaměřeno politicky a mělo zajišťovat bezpečí pro společnost. Obyvatelstvo mělo vždy dodržovat náboženské povinnosti a tím zachovávat *pax deorum*. Případné neštěstí a katastrofy, různé pohromy se vysvětlovaly v nedostatečné úctě k bohům. Sucho, epidemie, válečné porážky byly vnímány jako boží trest. Když modlitby k římským bohům selhaly, byla zde příležitost pro cizí bohy.

Na základě usnesení senátu konsulové usmiřovali bohy obětmi (obr. 18), organizovali prosebné a děkovné slavnosti. Jejich auspicia byla pokládána za nejplatnější (pozorování vůle bohů z letu ptáků nebo jiných znamení). Taková znamení, která byla vyložena nepříznivě odsouvala úřední jednání (*alio die*) na další dny. Auspicia se udržela až do konce 4. stol. n. l. O přijetí nebo nepřijetí cizího kultu rozhodoval senát. Římská města měla hranice vymezující jejich plochu a také prostor pro věštby augurů, nazývala se *pomerium* (obr. 24). To mělo chránit město a jeho obyvatele před škodlivým vlivem zlých mocností. Kromě jiného nesmělo do tohoto prostoru být vneseno cizí božstvo, pokud nebylo uznáno za římské. Pokud bylo do *pomeria* přijato cizí božstvo, bylo přijato za římské. Mnoho změn bylo také inspirováno Sibyllinými knihami, které sloužily k legitimizaci kultů.

Teprve *constitutio Antoniniana*, výnos císaře Caracally (Marcus Aurelius Severus Antoninus Augustus) z roku 212 n. l. odstranil právní překážky a rozdíl mezi římskými a neřímskými bohy. Tím se stala orientální božstva právoplatnými obyvateli Říma. Také právně svobodní neřímané se stali římskými občany. Nicméně vyznavači cizího kultu nemuseli být i později tolerováni, jak o tom svědčí například pronásledování křesťanů za císařů Decia a Diocletiana.

Křesťanství se stává většinovým náboženstvím až v 5. stol. n. l. v Římě. Atraktivita a jeho vysoké tempo růstu, které si dokázalo udržet, patří k nejzajímavějším jevům náboženských dějin císařské doby.

Příčin, které vedly k proniknutí cizích kultů do Říma je více. Dále uvedu klíčové příčiny vedoucí k proniknutí neřímských kultů do Říma a způsoby přijetí těchto cizích prvků.

Je známo více příčin pronikání cizích kultů do Říma. Z vnějších příčin lze uvést, že staré božstvo již nepomáhalo při ohrožení různými katastrofami. Při morové epidemii v letech 239-291 př. n. l. měl pomoci kult Aesculapia neštěstí překonat (str. 14). Tento kult byl oblíben do té doby, než byl potlačován křesťanskými císaři. Při válečném ohrožení v roce 204 př. n. l. kult Kybelé paralyzoval Hanibalovu vojenskou hrozbu (str. 25). Kybelé byla přijata po poradě se Sibylinými knihami se schválením Apollónovy věštírny v Delfách.

Římské vojsko se při svých taženích dostávalo do kontaktu s cizími kulty, které po návratu přineslo s sebou. Např. legionáři se při svých taženích setkali s bohem Mithrou (str. 42) v 1. stol. n. l. a také vojenští veteráni uctívali bohyni Ísidu ve 2. stol. př. n. l.

Z vnitřních příčin je možno doplnit, že elita římské společnosti preferovala nový kult z přesvědčení o jeho vynikající pomoci. Císař Caligula oficiálně uznal kult Ísidy (str. 38). V jeho rodině byla tato egyptská bohyně preferována již od dob Marka Antonia pod vlivem královny Kleopatry.

Císař Konstantin se rozhodl po vítězství v bitvě s Maxentiem u Mulvijského mostu, kde připisoval pomoc křesťanskému Bohu (312 n. l.) pro křesťanství (str. 57).

Římský úspěch byl úspěchem bohů. Božstva a zároveň dvojčata Kastór a Polydeukés (lat. Pollux) byla původem z Řecka. Řím je přijal na základě vítězství v bitvě u jezera Regillu (str. 23). Podle tradice zde svedli Římané roku 496 př. n. l. vítěznou bitvu s Latiny. Tito bohové se v bitvě objevovali jako zachránci, jak vypráví řecký mýtus. Později se k nim lidé obraceli také při jiných nebezpečích, např. plavci na moři. Vítězství bylo přičítáno zásahu tohoto konkrétního božstva a dále bylo také v tomto smyslu uctíváno.

Římané také změnili původní kapitolskou trojici Jupiter, Mars, Quirinus, jejíž kult sem byl přenesen z Quirinálu, za božstva Jupitera, Junonu a Minervu (str. 5). Na konci královského období v 6. století př. n. l. byl Řím silně ovlivněn Etrusky, což bylo důvod k této změně. V tuto dobu se zde objevila tato nová významnější

trojice, která reprezentovala státní náboženství. V Kapitolském chrámu se konala oběť o Idách¹⁷⁵ na počest Jupitera a bývalo mu obětováno bílé jehně.

Kapitolský chrám se stal hlavní svatyní státu a místo původní cihlové stavby byla vytvořena stavba z mramoru, na půdorysu 56 x 60 metrů. Střecha byla pokryta taškami z pozlaceného bronzu (období 1. století př. n. l.) Za císařství se kult kapitolské trojce rozšířil do provincií, kde vznikala Capitolia.

Současně je možno shrnout příčiny odmítání nových kultů: Kult byl podle názoru představitelů státu politicky nebezpečný. Vyšlo nařízení senátu vyčistit Řím od cizích kultů, senát opakovaně v 1. stol. př. n. l. vyhnal vyznavače Ísidy a Židy z Říma (str. 37). Při změně poměrů se kulty zase vrátily zpět.

Pronásledování křesťanů císařem Neronem v 1. stol. n. l. Deciem ve 3. stol. n. l. a Diocletianem na přelomu 3. a 4. stol. n. l. (str. 57).

Bakchická sdružení byla senátem roku 186 př. n. l. také odmítána (s. 22). Byl to kult, který ohrožoval mravnost, byl tajný a vzbuzoval nedůvěru úřadů. Tisíce členů kultu mužů a žen bylo pronásledováno a popraveno.

¹⁷⁵ O Idách březnových byl roku 44 př. n. l. zavražděn Gaius Iulius Caesar.

7. Závěr

Z těchto informací vyplývá, že Řím v antické době byl ovlivňován jinými kulturami a díky migraci obyvatel se setkával s novými zvyky, rituály, jazyky a náboženskými kulty, které postupně infiltrovaly do Říma. Řím se stal multikulturním městem. Společnost byla rozdílná sociálně, kulturně a etnicky. Mnoho cizinců v Římě bylo otroky, nebo propuštěnci. Příliv inovací byl způsoben též rozpínavostí Říma a postupným získáváním dalších území ve válkách.

Tyto kulty byly v mnohém odlišné a netýkaly se všech vrstev obyvatelstva. Některé byly populární u představitelů státu, jiné se častěji objevovaly u běžných občanů. V době krize a nestability nakonec nad všemi ostatními cizími kulty zvítězilo křesťanství, které se svojí láskou k bližnímu myslelo i na chudé a nemocné a tudíž získalo univerzální charakter. Trvalo ale ještě dlouho, než byly kulty úplně zapomenuty. Nějakou dobu koexistovaly vedle nového jediného oficiálního náboženství – křesťanství.

Největší vliv na Římany měli Etruskové a skrze ně se Římané setkávali také s řeckým vlivem. Etrusky a jejich kulturu hodnotí Larisa Bonfanteová takto:

„Etruská města, jež vzkvétala ve střední Itálii mezi 10. a 1. století př. n. l., ovlivnila Řeky i Římany...Etruskové byli součástí starých Řeků, národů Blízkého východu, Kartága a Říma...Etruskové byli podobně jako Řekové sjednoceni jazykem a náboženstvím. A jako Řekové měli naprosto nezávislé, samostatné městské státy, z nichž si každý vyvinul v umění a řemeslech zvláštní rysy.“¹⁷⁶

Mnoho nových božstev tak pocházelo z Řecka, ale nejenom odtud. Oblíbená božstva se do Říma dostala z Egypta, z Persie, z Palestiny, Sýrie a také z Malé Asie.

Římské náboženství, které spočívalo v uctívání *numin* dále přetrvávalo, ale přijatá božstva měla větší popularitu, zvláště, když byla nápomocná v období válečného nebezpečí, či za morové epidemie. Vzbuzovala v lidech něco nového, tajemného, s čím se ještě nesetkali a s tím byl spojen také obdiv k cizině, se kterou se bylo možno seznámit právě prostřednictvím nového náboženského kultu.

Římský občan byl naprosto oddán náboženství a v tak tolerantním prostředí bylo na něm, kterého boha nebo bohyni si vybere, ke komu se bude modlit a koho bude uctívat, aby se mu v jeho dalším životě dařilo.

¹⁷⁶ Bonfanteová, L.: Etruské mýty. KMa s. r. o. 2007. ISBN 978-80-7309-440-9. s. 7.

Hlavním orgánem, který rozhodoval o přijetí nebo o zákazu vstupu náboženského kultu na římskou půdu, byl senát. Senát ale nebyl jediným posuzovatelem situace. Často se představitelé Říma radili se Sibylinými knihami nebo s Apollónovou věštírnou v Delfách. Pokud některý z kultů začal ohrožovat římský stát a jeho pořádek, tak byl dle rozhodnutí senátu zamítnut.

Jednotlivé kulty, které tvořily v určitých historických etapách římské náboženství, měly složitou teologii. Ta mohla být z laického pohledu považována za něco primitivního, co muselo nakonec v boji s jedinečnými hodnotami, které přinášelo křesťanství, podlehnout. Při studiu těchto kultů je však zřejmé, že měly pro určité vrstvy obyvatelstva v Římské říši významnou hodnotu a v konkurenci s křesťanstvím nebylo vůbec jisté, že by musely zaniknout. Nicméně k tomu nakonec došlo. S Ernestem Renanem je možno parafrázovat, že pokud by nějaká nepřízeň zastavila šíření křesťanství, mohl by být svět mithraizován nebo mohl být ovlivněn jiným konkurenčním kultem.

8. Literatura

Primární literatura:

Apuleius: Zlatý osel. Euromedia Group, k. s. Ikar. Praha. 2002. ISBN 80-72202-860-X.

Catullus, Gaius Valerius: Básně. Mladá fronta. Praha. 1959.

Héródianus. Řím po Marku Aureliovi. Svoboda. Praha. 1975.

Julianus, Flavius, Claudius.: Hostina císařů. Samcovo knihkupectví. Praha. 1948.

Livius. Dějiny V. Svoboda. Praha. 1975.

Livius, Dějiny I. Svoboda. Praha. 1979.

Livius, Dějiny VI. Svoboda. Praha. 1976.

Cicero Marcus Tullius: Předtuchy a výstrahy. Votobia. Praha. 1996.

Naso Publius Ovidius: Kalendář. Fasti. Nakladatelství J. Otta. 1942.

Tacitus Publius Cornelius: Letopisy. Svoboda. Praha. 1975.

Carus Titus Lucretius: O přírodě. Svoboda. Praha. 1971.

Sekundární literatura:

Ando, C.: Roman religion. Edinburg University Press. 2003. ISBN 0 7486 1566 0.

Ando, C.: The Matters of the Gods. University of Kalifornia Press. 2008. ISBN 978-0-520- 25986-7.

Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I., III., Cambridge. 1998.

Bonfanteová, L.: Etruské mýty. KMa s. r. o. 2007. ISBN 978-80-7309-440-9.

Brady, T. A. Aesculapius, cult of. New Catholic Encyclopedia. Vol. 1. 2nd ed. Detroit: Gale, 2003. 15 vols.

Briquel, Dominique. Etruscan Religion. Encyclopedia of Religion. Ed. Lindsay Jones. Vol. 5. 2nd ed. Detrit: Macmillan Reference USA, 2005. 15 vols.

Burian, J.: Římské impérium. Svoboda-libertas. Praha. 1994. ISBN 80-205-0391-9.

Detienne, Marcel. Dionysos. Encyclopedia of Religion. Ed. Lindsay Jones. Vol. 4. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 15 vols.

Dostálová R., Hošek R.: Antická mystéria. Vyšehrad. Praha. 1997. ISBN 80-7021-217-9.

Encyklopedie antiky. Academia. Praha. 1973

Ferngren, Gary, and Darrel Amundsen. Healing and Medicine: Healing and Medicine in Greece and Rome." Encyclopedia of Religion. Vol. 6. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 15 vols.

Gordon, Richard. Mithraism. Encyclopedia of Religion. Ed. Lindsay Jones. Vol. 9. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 15 vols.

Grant, M.: Dějiny antického Říma. BB art, Praha. 1999. ISBN 80-7257-009-9

Hazlett, I (ED.).: Rané křesťanství. Počátky do roku 600. CDK. Brno. 2009. ISBN 978-80-7325-159-8.

Chalupa, A.: Římské náboženství a příchod principátu. Změna nebo kontinuita? : disertační práce (online).Brno 2008.

Charlesworth, J.: Ježíš a svitky od mrtvého moře. Vyšehrad. Praha. 2000. ISBN 80-7021-261-6.

Jordan, M.: Encyklopedie bohů. Volvo globator. Praha. 1997.

Lesko, Leonard, and Attilio Mastrocinque: Osiris. Encyclopedia of Religion. Ed. Lindsay Jones. Vol. 10. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 15 vols.

Manser, A. Dreams. Encyclopedia of Philosophy. Ed. Donald Borchert. Vol. 3. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2006. 10 vols.

Meier, C. Asklepios. Encyclopedia of Religion. Ed. Lindsay Jones. Vol. 1. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 15 vols.

Neškudla, B.: Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova. Libri. Praha. 2004. ISBN 80-7277-264-3.

New Catholic Encyclopedia. Vol. 12. 2 n. ed. Detroit: Gall, 2003. 15. vols.

Ryšková, M.: Doba Ježíše Nazaretského. Karolinum. Praha. 2008. ISBN 978-80-246-1465-6.

Rüpke, J.: Náboženství Římanů. Vyšehrad. Praha. 2007. ISBN 978-80-7021-807-5.

Robert, J.-N.: Řím. Lidové noviny. Praha. 2001.

Roller, Lynn: Cybele. Encyclopedia of Religion. Ed. Lindsay Jones. Vol. 3. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 15. vols.

Sibyllineoracles. NewCatholicEncyclopedia. Vol. 13. 2nded. Detroit: Gale, 2003. 15 vols.

Slovník biblické kultury. Ewa edition. Praha. 1992. ISBN 2-204-04028-2.

Takács, Sarolta. Isis. Encyclopedia of Religion. Ed. Lindsay Jones. Vol. 7. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2005. 15 vols.

Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1.

Vidman, L.: Od Olympu k Panteonu. Vyšehrad. Praha. 1986.

9. Obrazová příloha

- 1) <http://sk.wikipedia.org/wiki/Asklepios>
- 2) <http://cs.wikipedia.org/wiki/Dion%C3%BDsos>
- 3) <http://cs.wikipedia.org/wiki/Kybel%C3%A9>
- 4) http://www.google.cz/imgres?imgurl=http://www.myty.info/image/2008020001/0sirisl.jpg&imgrefurl=http://www.myty.info/view.php%3Fcislocclanku%3D2008020001&h=423&w=276&sz=69&tbnid=syrniOafzal-IM:&tbnh=126&tbnw=82&prev=/images%3Fq%3D0sirisl&usg=__IC0ED_FluDnUyliEtOmdx5vDIYs=&ei=14X1S9iiAdOFOL2Dmc0I&sa=X&oi=image_result&resnum=4&ct=image&ved=0CDkQ9QEwAw
- 5) Pompeje historie, život a umění zmizelého města. Redakce Marisa Ranieri Panetta. Rebo productions. ISBN 80-7234-466-8. s. 113.
- 6) Vidman, L.: Od Olympu k Panteonu. Vyšehrad. Praha. 1986.
- 7) Vidman, L.: Od Olympu k Panteonu. Vyšehrad. Praha. 1986.
- 8) Vidman, L.: Od Olympu k Panteonu. Vyšehrad. Praha. 1986.
- 9) Pompeje historie, život a umění zmizelého města. Redakce Marisa Ranieri Panetta. Rebo productions. ISBN 80-7234-466-8. s. 273.
- 10) Pompeje historie, život a umění zmizelého města. Redakce Marisa Ranieri Panetta. Rebo productions. ISBN 80-7234-466-8. s. 194.
- 11) Pompeje historie, život a umění zmizelého města. Redakce Marisa Ranieri Panetta. Rebo productions. ISBN 80-7234-466-8. s. 109.
- 12) Pompeje historie, život a umění zmizelého města. Redakce Marisa Ranieri Panetta. Rebo productions. ISBN 80-7234-466-8. s. 108.
- 13) Vidman, L.: Od Olympu k Panteonu. Vyšehrad. Praha. 1986.
- 14) Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 140.
- 15) Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 128.
- 16) Turcan, R.: Mithra a mithraismus. Vyšehrad. Praha. 2004. ISBN 80-70021-708-1. s. 29.
- 17) Pompeje historie, život a umění zmizelého města. Redakce Marisa Ranieri Panetta. Rebo productions. ISBN 80-7234-466-8. s. 93.
- 18) Pompeje historie, život a umění zmizelého města. Redakce Marisa Ranieri Panetta. Rebo productions. ISBN 80-7234-466-8. s. 100.
- 19) Nápis před Ísidiným chrámem v Pompejích. Foto autorka.
- 20) Ísidin chrám v Pompejích. Foto autorka.
- 21) Ulice v Pompejích. Foto Autorka
- 22) Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I., Cambridge. 1998. Mapa 3.
- 23) Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I., Cambridge. 1998. Mapa 4.
- 24) Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I., Cambridge. 1998. Mapa 1.
- 25) Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I., Cambridge. 1998. Mapa 2.
- 26) Beard, M., North, J., Price, S.: Religions of Rome I., Cambridge. 1998. s. 39.
- 27) http://en.wikipedia.org/wiki/File:Kastor_Niobid_krater_Louvre_G341.jpg

Obr. 1

Bůh Asklépios

Obr. 2

Římská kopie původní řecké sochy Dionýsa ze 2. století př. n. l.

Obr. 3

Fragment reliéfu s Kybelé v pergamském muzeu v Berlíně

Obr.4

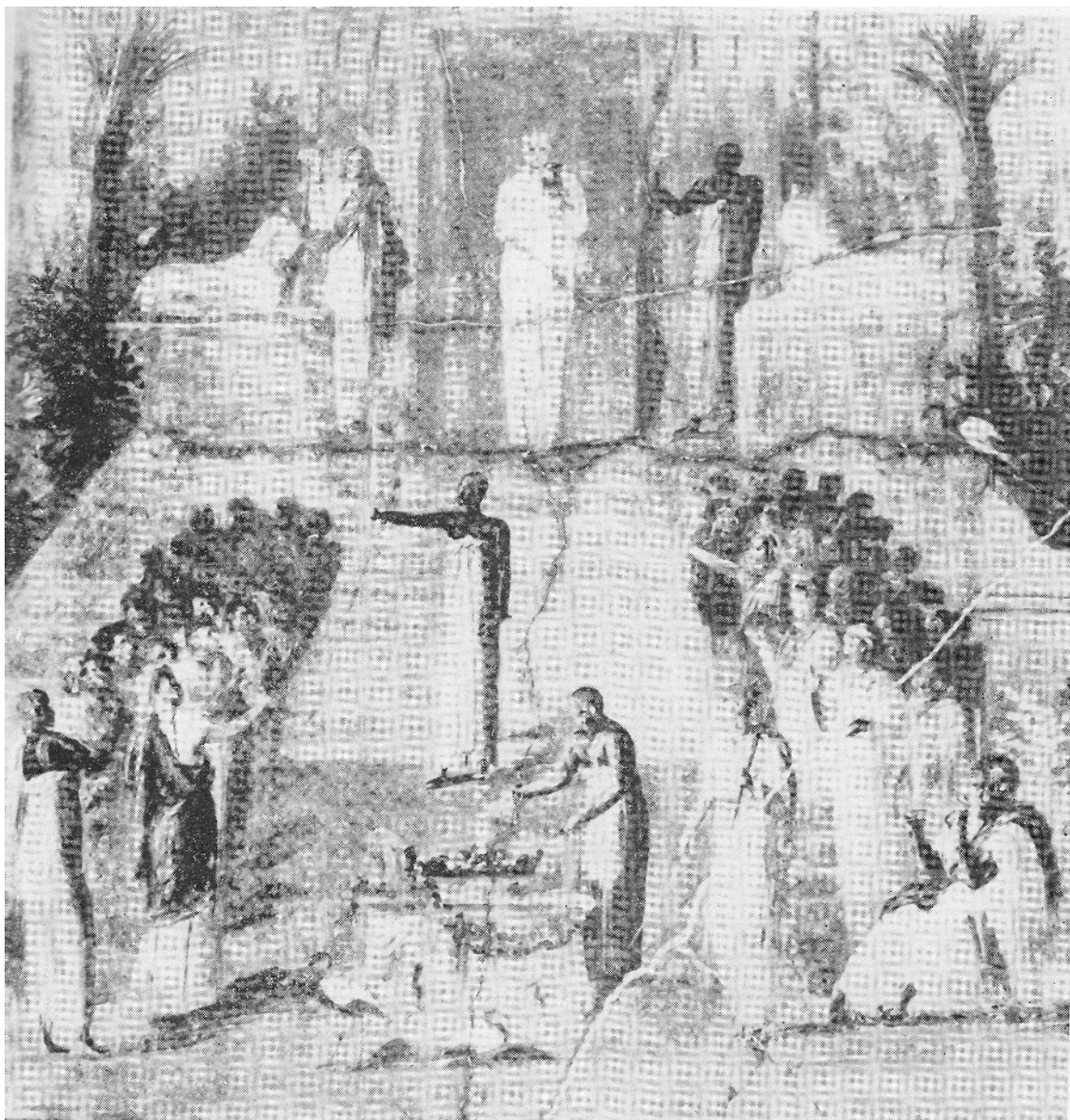
Bůh Osiris

Obr. 5

Bohyně Ísis

Obr.6

Ísidin kněz se zahalenýma rukama, žehnající nilskou vodou, freska z Herculanea (Neapol, Museo Nazionale)

Obr. 7

Kolosální socha Ísidy s typickým uzlem, lidově zvaná Madonna Lucrezia (Řím, Palazzeto Venezia, foto autor)

Obr.8

Mramorová busta Sarápida, římská kopie nezachované helénistické předlohy (Praha, Národní muzeum, negativ č. 1119)

Obr. 9

Hlava bakchantky na oscillu zdobí listy a bobule, symboly kultu boha Dionýsa (Neapol, Museo Archeologico Nazionale)

Obr. 10

Na tomto karneolu je vyryt profil bakchantky, mytologické postavy z Dionýsovy družiny. Její rozpuštěné vlasy zdobené věnečkem z listů a korálky, evokují náboženské rituální tance (Neapol, Museo Archeologico Nazionale)

Obr. 11

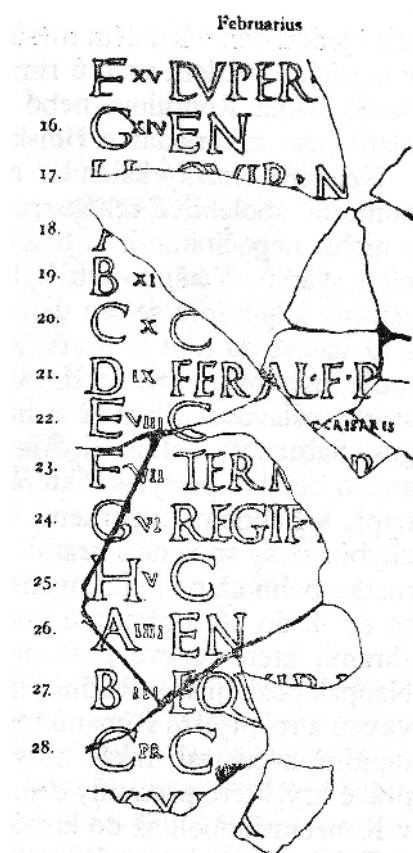
Bronzové sošky představující Jupitera, Minervu a Junonu byly součástí Lararia Domu zlatých Kupidů (Neapol, Museo Archeologico Nazionale)

12)

Lararium v domě aedila Julia Polybia zobrazuje Agathodaimona v podobě hada, jak se ovíjí kolem oltáře s obětinami určenými pro ochranného génia domu.

Obr.13

Římský kalendář z císařské doby
(tzv. *Fasti Verulani*)

Obr. 14

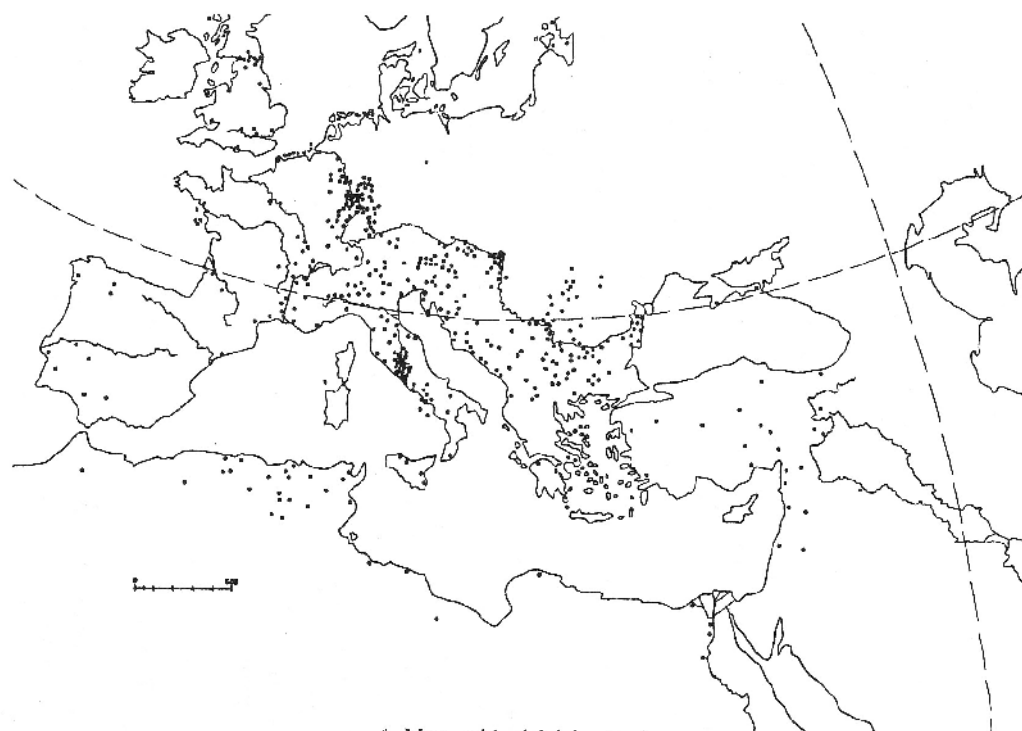
Dvoustranná stéla z Fianna, rub. Foto z Muzea Louvre.

Obr. 15

Stéla z Neuenheimu. Foto z muzea v Karlsruhe.

Obr. 16

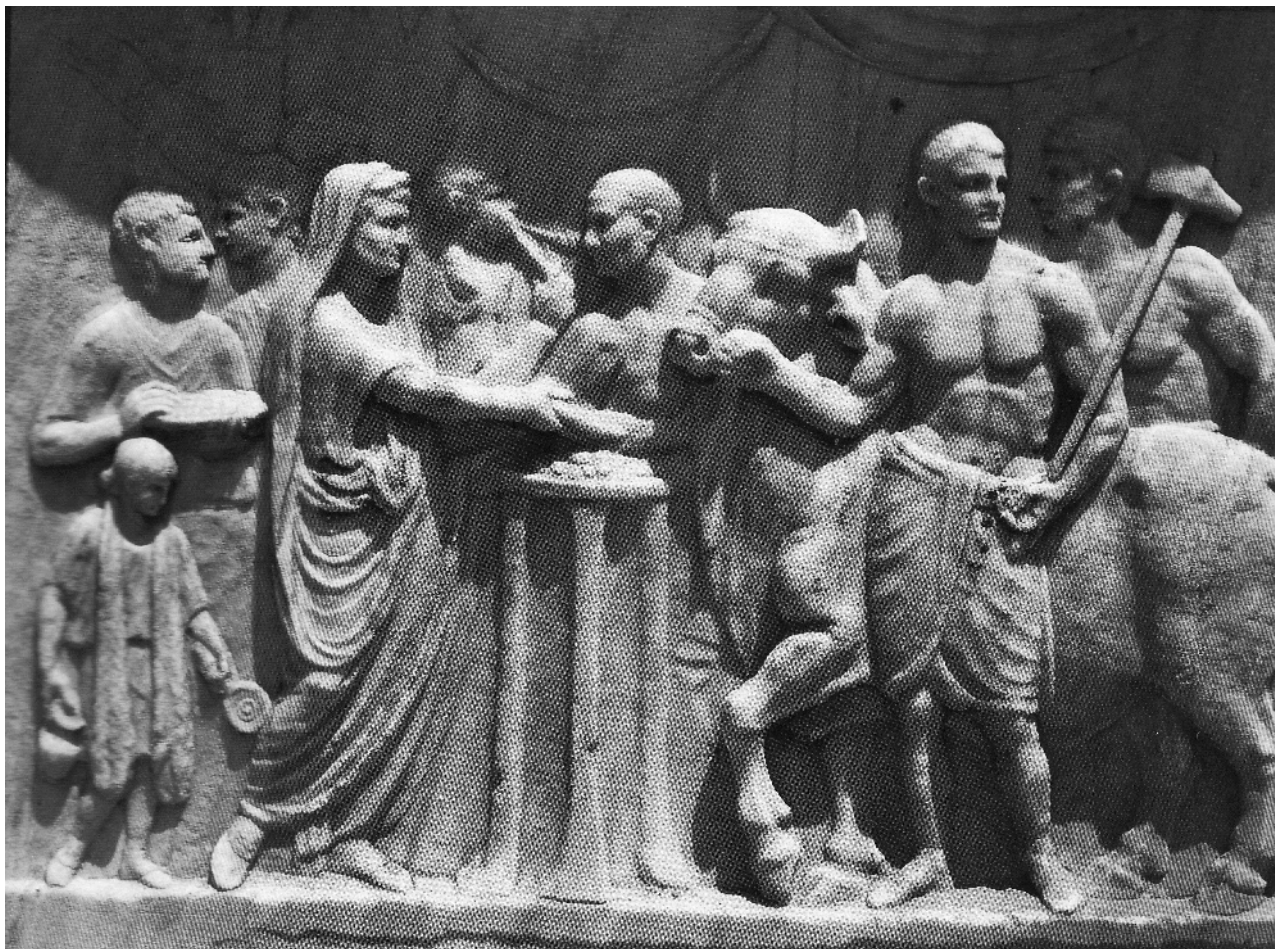
1. Mapa mithraických nálezů

Obr. 17

Obličej mramorové sochy Jupitera (Neapol, Museo Archeologico Nazionale)

Obr. 18

Scéna obětování býka, spojená s postavou císaře, zdobí jednu stranu oltáře, jenž se nalézá před Vespasiánovým chrámem na východní straně Fóra.

Obr. 19

Nápis na překladu před Ísidiným chrámem, Pompeje. Foto autorka.

Obr. 20

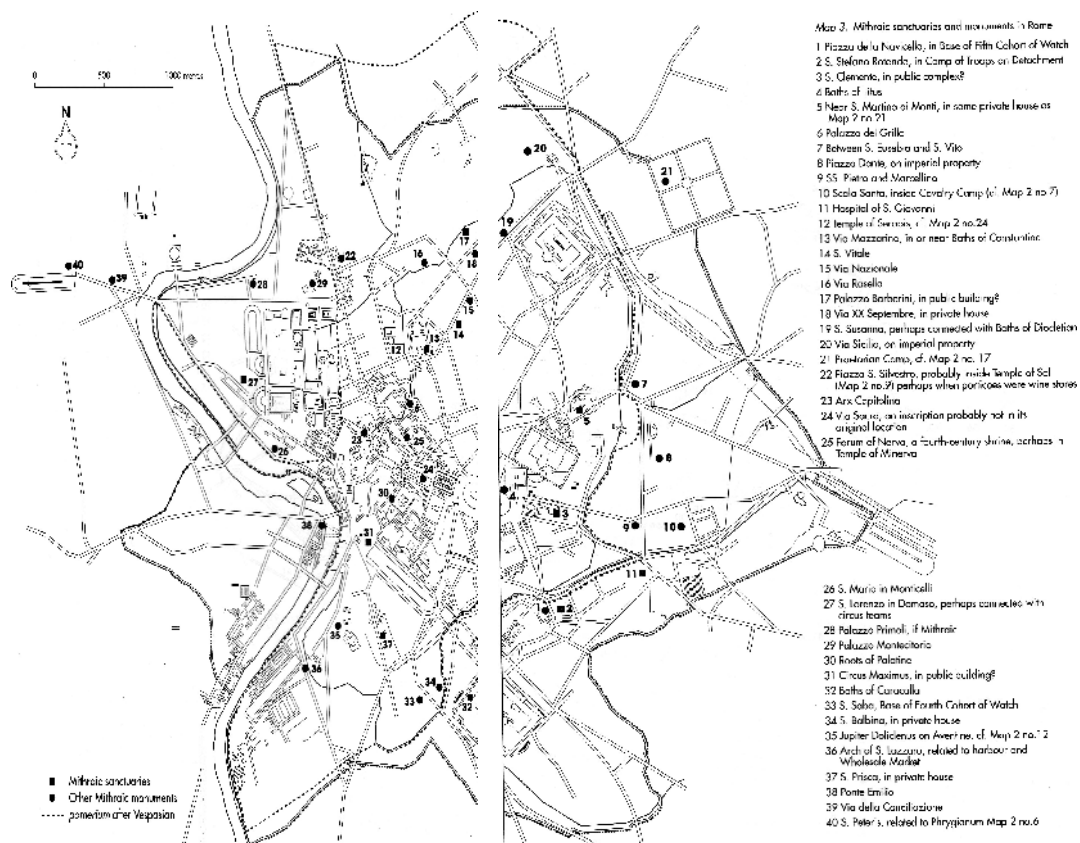
Ísidin chrám, Pompeje, Foto autorka.

Obr. 21

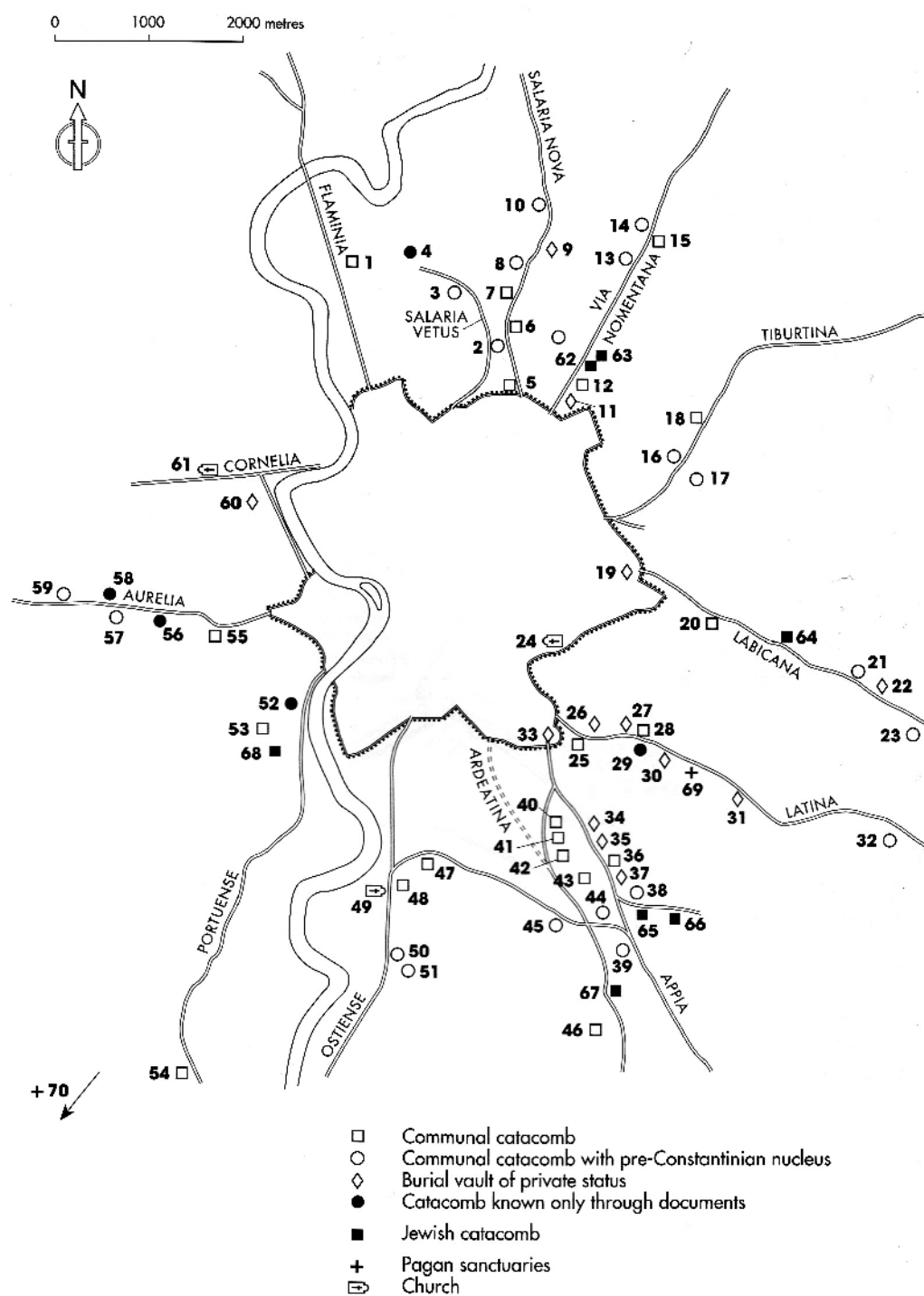

Ulice v Pompejích. Foto autorka.

Obr. 22.

Mithraistické svatyně a monumenty Říma

Map 4. Jewish and Christian catacombs round Rome (early fourth century A.D.), with St Peter's (61), St John Lateran (24), St Paul's Basilica (49) and two 'pagan' sanctuaries. The sites are numbered along each road clockwise from the north.

Christian catacombs

- 1 S. Valentino
- 2 Pamphilus
- 3 Bassilla
- 4 Ad clivum cucumeris 'Cucumber Slope'
- 5 Anonymous
- 6 Maximus (Felicity)
- 7 Thraso
- 8 Jordani
- 9 Anonymous
- 10 Priscilla
- 11 Burial vault of Nicomedes
- 12 Nicomedes
- 13 Agnes
- 14 Nomentana Maius ('Greater')
- 15 Nomentana Minus ('Lesser')
- 16 Novatian
- 17 Cyriaca (S. Lawrence)
- 18 Hippolytus
- 19 Burial vault of the Aurelii
- 20 Castulus
- 21 Ad duas lauros 'At the Two Laurels'
(SS Pietro & Marcellino)
- 22 Villa Celere
- 23 Zoticus
- 24 Basilica Constantiniana (St John Lateran)
- 25 Gordian & Epimachus
- 26 Burial vault of the Old Man
- 27 Trebius Justus
- 28 Apronianus
- 29 Tertullinus
- 30 Via Dino Campagni (Via Latina)
- 31 Cava della Rossa
- 32 ad Decimum 'At Tenth Milestone'
- 33 G.P. Campana
- 34 Hunters
- 35 Vibia
- 36 S. Croce

- 37 Burial vault Schneider
- 38 Praetextatus
- 39 Ad Catacumbas 'At the Catacombs'
(S. Sebastiano). Memorial of Peter and Paul
- 40 Basileus
- 41 Balbina
- 42 Anonymous
- 43 Damasus
- 44 Callistus
- 45 Domitilla
- 46 Nunziatella
- 47 Comodilla
- 48 Timothy
- 49 S. Paul
- 50 Thecla
- 51 Burial vault of Unknown Martyr
- 52 S. Felice (= Ad Insalsatos?)
- 53 Pontian
- 54 Generosa
- 55 Ottavilla
- 56 Processus & Martinian
- 57 Anonymous Villa Pamphili
- 58 Duo Felices 'Two Happy Ones'
- 59 Calepodius
- 60 Anonymous S. Onofrio
- 61 S. Peter's

Jewish catacombs

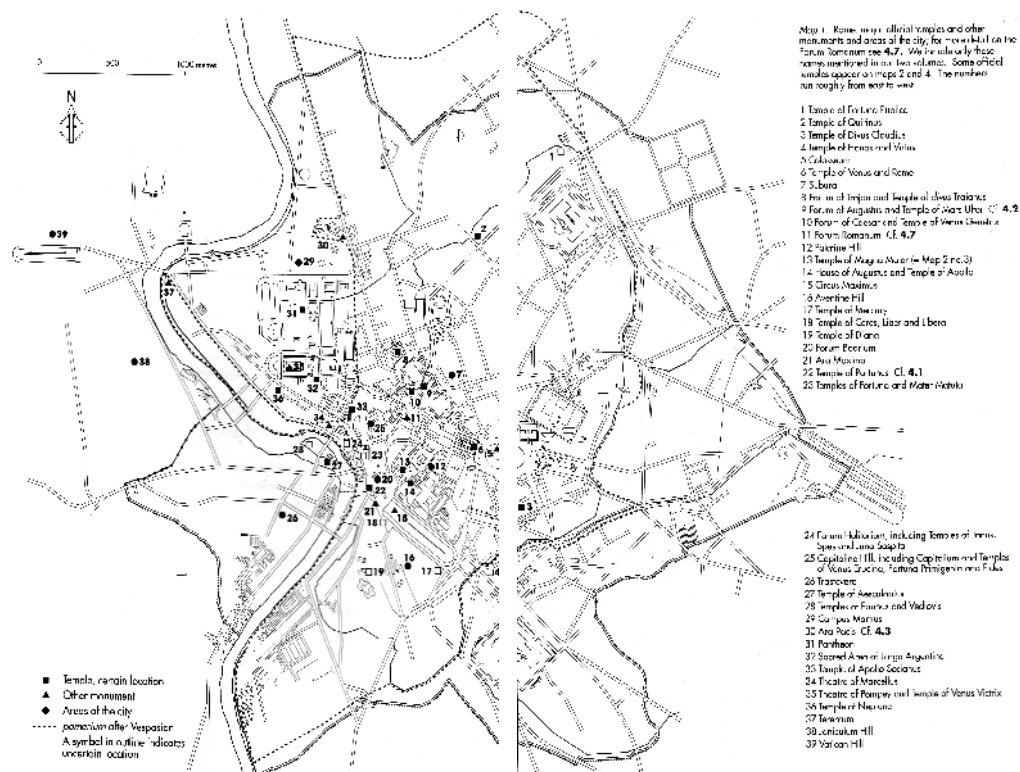
- 62 Villa Torlonia a
- 63 Villa Torlonia b
- 64 Via Labicana
- 65 Appia Pignatelli
- 66 Vigna Randanini
- 67 Vigna Cimarra
- 68 Monteverde

Pagan sanctuaries

- 69 Temple of Fortuna Muliebris
- 70 Sanctuary of Dea Dia

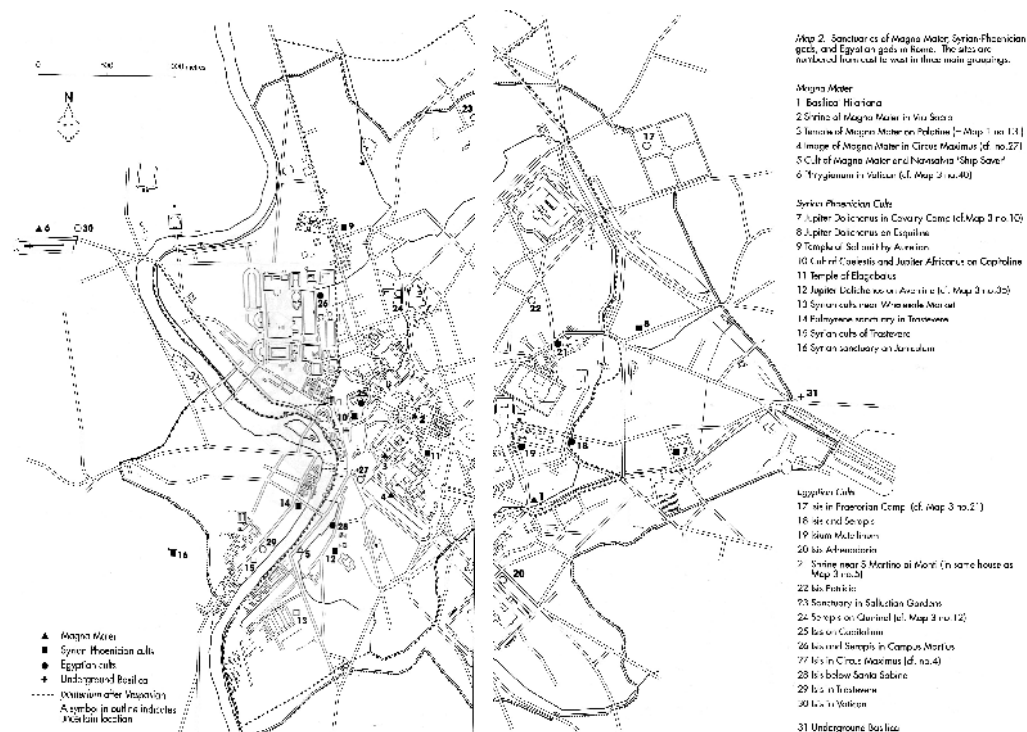
Židovské a křesťanské katakomby kolem Říma.

Obr. 24

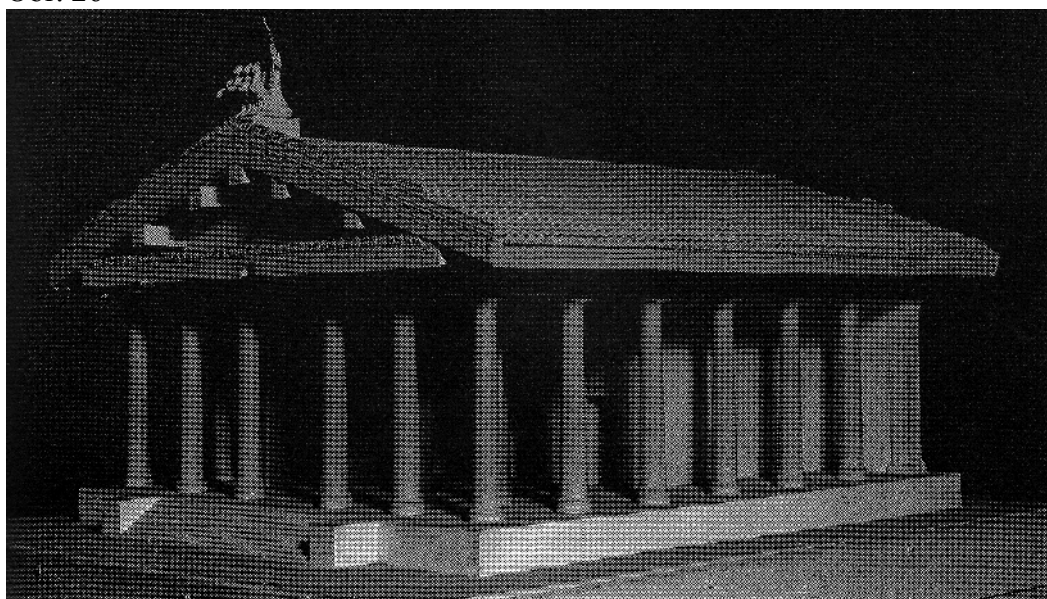
Hlavní oficiální chrámy a další monumenty a oblasti města.

Obr. 25

Svatyně Velké Matky, Syrsko-féničtí bohové a egyptští bohové v Římě. Místa jsou číslována od východu na západ.

Obr. 26

Model chrámu Kapitolské trojce.

Obr. 27

Kastór. Váza. Detail ze scény, která představuje shromáždění Argonautů.